

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΟ

Μάριος Παπαλουκάς

2016

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΟ

ISBN 978-960-92616-9-2

Αθήνα, 2016

Μάριος Παπαλουκάς

www.sportlaw.gr

www.papaloukas.gr

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΟ

Μ. Παπαλουκάς

Δικηγόρος παρ' Αρείω Πάγω

Αναπληρωτής Καθηγητής - Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Τμήμα Οργάνωσης και Διαχείρισης Αθλητισμού

2016

Εισαγωγή

Όταν ο αναγνώστης παίρνει στα χέρια του ένα βιβλίο που τιτλοφορείται ως εισαγωγή στη νομική επιστήμη, έχει την απαίτηση να το διαβάσει χωρίς να πλήξει και όταν το ολοκληρώσει να αποκομίσει μια γενική ιδέα για την επιστήμη αυτή. Οι περισσότεροι συγγραφείς θεωρούν ότι η αποστολή αυτή είναι εύκολη με δεδομένο, ότι συνήθως ο αναγνώστης πρώτη φορά έρχεται σε επαφή με την επιστήμη αυτή και δεν απαιτείται εμβάθυνση σε δύσκολες νομικές έννοιες. Ο συγγραφέας ενός τέτοιου έργου λοιπόν έχει μια εξαιρετική ευκαιρία να προσελκύσει ένα νέο θαυμαστή της επιστήμης αυτής. Ολοι οι μεγάλοι δάσκαλοι της νομικής επιστήμης είχαν προφανώς την τύχη να μαγευτούν από την πρώτη τους επαφή με το Δίκαιο.

Το παρόν βιβλίο έχει στόχο να εξετάσει καταρχήν τις παραμέτρους που επηρεάζουν τη δημιουργία του ισχύοντος δικαίου σε κάθε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Κατόπιν επιδιώκεται να παρουσιαστεί περιληπτικά αλλά με εύληπτο τρόπο το σύνολο του ισχύοντος στη χώρα μας δικαίου. Η παρουσίαση αυτή δε γίνεται όμως, ως συνήθως με την απλή αναγραφή των σημαντικότερων διατάξεων και νομοθετημάτων αλλά επιδιώκεται η εξεύρεση και η ερμηνεία μέσα από αυτά των αρχών, που διέπουν και συνολικά την έννομη τάξη στη χώρα μας αλλά και ειδικά τον κάθε κλάδο του δικαίου μας ξεχωριστά, με την ελπίδα ότι με τον τρόπο αυτό ο αναγνώστης θα ξεπεράσει μια επιφανειακή γνώση του δικαίου.

Οι αρχές που ανασύρονται δεν αποτελούν συνειδητές επιλογές του νομοθέτη αλλά εμφανίζονται σαν να «επιβάλλονται» στο δίκαιο κατά τρόπο αυτόματο, νομοτελειακό μπορεί να πει κανείς από τις ιστορικές, κοινωνικές, πολιτικές συνθήκες, το θρησκευτικό κατεστημένο κ.λ.π.

Ενώ συχνά ο αναγνώστης ενός βιβλίου, που περιέχει μια περίληψη του δικαίου, διαβάζει πολλά και αντιλαμβάνεται λίγα ή διαβάζει λίγα και αντιλαμβάνεται ακόμη λιγότερα, στο παρόν βιβλίο με τη παρουσίαση των αρχών που φωλιάζουν μέσα στο δίκαιο, ο στόχος τουλάχιστον του γράφοντος υπήρξε ο αναγνώστης να διαβάσει λίγα, να αντιληφθεί πολλά και να προβληματιστεί για ακόμη περισσότερα.

«Κάθε βιβλίο που δημοσιεύεται έχει ως στόχο να επηρεάσει με κάποιο τρόπο τον αναγνώστη του και επομένως μόνον αυτός είναι ο υπέρτατος κριτής της αξίας του»

Μ. Παπαλουκάς

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	13
Κεφάλαιο Α. Η Ιστορία Νεότερου Ελληνικού Δικαίου	15
Κεφάλαιο Β. Τα Τρία Διαφορετικά Νομικά Συστήματα	23
I. Εισαγωγικές Παρατηρήσεις	23
II. Το Γαλλικό Σύστημα	25
III. Το Γερμανικό Σύστημα	29
IV. Το Αγγλοαμερικάνικο Σύστημα	30
Κεφάλαιο Γ. Έννομη Τάξη, Κράτος, Κρατική Οργάνωση	35
I. Κράτος και Έννομη Τάξη	35
II. Συστήματα Κρατικής Οργάνωσης	37
Κεφάλαιο Δ. Βασικές Αρχές και Θεμελιώδεις Έννοιες του Δικαίου	45
I. Κανόνες Δικαίου	45
II. Εφαρμογή των Κανόνων Δικαίου	46
III. Ερμηνεία των Κανόνων Δικαίου	48
IV. Θετικό και Φυσικό Δίκαιο	52
V. Κανόνες Ηθικής	54
VI. Ισχύον Δίκαιο και Εθιμοτυπία	54
VII . Καλή πίστη, Χρηστά ήθη και Συναλλακτικά Έθη	56
VIII. Συγκρούσεις Κανόνων Συμπεριφοράς	57
IX. Συνεχής Μεταβολή των Κανόνων Δικαίου	58
X. Κοινωνιολογικές Θεωρίες περί Δικαίου	59
Κεφάλαιο Ε. Κλάδοι του δικαίου	61
I. Κλάδοι του Δικαίου	61

II. Η Διάκριση μεταξύ Δημοσίου και Ιδιωτικού Δικαίου	62
III. Οι Κλάδοι του Δημοσίου Δικαίου	62
IV. Οι Κλάδοι του Ιδιωτικού Δικαίου	67
V. Η Διάκριση μεταξύ Διεθνούς και Εσωτερικού Δικαίου	69
Κεφάλαιο ΣΤ. Οι Πηγές του Δικαίου	71
I. Ο Νόμος	72
II. Το Έθιμο	75
III. Οι Γενικώς Παραδεδεγμένοι Κανόνες του Διεθνούς Δικαίου	77
IV. Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης	78
V. Οι Διεθνείς Συμβάσεις	79
VI. Οι Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας και Διαιτητικές Αποφάσεις	79
VII. Η Νομολογία	80
Κεφάλαιο Ζ. Τα Δικαστήρια	83
I. Γενικά	83
II. Τα Πολιτικά Δικαστήρια	84
III. Τα Ποινικά Δικαστήρια	85
IV. Τα Διοικητικά Δικαστήρια	86
V. Τα Λοιπά Δικαστήρια	87
VI. Τα Αθλητικά «Δικαστήρια»	88
Κεφάλαιο Η. Η Διαιτητική Επίλυση Διαφορών	91
I. Τα Διαιτητικά Δικαστήρια	91
II. Σύνταγμα και Διαιτησία	92
III. Έλεγχος Διαιτητικών Αποφάσεων από τα Τακτικά Δικαστήρια	93
ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	95
Κεφάλαιο Α. Το Συνταγματικό Δίκαιο	97

I. Το Σύνταγμα	97
II. Το Κράτος	100
III. Το Πολίτευμα	102
IV. Το Αντιπροσωπευτικό Σύστημα	103
V. Η Διάκριση των Εξουσιών	103
VI. Η Προστασία των Ατομικών Δικαιωμάτων	104
Κεφάλαιο Β. Το Διοικητικό Δίκαιο	107
I. Η Διοίκηση και το Διοικητικό Δίκαιο	107
II. Οι Βασικές Αρχές Δράσης της Διοίκησης	108
III. Τα Διοικητικά Όργανα	111
IV. Η Διοικητική Πράξη	114
Κεφάλαιο Γ. Το Ποινικό Δίκαιο	119
I. Γενικά	119
II. Το Έγκλημα	120
III. Πράξη και Παράλειψη	122
IV. Αιτιώδης Συνάφεια και Καταλογισμός	124
V. Ιδιαίτερες Μορφές Εμφάνισης Εγκλημάτων	129
VI. Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο	132
Κεφάλαιο Δ. Το Αστικό Δίκαιο	137
I. Γενικές Αρχές	137
II. Ενοχικό Δίκαιο	145
III. Εμπράγματο Δίκαιο	156
IV. Οικογενειακό Δίκαιο	165
V. Κληρονομικό Δίκαιο	170

Κεφάλαιο Ε. Το Εμπορικό Δίκαιο	173
I. Γενικά	173
II. Εμπορικές Πράξεις και Έμπορος	175
III. Εμπορική και Βιομηχανική Ιδιοκτησία	177
IV. Εταιρείες	180
V. Οι Βασικές Αρχές σχετικά με την Ευθύνη των Εταίρων	183
VI. Αξιόγραφα	184
Κεφάλαιο ΣΤ. Το Εργατικό Δίκαιο	187
I. Γενικά	187
II. Η Διάρκεια της Σχέσης Εξαρτημένης Εργασίας	189
III. Οι Υποχρεώσεις του Μισθωτού	190
IV. Ο Μισθός	192
V. Εργατικό Ατύχημα	193
VI. Λήξη της Σύμβασης Εργασίας	194
Κεφάλαιο Ζ. Το Ευρωπαϊκό Δίκαιο	197
I. Γενικά	197
II. Η Υπεροχή του Ευρωπαϊκού Δικαίου	200
III. Τα Όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης	203
IV. Η έννομη Τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης	204
V. Η Άμεση Εφαρμογή των Διατάξεων του Ευρ. Δικαίου	206
VI. Οι Θεμελιώδεις Ελευθερίες στην Εσωτερική Αγορά της Ε.Ε.	209
Κεφάλαιο Η. Το Αθλητικό Δίκαιο	210
I. Γενικά	210
II. Η Αθλητική Έννομη Τάξη	212
III. Χαρακτηριστικά της Αθλητικής Έννομης Τάξης	213

IV. Ο Παγκόσμιος Χαρακτήρας της Αθλητικής Έννομης Τάξης	217
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	223

1. ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

ΙΣΤΟΡΙΑ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Η άλωση του 1453 σήμανε το τέλος του βυζαντινού κράτους αλλά δε σήμανε και το τέλος του βυζαντινού δικαίου. Μέσω των σουλτανικών προνομίων, πολλά από τα οποία διατηρήθηκαν μέχρι την Επανάσταση του 1821, η ορθόδοξη εκκλησία και ορισμένες ελληνικές κοινότητες, συνέβαλαν στο να διαφυλαχθεί κατά τους τέσσερις αιώνες της τουρκικής κυριαρχίας, σημαντικό μέρος της βυζαντινής νομικής παράδοσης.

Τα προνόμια που χορηγήθηκαν στους Έλληνες κατοίκους της οθωμανικής αυτοκρατορίας διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες:

1. **Εκκλησιαστικά προνόμια.** Η ορθόδοξη εκκλησία αναγνωρίστηκε από το σουλτάνο ως ανεξάρτητη και αυτόνομη με την έκδοση σχετικής πράξης (βεράτιο). Με την πράξη αυτή καθορίστηκαν οι σχέσεις μεταξύ σουλτάνου και Πατριάρχη καθώς και η έκταση των εξουσιών που παραχωρήθηκαν.
2. **Διοικητικά προνόμια.** Από το 17^ο αιώνα και πέρα κυρίως, παραχωρήθηκαν σε διάφορες ελληνικές κοινότητες δικαιώματα να εκλέγουν τους διοικητικούς και δικαστικούς τους άρχοντες. Το σώμα των εκλεκτόρων αποτελείτο αποκλειστικά από Έλληνες κατοίκους της συγκεκριμένης κοινότητας, οι οποίοι και αποφάσιζαν σε δημόσια συνάθροιση. Οι αποφάσεις που λαμβάνονταν μπορούσαν πάντως να ανατραπούν ανά πάσα στιγμή από τους τοπικούς Τούρκους αξιωματούχους.

3. **Δικαστικά προνόμια.** Διατηρήθηκε η δικαιοδοτική εξουσία του κλήρου και αναγνωρίστηκε δικαστική αρμοδιότητα στις κοινοτικές αρχές, δηλαδή στους προεστούς και στους κοτζαμπάσηδες.

Η εκκλησία είχε παραδοσιακά την αρμοδιότητα για την επίλυση διαφορών οικογενειακού δικαίου. Η αρμοδιότητα αυτή της εκκλησίας διατηρήθηκε κυρίως σε θέματα σχετικά με το γάμο και το διαζύγιο σε όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας αλλά και μέχρι τα τελευταία χρόνια. Η εκκλησία μάλιστα κατόρθωσε να επεκτείνει το πεδίο της δικαιοδοσίας της και πέρα από τις διαφορές οικογενειακού δικαίου, επικαλούμενη το λεγόμενο τεκμήριο αρμοδιότητας, με τη χρήση του οποίου κατέληξε να κρίνει το μεγαλύτερο μέρος των αστικών διαφορών μεταξύ των ορθοδόξων κατοίκων της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Τις υποθέσεις αυτές έκριναν σε πρώτο βαθμό τα κατά τόπους εκκλησιαστικά δικαστήρια, που αποτελούνταν από επισκόπους, που επικουρούνταν από συμβούλιο, μέλη του οποίου μπορούσαν να είναι και άλλοι κληρικοί. Σε δεύτερο βαθμό οι υποθέσεις παραπέμπονταν στον Πατριάρχη και στην Ιερά Σύνοδο της Κωνσταντινούπολης.

Τα εκκλησιαστικά αυτά δικαστήρια απέκτησαν μεγάλο κύρος μεταξύ του πληθυσμού της οθωμανικής αυτοκρατορίας και κατόρθωσαν, τουλάχιστον κατά τους πρώτους αιώνες της τουρκοκρατίας, να προσφεύγουν σε αυτά όχι μόνο Έλληνες αλλά και Τούρκοι και Ιουδαίοι, που δυσπιστούσαν σχετικά με την αμεροληψία των τουρκικών δικαστηρίων.

Από τον 17^ο αιώνα και μέχρι την επανάσταση του 1821 στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο ισχύουν παράλληλα το τουρκικό δίκαιο, που εφαρμόζεται

από τα τουρκικά δικαστήρια και το βυζαντινό δίκαιο, κυρίως η «Εξάβιβλος του Αρμενόπουλου» την οποία χρησιμοποιούσαν τα εκκλησιαστικά δικαστήρια. Παράλληλα όμως κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας, μεγάλη άνθηση γνώρισε και το εθιμικό δίκαιο. Στο πλαίσιο των δικαστικών προνομίων που τους είχαν απονεμηθεί, οι ελληνικές κοινότητες, εφάρμοζαν τοπικά έθιμα, τα οποία άλλοτε προσέγγιζαν τις διατάξεις του βυζαντινού δικαίου και άλλοτε όχι. Σε αντίθεση πάντως με την κυρίως Ελλάδα που κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας γνώρισε τον πλήρη νομοθετικό μαρασμό, ο ελληνισμός των παραδουνάβιων ηγεμονιών επέδειξε έντονη νομοθετική δραστηριότητα. Οι φαναριώτες ηγεμόνες της Μολδαβίας και της Βλαχίας συνέβαλαν στη διαφύλαξη της βυζαντινής νομικής παράδοσης μέσω της έκδοσης κωδικοποιητικών έργων.^{1 2}

Μετά την επανάσταση του 1821, το πρώτο μέλημα των απελευθερωμένων Ελλήνων ήταν η δημιουργία μιας έννομης τάξης στις απελευθερωμένες από τον τουρκικό ζυγό περιοχές. Τον Νοέμβριο κιόλας του 1821 εκδίδεται στα Σάλωνα της Φωκίδας, η «Νομική Διάταξις της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδας», με την οποία ορίστηκε, ότι ισχύον δίκαιο αποτελούν οι κοινωνικοί νόμοι των αείμνηστων χριστιανών αυτοκρατόρων. Ο Άρειος Πάγος ορίστηκε ως το ανώτατο όργανο με διοικητικές και δικαστικές αρμοδιότητες και του δόθηκε εντολή να μεταφέρει στη νέα ελληνική γλώσσα, τμήμα των «Βασιλικών» του

¹ Όπως είναι «Το Νομικόν Πρόχειρον» του Μιχαήλ Φωτεινόπουλου, το «Συνταγμάτιον Νομικόν» του Αλέξανδρου Υψηλάντη, ο «Πολιτικός Κώδικας της Μολδαβίας» του Καλλιμάχη και ο «Βλάχικος Κώδικας» του Ιωάννη Καρατζά.

² Σχετικά με την ιστορική θεμελίωση της δικονομίας από τον Πλάτωνα μέχρι και την Τουρκοκρατία βλ. «Η Φιλοσοφική και Ιστορική Θεμελίωση της Διοικητικής Δικονομίας». Νικολάου Π. Σοϊλεντάκη. Εκδόσεις Παρ. Παρασκευόπουλου-Πάρη Καραμήτσα. Αθήνα 1992. Σελ. 18-25.

βυζαντινού δικαίου και να δημοσιεύσει τη συλλογή, αφού τη θέσει στην κρίση των αρχιερέων της περιφέρειάς του.

Η προσπάθεια αυτή αντικατοπτρίζει την τάση που κυριαρχούσε μεταξύ των απελευθερωμένων Ελλήνων, να αναγνωρισθεί το νέο ελληνικό κράτος ως διάδοχος της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Επιδιώχθηκε λοιπόν να δημιουργηθεί ένα καθεστώς νομικής συνέχειας μεταξύ του βυζαντινού και του νέου ελληνικού κράτους. Δε θα πρέπει να νομίζει κανείς ότι η επιδίωξη αυτή αναγόταν μόνο σε συναισθηματικούς λόγους σύνδεσης του παρόντος με το παρελθόν καθώς η σύνδεση αυτή αποσκοπούσε επίσης και στη θεμελίωση μελλοντικών εδαφικών διεκδικήσεων. Εκτός πάντως από τους λόγους αυτούς η άρχουσα τάξη υποστήριζε το βυζαντινό δίκαιο με απώτερο στόχο τη διαφύλαξη ορισμένων προνομίων της και η Διοίκηση του ελληνικού κράτους έβλεπε με καχυποψία την επικράτηση των τοπικών εθίμων καθώς αυτό θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο την πολιτική ενότητα του Έθνους. Μέσω ενός ενιαίου δικαίου μπορούσαν λοιπόν να λυθούν πολλά προβλήματα του νέου ελληνικού κράτους.

Οι Εθνικές Συνελεύσεις που ακολούθησαν παρέπεμπαν στο βυζαντινό δίκαιο για τις αστικές και ποινικές υποθέσεις ενώ για τις εμπορικές υποθέσεις στον εμπορικό κώδικα της Γαλλίας. Η επικράτηση του γαλλικού εμπορικού κώδικα ήταν πολύ εύκολη καθώς είχε ήδη μεταφραστεί στα ελληνικά και εφαρμοζόταν ήδη από τους Έλληνες εμπόρους στις επαγγελματικές τους σχέσεις, οπότε η επίσημη καθιέρωσή του ως μόνο ισχύον δίκαιο, σήμαινε για τους Έλληνες εμπόρους απλώς τον αποκλεισμό των σχετικών εθίμων.

Όταν ήρθε στην Ελλάδα ο Όθωνας ως Βασιλιάς και κατά το διάστημα που ήταν ανήλικος, ένα από τα τακτικά μέλη της Αντιβασιλείας ήταν ο νομομαθής Γεώργιος Λουδοβίκος φον Μάουρερ, τέως καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου, ο οποίος διέθετε μεγάλη πείρα σε θέματα νομοπαρασκευαστικής εργασίας. Η παραμονή του στην Ελλάδα υπήρξε σύντομη,³ παρόλα αυτά ο Ποινικός Νόμος, ο Οργανισμός των Δικαστηρίων, η Πολιτική Δικονομία και η Ποινική Δικονομία, ανήκουν στο ενεργητικό του. Κατά την άποψη του Μάουρερ το εφαρμοζόμενο στην Ελλάδα εθιμικό δίκαιο περιέκλειε, εκτός από τα τοπικά έθιμα, και νομικές συλλογές της ύστερης βυζαντινής περιόδου, όπως η Εξάβιβλος του Αρμενόπουλου. Πρόθεσή του ήταν, αφού συλλέξει τα τοπικά έθιμα, να διαμορφώσει έναν Αστικό Κώδικα βασισμένο σε αυτά.

Αμέσως μετά την αποχώρηση του Μάουρερ το ζήτημα του δικαίου, που θα ίσχυε στην Ελλάδα ρυθμίστηκε με το διάταγμα της Αντιβασιλείας της 23 Φεβρουαρίου 1835,⁴ που όριζε ότι θα εφαρμόζεται η Εξάβιβλος του Αρμενόπουλου, όπου δεν έχει διαμορφωθεί κάποιο τοπικό έθιμο, το οποίο και θα υπερισχύει. Ανέκυψε λοιπόν το ερώτημα αν όλο το υπόλοιπο βυζαντινό δίκαιο και ειδικότερα τα Βασιλικά αποκλείονταν με το διάταγμα αυτό ή όχι. Υπήρχε όμως και το πρακτικό πρόβλημα, ότι ακόμη κι αν τα δικαστήρια αποφάσιζαν να εφαρμόσουν και το υπόλοιπο βυζαντινό δίκαιο, η κωδικοποίηση του Λέοντος ΣΤ' υπήρχε μόνο σε δύο αντίτυπα παρά την έρευνα που έγινε σε όλες τις μοναστηριακές βιβλιοθήκες.

Όλη αυτή την αδυναμία χρησιμοποίησης του βυζαντινού δικαίου, οι γερμανομαθείς καθηγητές της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου

³ Κατά τα έτη 1833-1834, 17 μήνες συνολικά.

⁴ «Γενικαί Αρχαί του Αστικού Δικαίου». Ανδρέα Α. Γαζή. Τεύχος Α'. 1970. Σελ. 10επ.

Αθηνών, την αντιλήφθηκαν ως κίνδυνο να επικρατήσουν στην εφαρμογή τους τα τοπικά έθιμα ή να γίνει αυτούσια εισαγωγή και του Γαλλικού Αστικού Κώδικα μετά τον Γαλλικό Εμπορικό Κώδικα που είχε ήδη εισαχθεί. Έτσι μετέφρασαν στα ελληνικά το εγχειρίδιο του ρωμαϊκού δικαίου του Ferdinand Meckeldey, το οποίο βασιζόταν στον Πανδέκτη του Ιουστινιανού και προσέθεσαν σε αυτή τη μετάφραση και τμήματα από τα Βασιλικά, προσφέροντας με τον τρόπο αυτό ένα βοήθημα στον Έλληνα εφαρμοστή του δικαίου.

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα η νομική επιστήμη ταλαντευόταν μεταξύ της αποδοχής της εφαρμογής του βυζαντινού αστικού δικαίου των Βασιλικών και σ' αυτής του δικαίου των Ιουστινιάνειων Πανδεκτών. Τελικώς, εξαιτίας του γεγονότος, ότι οι νέοι νομικοί της εποχής εξειδικεύονταν κυρίως στη Γερμανία και λόγω της μεγάλης συγγραφικής παραγωγής, επικράτησαν οι επιρροές στο ελληνικό δίκαιο από τον Πανδέκτη της ιουστινιάνειας κωδικοποίησης. Αυτό πάντως δε σημαίνει, ότι το δίκαιο αυτό ίσχυσε αμετάβλητο μέχρι τη δημοσίευση του Αστικού Κώδικα, που τέθηκε τελικά σε ισχύ την 23^η Φεβρουαρίου 1946. Από το διάταγμα του 1835 μέχρι την ημερομηνία αυτή δημοσιεύθηκαν πολλά νομοθετήματα, που τροποποιούσαν το ιουστινιάνειο δίκαιο σε ορισμένους τομείς, που οι νέες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες επέβαλαν ουσιαστικές αλλαγές. Αλλά και στη διάρκεια ζωής αυτού του αστικού κώδικα μέχρι σήμερα 60 έτη μετά τη θέση του σε ισχύ, ορισμένα τμήματά του τροποποιήθηκαν,

μετά από τις ευρείας έκτασης μεταρρυθμίσεις της δεκαετίας του '80 κυρίως στο χώρο του οικογενειακού δικαίου.^{5 6}

⁵ «Ιστορία του Δικαίου. Από την Αρχαία στη Νεώτερη Ελλάδα». Σ. Τρωϊάνος – Ι. Βελισσαροπούλου-Καράκωστα. Δεύτερη Έκδοση. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1997. Σελ. 341-358.

⁶ Δεν μπορεί παρά να θυμηθεί κανείς εδώ το γνωστό ρητό, ότι η νομική επιστήμη είναι η μόνη επιστήμη για την οποία ένα απλό γεγονός, όπως είναι μια νομοθετική μεταρρύθμιση μπορεί να μετατρέψει μια ολόκληρη νομική βιβλιοθήκη σε άχρηστα χαρτιά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

ΤΑ ΤΡΙΑ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΑ ΝΟΜΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ

1. Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

Όταν ο ελλαδικός χώρος κατελήφθη από τους Τούρκους, το 1453, ανήκε στη βυζαντινή αυτοκρατορία. Οι βυζαντινοί θεωρούσαν, ότι αποτελούσαν το ανατολικό τμήμα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και ως εκ τούτου στην Ελλάδα της εποχής εκείνης εφαρμοζόταν το ρωμαϊκό δίκαιο. Αυτά τα λίγα στοιχεία έχουν μεγάλη σημασία για να κατανοήσει κανείς τη διαφορά της Ελλάδας από τις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης. Όπως θα δούμε, συνήθως η επιλογή νομικού συστήματος από κάθε χώρα δεν είναι μια εκούσια επιλογή κατόπιν σκέψης του ανώτατου άρχοντα. Η εφαρμογή ενός νομικού συστήματος σε μία χώρα εμφανίζεται σαν να «επιβάλλεται» κατά τρόπο αυτόματο, νομοτελειακό μπορεί να πει κανείς από την παράδοσή της, από τις πολιτικές συνθήκες, το θρησκευτικό κατεστημένο, τη δύναμη των ακαδημαϊκών και των νομικών κ.α.

Σε μια μελέτη των αρχών του ελληνικού δικαίου θα πρέπει κανείς να ξεκινήσει από τα διαφορετικά νομικά συστήματα, που ισχύουν τουλάχιστον στο δυτικό κόσμο. Καταρχήν τα νομικά συστήματα χωρίζονται σε δύο βασικές κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τα νομικά συστήματα, όπου το δίκαιο θεσπίζεται από τη νομολογία δηλαδή τις αποφάσεις των δικαστηρίων. Η άλλη κατηγορία περιλαμβάνει τα νομικά συστήματα, όπου το δίκαιο δε θεσπίζεται από τους δικαστές με τις

αποφάσεις τους αλλά από τους νόμους, που εκδίδονται ακολουθώντας κάποια συγκεκριμένη νομοθετική διαδικασία. Τα νομολογιακά δίκαια εκπροσωπούνται βασικά από το αγγλικό και το αμερικάνικο δίκαιο, ενώ οι εκπρόσωποι των νομικών συστημάτων που το δίκαιο θεσπίζεται από το νομοθέτη είναι βασικά το γαλλικό και το γερμανικό δίκαιο.

Το ελληνικό δίκαιο, ως γνωστό, ανήκει στη δεύτερη κατηγορία καθώς η νομολογία, δηλαδή οι αποφάσεις των δικαστηρίων, δε θεσπίζουν νόμο. Στην Ελλάδα, όπως σε γενικές γραμμές και στην υπόλοιπη ηπειρωτική Ευρώπη, η απόφαση ενός δικαστηρίου, ακόμη και του ανώτατου δικαστηρίου της χώρας, που είναι ο Αρειος Πάγος, δε δεσμεύει τα υπόλοιπα δικαστήρια στο τί απόφαση θα πάρουν, όταν βρεθούν αντιμέτωπα με μια παρόμοια υπόθεση. Έτσι στην ηπειρωτική Ευρώπη ο δικαστής και ο δικηγόρος, όταν αντιμετωπίζουν μια υπόθεση, το πρώτο πράγμα που θα προσπαθήσουν να κάνουν, θα είναι να βρουν το νόμο που ισχύει και όχι τις προηγούμενες αποφάσεις δικαστηρίων. Αντίθετα ο δικαστής και ο δικηγόρος στο αγγλοαμερικάνικο σύστημα θα ερευνήσει καταρχήν για προηγούμενες αποφάσεις δικαστηρίων, θα προσπαθήσει να βρει αν η υπόθεσή του μοιάζει με κάποια υπόθεση, που έχει ήδη κριθεί από τα δικαστήρια.

Κατά τον τρόπο αυτό στο αγγλοαμερικάνικο σύστημα το δίκαιο είναι πιο ρευστό και ασαφές καθώς βρίσκεται σε συνεχή εξέλιξη, συμπληρώνεται συνεχώς βάσει των νέων αποφάσεων που θεσπίζουν οι δικαστές καθημερινά ενώ το ηπειρωτικό δίκαιο είναι πιο συμπαγές. Στο αγγλοαμερικάνικο σύστημα ο νομικός αναπτύσσει χαρακτηριστικά ενός εμπειρικού ενώ στο ηπειρωτικό ο νομικός συμπεριφέρεται ως ερευνητής-

ακαδημαϊκός. Ο αγγλοαμερικάνος νομικός εφευρίσκει το εφαρμοστέο δίκαιο σε κάθε υπόθεση που προκύπτει ενώ ο νομικός στην ηπειρωτική Ευρώπη, ανακαλύπτει το εφαρμοστέο δίκαιο μέσα στους νόμους που έχουν θεσπιστεί.

II. Το Γαλλικό Σύστημα

Οι Ρωμαίοι ως κατακτητές της Γαλατίας επέβαλαν το ρωμαϊκό δίκαιο σε αυτή, όπως και στις υπόλοιπες επαρχίες τους. Το 476 μ.χ. η δυτική ρωμαϊκή αυτοκρατορία καταλύθηκε από τους Γότθους. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι ξαφνικά έπαψε να υπάρχει το σύστημα διοίκησης και η νομοθεσία της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Οσον αφορά τους υπηκόους της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, η κατάλυση αυτή θα πρέπει να έγινε αντιληπτή απλά ως αλλαγή στη διοίκηση. Αντί λοιπόν αυτοκράτορας να είναι Ρωμαίος, αυτοκράτορας πλέον ήταν κάποιος Γότθος και στην περίπτωση αυτή ο Βησιγότθος Αλάριχος ο δεύτερος. Αυτός όχι μόνο δεν κατέργησε το ισχύον ρωμαϊκό δίκαιο αλλά το 506 μ.χ. θέσπισε και νόμο που περιείχε περίληψη και σχολιασμό του ισχύοντος ρωμαϊκού δικαίου. Μετά το θρίαμβο αυτό των Βησιγόθων, άρχισαν και άλλα γερμανικά φύλλα να εισέρχονται στα εδάφη της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Έτσι το βόρειο τμήμα της Γαλατίας κατακλύσθηκε από ένα άλλο γερμανικό φύλλο, τους Φράγκους.

Στη Γαλατία λοιπόν εμφανίστηκε το φαινόμενο στο βορρά να εφαρμόζεται το φράγκικο δίκαιο, που ήταν κατά βάση άγραφο δίκαιο στηριζόμενο στα ισχύοντα έθιμα ενώ στο νότο εφαρμοζόταν το γραπτό

ρωμαϊκό δίκαιο. Όταν μάλιστα το 10ο και 11ο αιώνα το φράγκικο δίκαιο διασπάστηκε σε πολλά διαφορετικά δίκαια, η ισχύουσα στη Γαλλία πολυνομία έγινε ακόμη εντονότερη. Λόγω του προβλήματος αυτού το 1454 ο Κάρολος ο 7ος συνέστησε μια επιτροπή, που θα κατέγραφε τα ισχύοντα έθιμα στη Γαλλία σε μια προσπάθεια να είναι γνωστό, το τι ισχύει σε κάθε περιοχή. Η προσπάθεια αυτή συνεχίστηκε και στους επόμενους αιώνες και μέχρι τη γαλλική επανάσταση του 1789 είχαν καταγραφεί μόλις 60 κανόνες εθιμικού δικαίου που ίσχυαν σε ολόκληρη τη Γαλλία⁷ και μόλις 300 κανόνες εθιμικού δικαίου που ίσχυαν τοπικά σε διάφορες περιοχές⁸. Παρότι η καταγραφή του εθιμικού και άγραφου αλλά ισχύοντος και εφαρμοζόμενου δικαίου ήταν πολύ σημαντική για να αυξηθεί η λεγόμενη ασφάλεια δικαίου,⁹ εντούτοις παρέμενε το πρόβλημα της ύπαρξης την εποχή εκείνη στη Γαλλία περιοχών εφαρμογής του γραπτού δικαίου ρωμαϊκής προέλευσης και περιοχών εφαρμογής του άγραφου εθιμικού δικαίου, που είχε πλέον αρχίσει να καταγράφεται. Παρόλα αυτά ακόμη και η καταγραφή των εθίμων, είχε ως αποτέλεσμα να καταστούν πιο προφανείς οι διαφορές μεταξύ των διαφόρων τοπικών εθίμων παρά να υπάρξει το επιθυμητό αποτέλεσμα της ενοποίησης του γαλλικού δικαίου.¹⁰

Δε θα πρέπει πάντως να νομίζει κανείς, ότι το ρωμαϊκό δίκαιο είχε εισαχθεί στη Γαλλία *en bloc*, συνολικά δηλαδή όπως εισήχθη στη γειτονική Γερμανία. Είχε εισαχθεί σταδιακά και τμηματικά ανάλογα αν εξυπηρετούσε τις συνθήκες. Η εισαγωγή του ρωμαϊκού δικαίου δεν έγινε

⁷ Που καλούνταν *coutumes generales*.

⁸ Που καλούνταν *coutumes locales*.

⁹ Να γνωρίζει δηλαδή ο καθένας τι ισχύει με βεβαιότητα.

¹⁰ Ο Βολταίρος ανέφερε χαρακτηριστικά το πόσο απίστευτο, τρομερό και βάρβαρο είναι ο πολίτης που ταξιδεύει μέσα στην ίδια χώρα να αλλάζει νομικό σύστημα τόσο συχνά όσο αλλάζει άλογο.

επειδή έγινε αποδεκτή η γενικά αναγνωρισμένη άποψη της εποχής, ότι ήταν ένα πάρα πολύ καλό δίκαιο. Το ρωμαϊκό δίκαιο κέρδισε τη θέση του δίνοντας μάχη στη Γαλλία με τα τοπικά έθιμα εκτοπίζοντάς τα όπου κατάφερε να τα εκτοπίσει. Το ρωμαϊκό δίκαιο επιβίωσε στη Γαλλία με την αξία του, μόνο όπου μπόρεσε να κερδίσει μάχες και δεν επιβίωσε όπου έχασε μάχες με τα τοπικά έθιμα.¹¹

Πολύ μεγάλη σημασία για την τμηματική και προσεκτική αυτή αποδοχή του ρωμαϊκού δικαίου στη Γαλλία έχει κι ένας άλλος παράγοντας. Από το 14^ο κιόλας αιώνα είχε αναπτυχθεί στη Γαλλία η τάξη των επαγγελματιών νομικών που αντικατέστησαν τους κληρικούς, βαρώνους και αριστοκράτες στο έργο και των δικαστών αλλά και των δικηγόρων. Η τάξη αυτή των νομικών πίστευε στο τοπικό δίκαιο, υποστήριζε τον Βασιλιά και είχε συμφέρον στη συγκέντρωση της δικαιοσύνης στα κεντρικά δικαστήρια, που ελέγχονταν από τον Βασιλιά. Η τάξη αυτή καθώς είχε εξοικειωθεί στο ισχύον πολύπλοκο σύστημα με νόμους γραπτούς και άγραφους υπερασπιζόταν την παράδοση αυτή και ίσως και να ωφελείτο από το γεγονός, ότι ο μη νομικός είτε απλός άνθρωπος είτε αριστοκράτης δεν μπορούσε να έχει πλήρη γνώση του ασαφούς αυτού ισχύοντος δικαίου κάτι το οποίο ενίσχυε τη θέση του επαγγελματία νομικού.

Στην ιστορία μελετάμε συχνά επαναστάσεις. Συνήθως μια επανάσταση έχει ως αποτέλεσμα αλλαγές στην κορυφή της εξουσίας ενώ σπάνια αλλάζει ολόκληρη η άρχουσα τάξη και αντικαθίσταται συνολικά από μια κατώτερη τάξη. Η γαλλική επανάσταση του 1789 έφερε ριζικές αλλαγές

¹¹ Συχνά αναφέρεται ότι το ρωμαϊκό δίκαιο επικράτησε στις περιοχές που επικράτησε στη Γαλλία «non ratione imperii sed imperio rationis» δηλαδή ότι δεν επικράτησε λόγω επιβολής του αλλά επιβλήθηκε με την αξία του.

στη Γαλλία, το μέγεθος των οποίων θα μπορούσε να συγκριθεί μόνο με επαναστάσεις όπως αυτή των μπολσεβίκων στη Ρωσία το 1917. Στη Γαλλία λοιπόν από το 1789 που έγινε η γαλλική επανάσταση έως το 1799 που ο Ναπολέων κατέλαβε την εξουσία προέκυψαν νέοι νόμοι, που εμπνεύστηκαν από το διαφωτισμό, τον Ντιντερώ, τον Βολταίρο και τον Ρουσό. Σύμφωνα με αυτούς ο άνθρωπος είναι ένα λογικό και υπεύθυνο πλάσμα, που έχει εκ γενετής ένα αναφαίρετο δικαίωμα στην ελευθερία της σκέψης και των «πιστεύω» του και στην ελευθερία της οικονομικής δραστηριότητας. Κατά την εποχή αυτή φεουδαρχικά δικαιώματα, δικαιώματα κληρικών και δικαιώματα της αριστοκρατίας καταργήθηκαν με συνοπτικές διαδικασίες και γεννήθηκε η αστική τάξη των εμπόρων.

Από τις πρώτες εργασίες της Επανάστασης ήταν η ενοποίηση του γαλλικού ιδιωτικού δικαίου με την προσπάθεια κατάρτισης ενός αστικού κώδικα¹² που θα περιλάμβανε ολόκληρο το ισχύον στη Γαλλία δίκαιο. Όταν ο Ναπολέων κατέλαβε την εξουσία αναγνώρισε αμέσως τη σημασία, που θα είχε η ενοποίηση του ιδιωτικού δικαίου σε ένα ενιαίο κείμενο υπό τον τίτλο «Γαλλικός Αστικός Κώδικας», ο οποίος χάρη στις προσπάθειές του αλλά και στις δημιουργικές παρεμβάσεις του μεγαλοφυούς αυτού ανθρώπου καταρτίστηκε στις 31 Μαρτίου του 1804.^{13 14}

¹² Του περίφημου Code Civil.

¹³ Όπως είπε και ο ίδιος ο Ναπολέων στον τόπο εξορίας του στην Αγ. Ελενα μπορεί οι νίκη του σε 40 μάχες να σκιαστούν από την ήττα του στο Βατερλώ αλλά ο Αστικός του Κώδικας θα ζούσε για πάντα και δε θα ξεχνιόταν ποτέ.

¹⁴ «An Introduction to Comparative Law». K.Zweigert & H. Koetz. 2nd Edition. Clarendon Press. Oxford. 1992. Σελ. 148.

III. Το Γερμανικό Σύστημα

Στη Γερμανία του μεσαίωνα η χώρα ήταν διαιρεμένη σε φέουδα με τοπικούς άρχοντες που έχοντας αποκτήσει μεγάλη οικονομική δύναμη και δικούς τους στρατούς, δεν ελέγχονταν απόλυτα από την κεντρική διοίκηση του αυτοκράτορα. Επιπλέον σημαντικός παράγοντας είναι ότι δεν υπήρχε κοινό γερμανικό δίκαιο, κοινά γερμανικά δικαστήρια και δεν είχε εμφανιστεί μια τάξη επαγγελματιών νομικών, που θα υπερασπίζονταν το ισχύον δίκαιο και θα αντιστέκονταν στη μεταβολή του, όπως υπήρχε στη Γαλλία αλλά και στην Αγγλία. Στη Γερμανία όμως σε αντίθεση με τις άλλες δύο χώρες ενώ δεν υπήρχαν οι εξασκούντες το επάγγελμα νομικοί, υπήρχαν οι ακαδημαϊκοί στα πανεπιστήμια, που μελετούσαν το νόμο ως επιστήμονες και υποστήριζαν μια γραπτή, σαφή και συγκεκριμένη νομοθεσία, που θα βασιζόταν στη λογική και όχι στην παράδοση.

Οι πανεπιστημιακοί της εποχής πίστευαν, ότι το δίκαιο δεν είναι ένα σύνολο νόμων, που θεσπίζονται από το νομοθέτη για να εξυπηρετήσουν ορισμένες ανάγκες της κοινωνίας αλλά ότι είναι κάτι το μυστηριώδες, που εκφράζει το πνεύμα του λαού. Παρομοίαζαν το δίκαιο με ένα σπόρο που γίνεται φυτό στο πέρασμα των χρόνων. Με τον τρόπο αυτό μυθοποίησαν το δίκαιο και το περιέβαλαν με σχεδόν θρησκευτική ευλάβεια. Το μόνο δίκαιο που ήταν γνωστό στην περιοχή αυτή ήταν το ρωμαϊκό δίκαιο. Από την αρχή της εφαρμογής του όμως μέχρι την εποχή αυτή, είχαν περάσει πολλοί αιώνες και είχε υποστεί τροποποιήσεις. Τα πανεπιστήμια όμως απέρριπταν αυτό το «εκφυλισμένο» ρωμαϊκό δίκαιο του μεσαίωνα και «λάτρευαν» το παλαιό ρωμαϊκό δίκαιο της πάλαι ποτέ ρωμαϊκής

αυτοκρατορίας. Την εποχή που επικρατούσε χάος νόμων τοπικών και μη, γραπτών και άγραφων είναι εύκολο να καταλάβει κανείς την απήχηση, που είχε για τους πανεπιστημιακούς ένα δίκαιο σαν το παλαιό ρωμαϊκό δίκαιο, όπου για να βρει κανείς τη λύση σε ένα πρόβλημα εφαρμόζε επιστημονικές μεθόδους και η εύρεση της λύσης σε κάθε πρόβλημα γινόταν μια τεχνική διαδικασία, που ακολουθούσε τους κανόνες της λογικής.

Οι Γερμανοί πρίγκιπες και γενικώς η άρχουσα τάξη της Γερμανίας επηρεασμένοι από τις αρχές του διαφωτισμού και έχοντας πεισθεί από τους πανεπιστημιακούς της εποχής, θεώρησαν ειλικρινώς και χωρίς καταναγκασμό όπως στη Γαλλία της γαλλικής επανάστασης, ότι χρειαζόταν μια αλλαγή στο νομικό σύστημα της χώρας για να λειτουργήσει ορθότερα. Μέσα σε αυτό το κλίμα όλοι είχαν επηρεαστεί από την εξιδανίκευση αυτή του παλαιού ρωμαϊκού δικαίου, το οποίο τελικά οδήγησε στην θέσπιση του «Γερμανικού Αστικού Κώδικα», τον οποίο ο Αυτοκράτορας έθεσε σε εφαρμογή την 1^η Ιανουαρίου του 1900.¹⁵

IV. Το Αγγλοαμερικανικό Σύστημα

Η Αγγλία αν και κατακτήθηκε από τους Ρωμαίους, ελάχιστα επηρεάστηκε από το ρωμαϊκό δίκαιο. Επίσης η Αγγλία ελάχιστα επηρεάστηκε από την άποψη περί της ανάγκης κωδικοποίησης του δικαίου σε ενιαίο γραπτό κείμενο όπως συνέβη στην Ευρώπη εξαιτίας των

¹⁵ «An Introduction to Comparative Law». K.Zweigert & H. Koetz. 2nd Edition. Clarendon Press. Oxford. 1992. Σελ. 148.

ιδεών του διαφωτισμού αλλά και της ανάγκης για ενοποίηση και συγκεκριμενοποίηση του ισχύοντος δικαίου. Τέλος, η Αγγλία δεν αντιμετώπισε ένα τέτοιο εκρηκτικό πολιτικό γεγονός σαν αυτό που συνέβη στη Γαλλία και επηρέασε ολόκληρη την ηπειρωτική Ευρώπη.

Μέχρι τον 11^ο μ.χ. αιώνα στην Αγγλία επικρατούσαν οι Αγγλοσάξονες και είχαν εφαρμόσει ένα σύστημα με γραπτό δίκαιο. Το 1066μ.χ. οι Νορμανδοί υπό τον Γουίλιαμ τον 1ο συνέτριψαν τους Αγγλοσάξονες στη Μάχη του Hastings. Αυτός θεωρούσε το εαυτό του νόμιμο διάδοχο του Αγγλοσαξονικού θρόνου και εφάρμοσε ένα απλό φεουδαρχικό σύστημα με τον Βασιλιά ως ανώτερο των τοπικών αρχόντων. Οι τοπικοί άρχοντες ελέγχονταν με αυτό τον τρόπο από τη κεντρική εξουσία του Βασιλιά και του παρείχαν τις υπηρεσίες τους. Η σημαντικότερη υποχρέωσή τους ήταν η καταβολή φόρου στον Βασιλιά.

Καθώς σχεδόν όλη η φορολογία του κράτους προερχόταν από τους κατά τόπους άρχοντες, η κεντρική διοίκηση του Βασιλιά είχε αυξημένο ενδιαφέρον στην επίλυση διαφορών που αφορούσαν υποθέσεις, όπως είναι θέματα ιδιοκτησίας εδαφών, είσπραξης φόρων για τα εδάφη, προστίμων, κατασχέσεων εδαφών καθώς επίσης και ποινικών κυρώσεων. Έτσι δημιουργήθηκαν τρία κεντρικά δικαστήρια, που έδρευαν στην πρωτεύουσα και ελέγχονταν από τον Βασιλιά, ο οποίος διορίζε σε αυτά επαγγελματίες δικαστές. Με την ίδρυση των κεντρικών δικαστηρίων, η απονομή δικαιοσύνης από τους κατά τόπους άρχοντες έχανε σταδιακά τη σημασία της. Αυτό οφειλόταν καταρχήν στο κύρος που είχαν τα «Βασιλικά» αυτά δικαστήρια, επίσης στην αναγνωρισμένη αξία των επαγγελματιών αυτών δικαστών και τέλος στο ότι η διαδικασία σε αυτά

ήταν πιο μοντέρνα. Με τον τρόπο αυτό το δίκαιο άρχισε να ενοποιείται σε ολόκληρη την Αγγλία και το παλαιό αγγλοσαξονικό δίκαιο άρχισε να χάνει τη σημασία του.

Η Αγγλία λοιπόν άρχισε να αποκτά ενοποιημένο δίκαιο¹⁶ από τον 11^ο αιώνα δηλαδή πολύ πιο νωρίς από τη Γαλλία, που άρχισε τον 16^ο αιώνα και τη Γερμανία που άρχισε τον 19^ο αιώνα.¹⁷

Καθώς τα δικαστήρια είχαν την έδρα τους στην πρωτεύουσα, όπου ήταν και ο Βασιλιάς, το γεγονός αυτό προσέλκυσε στην πρωτεύουσα μεγάλο αριθμό ατόμων που είχαν γνώσεις νομικές. Αυτοί ήταν καταρχήν κληρικοί αλλά αργότερα και απλοί πολίτες. Αυτοί οι νομικοί διαμόρφωσαν ήδη νωρίς το μεσαίωνα την τάξη των επαγγελματιών νομικών στην Αγγλία. Από το 13^ο αιώνα ήδη υπήρχε η τάση οι δικαστές να διορίζονται από τις τάξεις των επαγγελματιών νομικών, των δικηγόρων δηλαδή της εποχής εκείνης.¹⁸

Μόνο οι ικανότεροι και πιο αναγνωρισμένοι δικηγόροι μπορούσαν να διοριστούν δικαστές. Θα πρέπει να επισημάνουμε εδώ, ότι οι δικηγόροι αυτοί δεν ήταν πανεπιστημιακοί, δεν είχαν πανεπιστημιακή εκπαίδευση αλλά πρακτικοί δικηγόροι που ασκούσαν το επάγγελμα με μεγάλη επιτυχία και είχαν συστήσει πολύ ισχυρούς επαγγελματικούς συλλόγους, που μονοπωλούσαν την εκπαίδευση των νέων νομικών και μετέτρεψαν το επάγγελμα σε «κλειστό» με την έννοια ότι δεν μπορούσε να εισέλθει ο καθένας αν δεν τον ενέκρινε ο σύλλογος. Είναι προφανές λοιπόν, ότι αφού δικαστές γίνονταν οι ικανότεροι από τους δικηγόρους που ήταν οι μόνοι

¹⁶ Το λεγόμενο Common Law.

¹⁷ Το λεγόμενο Gemeines Recht.

¹⁸ «An Introduction to Comparative Law». K.Zweigert & H. Koetz. 2nd Edition. Clarendon Press. Oxford. 1992. Σελ. 200.

που γνώριζαν το δίκαιο, οι δικαστές θεωρούνταν τα καταλληλότερα πρόσωπα για την επίλυση νομικών προβλημάτων και ως εκ τούτου η άποψή τους ήταν στην κυριολεξία νόμος.

Ελλείπει των πανεπιστημιακών και με την τάξη των επαγγελματιών νομικών να προστατεύει την παράδοση αιώνων στη χώρα καθώς επίσης και στο όνομα της προστασίας συντεχνιακών συμφερόντων τους, το αγγλικό δίκαιο παρέμεινε κατά βάση ανεπηρέαστο από το συγκεκριμένο και σαφές ρωμαϊκό δίκαιο. Η αναμφισβήτητη κυριαρχία των δικαστών είχε ως αποτέλεσμα, οι αποφάσεις τους να θεσπίζουν κανόνες, που έπρεπε να εφαρμόζονται σε κάθε μεταγενέστερη περίπτωση. Έτσι στο αγγλικό δίκαιο, το δίκαιο αποτελεί το ζητούμενο και όχι το δεδομένο, το δίκαιο συνεχώς αναζητείται και δεν «κείται», όπως συμβαίνει στη χώρα μας.¹⁹

Το αποτέλεσμα είναι το αγγλικό δίκαιο, που επικράτησε και στις Ηνωμένες Πολιτείες να είναι νομολογιακό κατά βάση. Οι νόμοι δηλαδή που εφαρμόζονται προέρχονται από τους δικαστές και γεννιούνται μέσα από τις δικαστικές τους αποφάσεις σε αντίθεση με την ηπειρωτική Ευρώπη και την Ελλάδα, όπου οι προηγούμενες αποφάσεις των δικαστηρίων δε θεσπίζουν κανόνες που θα πρέπει να ακολουθούνται, αφού την αρμοδιότητα θέσπισης κανόνων έχει αναλάβει η Βουλή με τη νομοθετική της εξουσία.

¹⁹ Βλ. χαιρετισμό Στέφανου Μαθία Προέδρου του Αρείου Πάγου δημοσιευμένο στις σελίδες 27-28 στα Πρακτικά του Συνεδρίου με τίτλο «Ποινικό Δίκαιο και Πολιτική». Κομοτηνή 3-4 Δεκεμβρίου 1999. Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα. Αθήνα Κομοτηνή 2001.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ
ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ, ΚΡΑΤΟΣ, ΚΡΑΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Ι. Κράτος και Έννομη Τάξη

Οι κανόνες δικαίου δεν βρίσκονται απομονωμένοι αλλά συνδέονται μεταξύ τους και αποτελούν ένα σύστημα. Κατά τον τρόπο αυτό οι κανόνες παραδείγματος χάριν του αστικού δικαίου συνδέονται εννοιολογικά μεταξύ τους, όπως και οι κανόνες όλων των άλλων κλάδων του δικαίου. Δε συνδέονται όμως μόνο οι κανόνες του ίδιου κλάδου αλλά και οι κανόνες μεταξύ των διαφορετικών κλάδων π.χ. οι κανόνες του αστικού δικαίου συνδέονται με τους κανόνες του ποινικού δικαίου. Ο σύνδεσμος αυτός μεταξύ των κανόνων δικαίου μπορεί να χαρακτηριστεί εσωτερικός και δημιουργεί μια εσωτερική ενότητα μεταξύ τους.

Υπάρχει όμως και ένας εξωτερικός σύνδεσμος μεταξύ των κανόνων δικαίου και αυτός είναι ο σύνδεσμός τους με ένα συγκεκριμένο τόπο και χρόνο στον οποίο ισχύουν και εφαρμόζονται. Είναι προφανές, ότι στην Ελλάδα (τόπος) και σήμερα (χρόνος) υπάρχουν άλλοι κανόνες από αυτούς, που ίσχυαν στην Ελλάδα πριν από 100 χρόνια. Όλοι αυτοί οι κανόνες στη χώρα μας και στη σύγχρονη εποχή χαρακτηρίζονται από αυτό το κοινό εξωτερικό συνδετικό στοιχείο. Αυτή η κατάσταση προκύπτει από το γεγονός ότι η ανθρωπότητα δεν αποτελεί ενιαίο κράτος αλλά αποτελείται από ένα πλήθος εννόμων τάξεων. Το ισχύον δίκαιο λοιπόν σε ορισμένο τόπο και χρόνο με το σύνδεσμο που αναπτύσσεται μεταξύ όλων των

κανόνων του δικαίου αυτού αποτελεί αυτό που καλούμε έννομη τάξη. Ο φορέας αυτού του συμπλέγματος είναι το κράτος. Ως φορέας της έννομης τάξης, το κράτος διαθέτει την εξουσία, ώστε να καθιστά δυνατό τον καταναγκασμό στη συμμόρφωση των πολιτών, που αρνούνται να συμμορφωθούν στις επιταγές των κανόνων του δικαίου. Με τον τρόπο αυτό το κράτος ασκεί εξουσία. Η άσκηση αυτής της κρατικής εξουσίας δεν είναι ανεξέλεγκτη, απεριόριστη αλλά υπάγεται σε ορισμένους κανόνες, που προβλέπονται από το δίκαιο αυτής της έννομης τάξης ενός κράτους. Βλέπουμε λοιπόν ότι αφενός η έννομη τάξη υποτάσσεται στο κράτος καθώς οι κανόνες της προέρχονται από αυτό και η εφαρμογή της εξαρτάται από την κρατική εξουσία, αφετέρου δε το κράτος υποτάσσεται στους κανόνες της έννομης τάξης αφού η κρατική εξουσία ασκείται μέσα στα όρια που προβλέπει η έννομη τάξη. Όταν λοιπόν η κρατική εξουσία ασκείται μέσα στα όρια που ορίζει η έννομη τάξη, χωρίς κρατική αυθαιρεσία και το κράτος υπακούει στους κανόνες που το ίδιο έχει θεσπίσει, τότε λέμε ότι υπάρχει ένα Κράτος Δικαίου.²⁰

Το Δίκαιο λοιπόν και το Κράτος είναι αλληλένδετα και το ένα προϋποθέτει το άλλο. Το Δίκαιο και το Κράτος είναι νομικές έννοιες που ανήκουν στον νοητό κόσμο και όχι στον κόσμο που αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας. Αντίθετα οι άνθρωποι που υποτάσσονται στους κανόνες του δικαίου και στην κρατική εξουσία ανήκουν στον υλικό κόσμο. Η κρατική εξουσία και οι κανόνες του δικαίου για να εφαρμοστούν στον υλικό κόσμο των ανθρώπων χρειάζονται κάποιον ενδιάμεσο, που θα αναλάβει την εφαρμογή ενός νοητού κανόνα στον υλικό κόσμο. Οι

²⁰ «Εισαγωγή εις το Δίκαιον και εις την Επιστήμην του Δικαίου». Ε.Μ.Μιχελάκη. Αθήνα 1968. Σελ. 23-26.

ενδιάμεσοι αυτοί είναι άνθρωποι οι οποίοι αποτελούν όργανα του κράτους και εκφράζουν στον υλικό κόσμο, όπου ζουν οι άλλοι άνθρωποι, τη βούληση του κράτους και τις επιταγές των κανόνων δικαίου.

Παράδειγμα: Σύμφωνα με έναν κανόνα δικαίου που περιλαμβάνεται στο άρθρο 372 του ποινικού κώδικα,²¹ όποιος κλέψει τιμωρείται με φυλάκιση. Αυτός είναι ένας κανόνας που ανήκει στο νοητό κόσμο. Ας υποθέσουμε ότι ένας άνθρωπος κλέβει. Η κλοπή έλαβε χώρα στον υλικό κόσμο και σε αυτόν τον κόσμο θα επέλθουν και οι συνέπειες που προβλέπει ο παραπάνω κανόνας. Θα πρέπει τώρα κάποιοι άνθρωποι, που αποτελούν όργανα του κράτους να λειτουργήσουν ως ενδιάμεσοι και να μεταφέρουν τον κανόνα από τον νοητό στον υλικό κόσμο και να πραγματοποιήσουν κατά τον τρόπο αυτό τις επιταγές του κανόνα δικαίου. Θα πρέπει λοιπόν, η αστυνομία να συλλάβει το δράστη, ο δικαστής να δικάσει και να καταδικάσει το δράστη και οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι των φυλακών να κλείσουν το δράστη σε ένα κελί και με τον τρόπο αυτό όλοι αυτοί οι άνθρωποι-κρατικά όργανα θα έχουν συνεισφέρει, ώστε το κράτος να ασκήσει την κρατική του εξουσία, που στην περίπτωση αυτή έγκειται στην εφαρμογή ενός κανόνα δικαίου.

II. Συστήματα Κρατικής Οργάνωσης (Από τη Φεουδαρχία στο Κοινοβουλευτικό Κράτος)

²¹ Άρθρο 372 Ποινικού Κώδικα: «Όποιος αφαιρεί ξένο (ολικά ή εν μέρει) κινητό πράγμα από την κατοχή άλλου με σκοπό να το ιδιοποιηθεί παράνομα, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον 3 μηνών.»

Όλα τα κράτη, που θέλουν να αποκαλούνται δημοκρατικά κράτη, έχουν ψηφίσει ένα «Σύνταγμα». Το Σύνταγμα θεσπίζεται από την κρατική εξουσία, από το κράτος και ρυθμίζει τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας του ίδιου του κράτους. Παρουσιάζεται λοιπόν το παράδοξο φαινόμενο, το Σύνταγμα να προέρχεται από το κράτος, το οποίο όμως εμφανίζεται να προϋποθέτει το Σύνταγμα. Πώς είναι δυνατόν το Σύνταγμα να προϋποθέτει το κράτος και το κράτος να προϋποθέτει το Σύνταγμα; Κάποιο πρέπει να προηγείται και κάποιο να έπεται. Στην πραγματικότητα το κράτος και το Σύνταγμα δεν είναι δύο τόσο διαφορετικά πράγματα, ώστε το ένα να είναι το αίτιο και το άλλο το αποτέλεσμα. Είναι τόσο ξεχωριστά όσο ένας οργανισμός με την οργάνωσή του. Για να γίνει περισσότερο κατανοητή αυτή η σχέση του Συντάγματος, (του θεμελιώδους δηλαδή νόμου του κράτους που διέπει όλους τους άλλους νόμους) με το ίδιο το κράτος θα πρέπει να μελετήσουμε ιστορικά την πολιτειακή εξέλιξη από τη φεουδαρχία μέχρι τον κοινοβουλευτισμό.

Η Φεουδαρχία. Οι λαοί όσον αφορά το πολίτευμά τους δεν πέρασαν από τη φεουδαρχία απευθείας στον κοινοβουλευτισμό αλλά προηγήθηκε η απόλυτη μοναρχία. Για να υπάρχει ένα κράτος θα πρέπει αυτό να είναι κυρίαρχο, δηλαδή να μην ανέχεται κάποια άλλη δύναμη μεγαλύτερη από αυτό. Στη φεουδαρχία το κράτος ήταν διαιρεμένο σε πολλά τιμάρια δηλαδή κομμάτια γης με πανίσχυρους ηγεμόνες. Στο καθεστώς αυτό συναντούμε δύο φορείς απόλυτης εξουσίας, αφενός μεν τον ηγεμόνα (βασιλιά), που εξουσίαζε απόλυτα όλες τις κτήσεις του, αφετέρου δε τους ευγενείς και τον κλήρο, που εξουσίαζαν απόλυτα το τιμάριό τους (φέουδο) με τους υποτακτικούς τους (δουλοπάροικους), φορολογώντας τους,

δικάζοντάς τους, στρατολογώντας τους. Οι φεουδάρχες είχαν τέτοια εξουσία, που διαπραγματεύονταν με τον Ηγεμόνα σαν ίσος προς ίσον, υπακούοντας σε αυτόν μόνο εάν το ήθελαν. Συχνά τους συναντάμε να επικοινωνούν με ξένους ηγεμόνες μέσω δικών τους αντιπροσώπων και να μην ακολουθούν την εξωτερική πολιτική του ηγεμόνα τους.

Αυτό λοιπόν το δισυπόστατο κράτος οδηγούσε πάντοτε με μαθηματική ακρίβεια σε μια διαρκή διαμάχη για την αποκλειστική κυριαρχία και σε μια οριστική ρήξη. Όταν στη διαμάχη αυτή κέρδιζε η κεντρική εξουσία, δηλαδή ο ηγεμόνας, τότε κέρδιζε η ενότητα του κράτους. Όταν όμως κέρδιζαν οι φεουδάρχες, έχανε η ενότητα του κράτους και παρουσιάζονταν φυγόκεντρες δυνάμεις στα διάφορα φέουδα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα δύο γειτονικές χώρες, η Γαλλία και η Γερμανία. Στη Γαλλία τη διαμάχη αυτή κέρδισε ο Βασιλιάς με αποτέλεσμα η χώρα να ενωθεί πολύ νωρίτερα από τη Γερμανία, όπου με τις διαμάχες οι ευγενείς κατόρθωσαν να εξουθενώσουν τον αυτοκράτορα με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ομόσπονδο κράτος.

Η Απολυταρχία. Η αποστολή του απολυταρχικού κράτους και η συνεισφορά του στην πολιτειακή εξέλιξη υπήρξε η δημιουργία ενός κράτους, κάτω από την εξουσία ενός απόλυτου άρχοντα, ένα κυρίαρχο κράτος με τη σύγχρονη έννοια. Δύο βασιλικά αποφθέγματα δείχνουν την αφετηρία και το τέρμα της απολυταρχίας από την βασιλική αντίληψη περί του ελέω θεού δικαιώματος μέχρι την βασιλική αντίληψη περί του δημοσίου λειτουργήματος. Έτσι η βασιλεία εξελίχθηκε από τον Λουδοβίκο 14^ο που είπε το περίφημο «Το κράτος είμαι εγώ» μέχρι τον Φρειδερίκο τον Μεγάλο που είπε ότι «ο ηγεμόνας είναι ο πρώτος υπηρέτης του κράτους».

Από τη στιγμή όμως που ο ηγεμόνας έπαψε να είναι ελέω θεού απόλυτος άρχων και η απόφασή του ανεξέλεγκτη και άρχισε να θεωρείται υπηρέτης του κράτους που φρόντιζε για τα συμφέροντα του πολίτη, ήταν πολύ φυσικό ο πολίτης να αναρωτηθεί πώς εξηγείται ο ηγεμόνας να γνωρίζει καλύτερα το συμφέρον του πολίτη από τον ίδιο τον πολίτη. Μόλις γεννήθηκε αυτή η ατομικιστική περί κράτους αντίληψη ήταν προφανές, ότι άλλη μια μεγάλη πολιτειακή αλλαγή ήταν προ των πυλών.

Συνταγματικό Κράτος. Η συμμετοχή του κυβερνώμενου στην κυβέρνηση δηλαδή η περιορισμένη μοναρχία είχε ήδη εφαρμοστεί στην Αγγλία από τον 17^ο αιώνα. Εκεί το φεουδαρχικό κράτος κατόρθωσε να οργανωθεί σε συνταγματικό κράτος χωρίς να περάσει από το στάδιο της απολυταρχίας και οι ευγενείς, πρώην φεουδάρχες μεταμορφώθηκαν σε λαϊκή αντιπροσωπεία με τη σύσταση της Βουλής των Λόρδων.

Αντίθετα στην ηπειρωτική Ευρώπη η πορεία ακολούθησε και τις τρεις αυτές φάσεις κι όχι μόνο τις δύο. Χρειάστηκε η γαλλική επανάσταση του 1789 για να γίνει η Γαλλία συνταγματικό κράτος. Την εξέλιξη αυτή ακολούθησε αργότερα και εν μέρει η Γερμανία. Μεγαλύτερες δυσκολίες για την ένωσή της ακολούθησε η Ιταλία. Ενώ τον παπικό θρόνο κατείχε Ιταλός, εντούτοις τις διάφορες περιοχές της Ιταλίας κατείχαν ξένοι, δηλαδή Αυστριακοί, Βουρβόνοι, Αψβούργοι και μόνο το Πεδεμόντιο ήταν υπό ιταλική δυναστεία, τον οίκο της Σαβοΐας. Η Ιταλία λοιπόν δε θα μπορούσε να δημιουργήσει ομόσπονδο κράτος, όπως έκανε η Γερμανία με συμφωνίες που συνάφθηκαν μεταξύ των ηγεμόνων του κάθε κρατιδίου της, καθώς αυτό θα σήμαινε νομιμοποίηση των ξένων κατοχών. Έπρεπε πρώτα να ελευθερωθεί η χώρα και μετά να ενωθεί. Την ιταλική δυναστεία

του Πεδεμόντιου βοήθησε στον αγώνα αυτό ο λαός με τα επαναστατικά του κινήματα. Εμφανίστηκε εδώ το παράδοξο βασιλεία και λαός, δυναστεία και επανάσταση να συνεργάζονται προς το σκοπό της εθνικής ενότητας. Έτσι η Γερμανία κατέστη ομόσπονδο κράτος ενώ η Ιταλία κοινοβουλευτικό κράτος.

Με το χρόνο κατέστη σαφές, ότι η θέσπιση ενός Συντάγματος, ενός θεμελιώδους νόμου του κράτους, που θέτει τα όρια δράσης του και κατά τον τρόπο αυτό διαφυλάσσει τον πολίτη, δεν αρκεί για να διαφυλάξει τον πολίτη από κάθε κρατική αυθαιρεσία. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνο με τη διαίρεση των εξουσιών, την εφαρμογή της λεγόμενης κοινοβουλευτικής αρχής.

Δημοκρατικό Κράτος. Η κρατική εξουσία εκδηλώνεται σε τρεις διαφορετικές εκφάνσεις του κράτους. Αυτές είναι οι λεγόμενες τρεις εξουσίες:

1. Η εκτελεστική εξουσία, που στα σύγχρονα κράτη ασκείται από την κυβέρνηση.
2. Η νομοθετική εξουσία, που στα σύγχρονα κράτη ασκείται από τη Βουλή.
3. Η δικαστική εξουσία, που στα σύγχρονα κράτη ασκείται από τα δικαστήρια.

Για να μην επικρατεί η αυθαιρεσία και να προστατεύεται ο πολίτης από τις ανεξέλεγκτες διαθέσεις ενός ανώτατου άρχοντα, οι τρεις αυτές εξουσίες δε θα πρέπει να συγκεντρώνονται στα χέρια ενός οργάνου. Κατά τον τρόπο αυτό στις σύγχρονες δημοκρατικές χώρες:

1. Η κυβέρνηση δε νομοθετεί ούτε απονέμει δικαιοσύνη αλλά κυβερνά τη χώρα.

2. Η βουλή δεν κυβερνά ούτε απονέμει δικαιοσύνη αλλά μπορεί να «ρίξει» την κυβέρνηση και θεσπίζει τους νόμους που εφαρμόζουν τα δικαστήρια.

3. Τα δικαστήρια δεν κυβερνούν ούτε νομοθετούν αλλά εφαρμόζουν τους νόμους που ψηφίζει η βουλή και ελέγχουν τη νομιμότητά τους καθώς και τη νομιμότητα των αποφάσεων της κυβέρνησης και μπορεί να βρεθούν να δικάζουν μέλη της κυβέρνησης ή της βουλής.

Στις σύγχρονες αυτές χώρες οι ψηφοφόροι εκλέγουν τα μέλη της βουλής. Η κυβέρνηση κατόπιν προέρχεται από τη βουλή. Με τον τρόπο αυτό το κοινοβουλευτικό σύστημα αποσκοπεί στο να ελέγχεται η κυβέρνηση ανά πάσα στιγμή από τη βουλή. Στις περιπτώσεις όμως που δύο μόνο ισχυρές παρατάξεις εναλλάσσονται στην εξουσία και διαδέχονται η μια την άλλη στη διακυβέρνηση της χώρας, τα μέλη της κυβέρνησης αυτής μπορούν να αισθάνονται την ασφάλεια, ότι μέχρι τις προσεχείς εκλογές θα έχουν την πλειοψηφία στη βουλή και άρα θα παραμείνουν στη θέση τους μέχρι τότε. Κατά τον τρόπο αυτό η βουλή αφού δώσει ζωή στην κυβέρνηση μετατρέπεται σε μία απλή μηχανή που ψηφίζει και όχι ο στίβος στον οποίο θα δοκιμάζεται ο αρχηγός της χώρας. Όταν υπάρχει πλειονότητα πολιτικών μερίδων στην βουλή και στην κυβέρνηση και συνεχώς αλλάζουν οι πλειοψηφίες, κάτι τέτοιο δε συμβαίνει. Επικρατεί βέβαια πολιτική αστάθεια αφού ανά πάσα στιγμή μια ανατροπή των δυνάμεων μπορεί να προκαλέσει εκλογές. Από την άλλη

μεριά η πολιτική σταθερότητα αποβαίνει εις βάρος της γνησιότητας της λαϊκής ετυμηγορίας.²²

²² «Εισαγωγή στην Επιστήμη του Δικαίου». Μετάφραση Ν. Π. Ταζεδάκη, G. Radbruch. 1962. Σελ. 46-56.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ

ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΚΑΙ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ι. Κανόνες Δικαίου

Ο άνθρωπος από τη φύση του ζει μέσα σε μια κοινωνία. Η κοινωνική συμβίωση οδηγεί μοιραία στην ανάπτυξη αναρίθμητων σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων. Ανά πάσα στιγμή ο κάθε άνθρωπος βρίσκεται σε κάποια σχέση με άλλους ανθρώπους, μέσα στην οικογένεια, στη δουλειά του, στο πλαίσιο της συμμετοχής του στα κοινά, ως μέλος μιας κοινότητας, ενός λαού μέσα στην έννοια του κράτους κ.λ.π. Με τον τρόπο αυτό κατά τη διάρκεια κάθε εκδήλωσης του ανθρώπου, γεννιούνται συνεχώς τυχαίες ή ηθελημένες, πρόσκαιρες ή διαρκείς σχέσεις μεταξύ τους και αναπόφευκτα υπάρχουν και αντιπαραθέσεις. Δημιουργείται λοιπόν η ανάγκη, για να αποφευχθούν ή να εξομαλυνθούν αυτές οι αντιπαραθέσεις, οι ανθρώπινες σχέσεις γενικά να υπόκεινται σε ρύθμιση. Για τους λόγους αυτούς κάθε ανθρώπινη εκδήλωση υπόκειται σε ορισμένους κανόνες, ώστε να επικρατήσει η τάξη και αρμονία στις ανθρώπινες σχέσεις και να αποτραπεί η βία, που περιορίζει την ελευθερία.²³

Όταν μιλάμε για δίκαιο αναφερόμαστε συνήθως σε ένα σύνολο κανόνων κοινωνικής συμπεριφοράς μιας ανθρώπινης ομάδας, οι οποίοι έχουν **γενικό και αφηρημένο χαρακτήρα**, θεσπίζονται από την ομάδα αυτή, είναι **υποχρεωτικοί** μέσα στην ομάδα, εφόσον η ομάδα αυτή έχει τη

²³ «Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου». Κωνσταντίνου Ι. Σημαντήρα. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη - Αθήνα 1973. Σελ. 29-30.

δυνατότητα να εξαναγκάζει την **εξωτερική συμπεριφορά** των μελών της προς συμμόρφωση με τους κανόνες αυτούς. Οι κανόνες αυτοί καλούνται κανόνες δικαίου.^{24 25}

Τα χαρακτηριστικά των κανόνων δικαίου είναι τα ακόλουθα:

1. Έχουν γενικό και αφηρημένο χαρακτήρα, δηλαδή κατά τη θέσπισή τους ο νομοθέτης δε σκόπευε να απευθύνονται σε συγκεκριμένα πρόσωπα, αλλά γενικά και αφηρημένα σε άγνωστο αριθμό προσώπων.

2. Προέρχονται δηλαδή θεσπίζονται από τρίτα πρόσωπα (τους νομοθέτες) και όχι από αυτούς στους οποίους απευθύνονται (φυσικά και νομικά πρόσωπα).

3. Ρυθμίζουν την εξωτερική συμπεριφορά των ανθρώπων χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τον εσωτερικό τους κόσμο, δεν ενδιαφέρονται δηλαδή για τις προθέσεις αλλά τα έργα αυτών στους οποίους απευθύνονται.

4. Έχουν καταναγκαστικό χαρακτήρα, δηλαδή η συμμόρφωση στις επιταγές τους επιβάλλεται με τη δύναμη του κράτους.

II. Η Εφαρμογή των Κανόνων Δικαίου

²⁴ «Εισαγωγή στην Επιστήμη του Δικαίου». Ι.Π.Αραβαντινού. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1983. Σελ. 21.

²⁵ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Δημ. Γ. Χριστοφιλόπουλου. Δίκαιο & Οικονομία Π.Ν. Σάκκουλας. 1999. Σελ. 12-13.

Η εφαρμογή του κανόνα δικαίου γίνεται από τον δικαστή και είναι η διαδικασία με την οποία βρίσκουμε ποιος από όλους τους κανόνες εφαρμόζεται στη συγκεκριμένη περίπτωση. Η εφαρμογή αυτή ονομάζεται δικαιοδοτική πράξη. Ο κανόνας δικαίου περιλαμβάνει το **πραγματικό**, δηλαδή τα πραγματικά περιστατικά και την έννομη συνέπεια.

Παράδειγμα: Σε έναν κανόνα δικαίου «όποιος κλέψει τιμωρείται με φυλάκιση», το πραγματικό είναι το «όποιος κλέψει» δηλαδή ότι πρέπει να υπάρχει κλοπή ενώ η έννομη συνέπεια είναι το «τιμωρείται με φυλάκιση» δηλαδή ότι ο δράστης της κλοπής φυλακίζεται.

Ο δικαστής, όταν καλείται να εφαρμόσει έναν κανόνα δικαίου καταρχήν εξετάζει το **ιστορικό** της συγκεκριμένης περίπτωσης, δηλαδή τα γεγονότα που έχουν συμβεί.

Παράδειγμα: Το ιστορικό μιας συγκεκριμένης περίπτωσης μπορεί να είναι ότι ο Α συνελήφθη να βγαίνει από το παράθυρο ενός ξένου σπιτιού και να κρατάει αντικείμενα του ιδιοκτήτη του σπιτιού αυτού.

Κατόπιν ο δικαστής θα ερευνήσει όλους τους κανόνες δικαίου για να βρει τον συγκεκριμένο κανόνα δικαίου, που το πραγματικό του ταιριάζει στο ιστορικό της συγκεκριμένης περίπτωσης. Θα προβεί λοιπόν στην λεγόμενη **υπαγωγή του ιστορικού στο πραγματικό του κανόνα δικαίου**.

Παράδειγμα: Στη συγκεκριμένη περίπτωση η πράξη του Α είναι κλοπή επομένως το ιστορικό ταιριάζει με το πραγματικό του παραπάνω κανόνα δικαίου.

Τέλος, ο Δικαστής μετά την υπαγωγή **θα εφαρμόσει την έννομη συνέπεια** του κανόνα δικαίου δηλαδή θα διατάξει τη φυλάκιση του

δράστη. Επομένως η δικαιοδοτική πράξη περιλαμβάνει τα ακόλουθα βήματα:

1. Διαπίστωση του ιστορικού.
2. Αναζήτηση του κανόνα δικαίου του οποίου το πραγματικό καλύπτει το ιστορικό της συγκεκριμένης περίπτωσης.
3. Υπαγωγή του ιστορικού στον κανόνα δικαίου.
4. Συναγωγή της έννομης συνέπειας που ορίζει ο εφαρμοστέος κανόνας δικαίου. Αν η υπαγωγή είναι καταφατική τότε επέρχεται η προβλεπόμενη από τον κανόνα έννομη συνέπεια ενώ αν η υπαγωγή είναι αποφατική δεν επέρχεται η προβλεπόμενη έννομη συνέπεια.

Οι κανόνες δικαίου όμως δεν είναι πάντοτε τόσο σαφείς όσο αυτός, που χρησιμοποιήσαμε ως παράδειγμα παραπάνω. Σε όλη αυτή τη διαδικασία της δικαιοδοτικής πράξης, οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο δικαστής είναι:

1. Η ορθή ερμηνεία της σημασίας του κάθε κανόνα δικαίου και των προθέσεων του νομοθέτη και
2. ο ορθός νομικός χαρακτηρισμός του ιστορικού που θα οδηγήσει στην ανεύρεση του κατάλληλου κανόνα δικαίου.²⁶

III. Ερμηνεία των Κανόνων Δικαίου

Ερμηνεία είναι η εργασία με σκοπό την ανεύρεση της έννοιας του νόμου. Οι κανόνες δικαίου δεν περιλαμβάνουν κανόνες για την ερμηνεία

²⁶ «Γενικές Αρχές». Ι.Σ. Σπυριδάκη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1985. Σελ. 52-58.

τους αλλά καθώς αποτελούν λογική σύνθεση εννοιών²⁷ επιβάλλουν στο νομικό την αντίληψή τους μέσω της λογικής. Έχουν επικρατήσει λοιπόν ορισμένοι κανόνες σχετικά με την ερμηνεία.²⁸

Η ερμηνεία διακρίνεται σε αυθεντική, γραμματική και λογική ερμηνεία. **Αυθεντική ερμηνεία** είναι η ερμηνεία που δίνεται από τον ίδιο το νόμο εξηγώντας την έννοιά του. Στην πραγματικότητα λοιπόν δεν πρόκειται για ερμηνεία αφού δεν προϋποθέτει κάποια λογική εργασία για την ανεύρεση της έννοιας του νόμου. **Γραμματική ερμηνεία** είναι η ερμηνεία που γίνεται βάσει του κειμένου του νόμου, βάσει του γράμματος του νόμου. Ο ερμηνευτής γενικά δε θα πρέπει να απομακρύνεται από το γράμμα του νόμου παρά μόνο, όταν αυτό υπαγορεύεται από τη λογική ερμηνεία. Η γραμματική ερμηνεία ενδείκνυται ιδίως στην περίπτωση που ο κανόνας δικαίου περιλαμβάνεται σε κάποιο κώδικα. Καθώς ο κώδικας δεν αποτελεί διδακτικό εγχειρίδιο αλλά περιλαμβάνει συνοπτικές εντολές, είναι λογικό να θεωρεί κανείς ότι καμία λέξη δεν αποτελεί πλεονασμό, ότι καμία λέξη δεν έχει τεθεί χωρίς να υπάρχει λόγος.

Λογική ερμηνεία είναι αυτή που γίνεται σύμφωνα με τους κανόνες της λογικής και με αυτή επιδιώκεται να συναχθούν όλα τα πορίσματα εκείνα, που προκύπτουν από το νόμο βάσει της ορθής σκέψης και της εφαρμογής των γνωστών αρχών της λογικής. Οι βασικότεροι κανόνες της λογικής ερμηνείας περιλαμβάνουν:

²⁷ Σύμφωνα με τον Πλάτωνα οι νόμοι αποτελούν «νου διανομή», βλ. Πλατ. Νόμοι IV, 6: «...την του νου διανομήν επονομάζοντας νόμον», βλ. επίσης Αριστοτ. Ηθ. Νικομ. 1180α: «Ο νόμος αναγκαστικήν έχει δύναμιν, λόγος ων από τινος φρονήσεως και νου».

²⁸ «Γενικαί Αρχαί Αστικού Δικαίου». Γεώργιος Α. Μπαλής. Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία Α.Ε. 1961. Σελ. 16επ.

Το «argumentum a silentio», το επιχείρημα δηλαδή που προκύπτει από τη σιωπή του νόμου για ένα θέμα. Παραδείγματος χάριν, όταν ο νόμος επιτρέπει κάποιες δραστηριότητες ενώ σιωπά για μια άλλη, τότε μπορεί να συνάγει κανείς το συμπέρασμα ότι η συγκεκριμένη δραστηριότητα απαγορεύεται.

Το «argumentum a contrario», δηλαδή το επιχείρημα εξ αντιδιαστολής. Παραδείγματος χάριν όταν ο νόμος επιτρέπει ρητώς μια δραστηριότητα, τότε μπορεί να συνάγει κανείς ότι η αντίθετη σε αυτή δραστηριότητα απαγορεύεται. Η χρήση του επιχειρήματος αυτού πρέπει να γίνεται με πολύ προσοχή διότι υπάρχουν περιπτώσεις που ο νόμος απαριθμεί ενδεικτικά και όχι αποκλειστικά ορισμένες περιπτώσεις.

Το «argumentum a minori ad majus», δηλαδή το επιχείρημα από το έλασσον στο μείζον σύμφωνα με το οποίο, όταν ο νόμος απαγορεύει το έλασσον είναι προφανές ότι απαγορεύει και το μείζον.

Το «argumentum a majori ad minus», δηλαδή το επιχείρημα από το μείζον στο έλασσον σύμφωνα με το οποίο όταν ο νόμος επιτρέπει το μείζον είναι προφανές ότι επιτρέπει και το έλασσον.

Η ερμηνεία του νόμου για να είναι λογική δε θα πρέπει να γίνεται σύμφωνα με τη «στείρα» λογική αλλά με τη λογική του δικαίου, που πηγάζει από το κοινό περί δικαίου αίσθημα και εξυπηρετεί τους γενικούς ή ειδικούς σκοπούς του δικαίου. Κατά την έννοια αυτή η λογική ερμηνεία περιλαμβάνει αναγκαστικά τα ακόλουθα στοιχεία:

➤ Το ιστορικό. Θα πρέπει δηλαδή ο ερμηνευτής να ερευνά τα αίτια που προκάλεσαν τη θέσπιση του νόμου, την καταγωγή του νόμου και την

ιστορική και ηθολογική εξέλιξη του κειμένου του, ακόμη και τις σκέψεις του νομοθέτη κατά τη σύνταξη του νόμου αυτού.

➤ Το τελολογικό. Βάσει αυτού του στοιχείου ο ερμηνευτής θα πρέπει να ερευνά τη σκοπιμότητα του νόμου και να αναζητά τους κοινωνικούς σκοπούς που επιδίωκε ο νομοθέτης, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός, ότι όλοι οι νόμοι θεσπίζονται για την εξυπηρέτηση κάποιου γενικού ή ειδικού σκοπού.

➤ Το επιστημονικό. Το στοιχείο αυτό σημαίνει, ότι ο ερμηνευτής πρέπει να έχει γνώση της επιστήμης του δικαίου καθώς χωρίς αυτή, η εφαρμογή των κανόνων της λογικής και μόνο δεν αρκεί. Είναι προφανές, ότι για να εφαρμόσει κανείς παραδείγματος χάριν το επιχείρημα από το μείζον στο έλασσον, θα πρέπει να γνωρίζει καταρχήν ποιό είναι το μείζον και ποιό το έλασσον.

Στο πλαίσιο της λογικής ερμηνείας περιλαμβάνεται και η διορθωτική ερμηνεία. Η διορθωτική ερμηνεία:

➤ Άλλοτε επεκτείνει την έννοια του νόμου σε θέματα που δεν περιλαμβάνονται στο γράμμα του νόμου αλλά ανταποκρίνονται στο πνεύμα του νόμου (διασταλτική ερμηνεία).

➤ Άλλοτε περιορίζει την έννοια του νόμου σε θέματα που ενώ περιλαμβάνονται στο γράμμα του νόμου εντούτοις δεν ανταποκρίνονται στο πνεύμα του νόμου (συσταλτική ερμηνεία).

➤ Άλλοτε παραβλέπει εντελώς το γράμμα του νόμου, όταν αυτό οδηγεί σε παράλογα αποτελέσματα και δε συμβιβάζεται με τη λογική του δικαίου, ούτε αποδίδει τη σκέψη του σώφρονα νομοθέτη με αποτέλεσμα να θεωρείται ότι δεν έχει ρυθμιστεί νομοθετικά το εν λόγω θέμα.

IV. Θετικό Δίκαιο και Φυσικό Δίκαιο

Όταν λέμε θετικό δίκαιο είναι το σύνολο των κανόνων δικαίου, που εμφανίζεται να ισχύει σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο, δηλαδή το εκάστοτε ισχύον δίκαιο.²⁹ Είναι το δίκαιο που έθεσε ο νομοθέτης μιας χώρας και ισχύει εντός των ορίων της σε δεδομένο χρόνο.

Το ισχύον (θετικό) δίκαιο από τη φύση του μεταβάλλεται διαρκώς. Επομένως το ισχύον δίκαιο της μιας ή της άλλης εποχής και το ισχύον δίκαιο της μιας ή της άλλης χώρας δεν μπορεί να είναι το ίδιο.³⁰ Το ισχύον δίκαιο εύκολα παρομοιάζεται με το ποτάμι κατά το γνωστό ρητό του Ηράκλειτου: δεν μπορεί κανείς να εισέλθει δύο φορές στον ίδιο ποταμό αφού κάθε φορά ρέουν διαφορετικά νερά σε αυτόν.³¹

Ο όρος θετικό δίκαιο χρησιμοποιείται για να γίνεται διάκριση από το λεγόμενο φυσικό δίκαιο. Το φυσικό δίκαιο διαφέρει από το θετικό δίκαιο. Το κράτος θεσπίζει τους κανόνες δικαίου, που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά των ανθρώπων. Οι άνθρωποι όμως αυτοί δεν αποδέχονται τους κανόνες αυτούς με μια παθητική στάση αλλά το κρίνουν ανά πάσα στιγμή ως σωστό ή λάθος. Η κρίση αυτή γίνεται σε αναφορά με ένα αίσθημα που όλοι οι άνθρωποι έχουν μέσα τους, που ονομάζεται αίσθημα δικαιοσύνης. Όπως έλεγε ο Πλάτων καθένα από τα θετικά δίκαια δεν είναι παρά

²⁹ «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Σελ. 22.

³⁰ «Εισαγωγή στην Επιστήμη του Δικαίου». Ι.Π.Αραβαντινού. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1983. Σελ. 17.

³¹ «ποταμῷ γὰρ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι δις τῷ αὐτῷ ... ἕτερα καὶ ἕτερα ὕδατα ἐπιρρεῖ».

απομιμήσεις της αλήθειας, το απόλυτο είναι η ιδέα της δικαιοσύνης. Το φυσικό δίκαιο είναι το αιώνιο και αμετάβλητο δίκαιο, το σωστό. Άλλοι πιστεύουν ότι το φυσικό δίκαιο απορρέει από τους κανόνες της φύσης άλλοι από το Θεό και άλλοι από την ανθρώπινη λογική. Την έννοια του φυσικού δικαίου έχει αναπτύξει ο Αριστοτέλης στην «Ρητορική». Η ιδέα του φυσικού δικαίου κληροδοτήθηκε από τους αρχαίους Έλληνες στους Ρωμαίους. Ιδιαίτερα ασχολήθηκαν με αυτή ο Κικέρων και ο Σένεκας. Κατόπιν αναπτύχθηκε από τους Πατέρες της Δυτικής Εκκλησίας τον Αυγουστίνο και τον Θωμά τον Ακινάτο.³²

Πρόκειται λοιπόν για την απόλυτη αξία της Δικαιοσύνης πέραν του θετικού δικαίου και αποτελεί το μέτρο κρίσης των κανόνων δικαίου ως δίκαιων ή άδικων. Το φυσικό δίκαιο μπορεί ακόμη και να συγκρούεται με το θετικό δίκαιο, όπως μπορεί το αίσθημα περί Δικαιοσύνης να συγκρούεται με το εκάστοτε ισχύον δίκαιο. Κλασικό και διαχρονικό παράδειγμα σύγκρουσης θετικού και φυσικού δικαίου βρίσκουμε στην τραγωδία του Σοφοκλή «Αντιγόνη». Η ομώνυμη ηρωίδα, παρότι όφειλε να υπακούσει στη διαταγή του Κρέοντα (θετικό δίκαιο) που απαγόρευε την ταφή του Πολυνείκη, τελικώς υπάκουσε στη συνείδησή της και στους αιώνιους, άγραφους και αναλλοίωτους νόμους, που επιτάσσουν σεβασμό προς τους νεκρούς και ενταφιασμό τους (φυσικό δίκαιο).^{33 34}

³² «Εισαγωγή εις το Δίκαιον και εις την Επιστήμην του Δικαίου». Ε.Μ.Μιχελάκη. Αθήνα 1968. Σελ. 26-29.

³³ «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Σελ. 24-25.

³⁴ Σχετικά με τα περί φυσικού δικαίου χωρία στις τραγωδίες του Σοφοκλή και τις απόψεις του Σοφοκλή και του Αριστοτέλη για το φυσικό δίκαιο βλ. «Η Φιλοσοφική και Ιστορική Θεμελίωση της Διοικητικής Δικονομίας». Νικολάου Π. Σοϊλεντάκη. Εκδόσεις Παρ. Παρασκευόπουλου-Πάρη Καραμήτσα. Αθήνα 1992. Σελ. 26επ.

V. Κανόνες Ηθικής

Εκτός από τους κανόνες δικαίου υπάρχουν και οι κανόνες ηθικής, οι οποίοι δεν αναφέρονται στον εξωτερικό μόνο κόσμο αλλά και στον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου, στον τρόπο σκέψης του αλλά δε διαθέτουν το στοιχείο του καταναγκασμού με τη χρήση της κρατικής εξουσίας σε περίπτωση παράβασής τους, όπως οι κανόνες δικαίου. Γενικά λέγεται πως εκείνοι από τους κανόνες ηθικής οι οποίοι κρίνονται ως σημαντικότεροι σε μια κοινωνία μετατρέπονται και σε κανόνες δικαίου, ούτως ώστε να μπορεί να ειπωθεί πως το σύστημα των κανόνων δικαίου μια κοινωνίας αποτελεί το *minimum* της ηθικής της κοινωνίας αυτής.

Παράδειγμα: Ο φόνος απαγορεύθηκε καταρχήν από κανόνα ηθικής, και μετά την συσπείρωση των ανθρώπων σε οργανωμένες κοινωνίες καθώς θεωρήθηκε από τους σημαντικότερους ηθικούς κανόνες μετετράπη και σε κανόνα δικαίου, που πλέον σήμερα περιλαμβάνεται στον ποινικό κώδικα. Αντίθετα η μη εξωτερικευμένη αδιαφορία για τη δυστυχία ενός συνανθρώπου μας, ενώ θεωρείται ηθικό παράπτωμα δεν περιλαμβάνεται σε εκείνους τους κανόνες που μετετράπησαν σε κανόνες δικαίου, καθώς δε θεωρήθηκε ότι είναι από τους πιο σημαντικούς κανόνες της κοινωνίας ή από εκείνους χωρίς τους οποίους δε θα μπορούσε να υπάρξει μια ανθρώπινη κοινωνία.

VI. Ισχύον Δίκαιο και Εθιμοτυπία (Εθιμο)

Παρόλο που οι κανόνες δικαίου αποτελούν κανόνες συμπεριφοράς δεν είναι οι μόνοι κανόνες συμπεριφοράς που ισχύουν σ' έναν κοινωνικό χώρο.

Η έννοια του εθίμου αναλύεται κατωτέρω. Επί του παρόντος αρκεί να αναφερθεί ότι το έθιμο ή αλλιώς οι κανόνες εθιμοτυπίας απευθύνονται αποκλειστικά στην εξωτερική συμπεριφορά των ανθρώπων και ενώ στερούνται κρατικών κυρώσεων, δε σημαίνει, ότι γενικώς στερούνται κυρώσεων, καθώς η μη τήρησή τους μπορεί να συνεπάγεται περιθωριοποίηση του παραβάτη από τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνικής ομάδας και η συνέπεια αυτή μπορεί σε ορισμένες περιπτώσεις να έχει και μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα από τις κυρώσεις, που προβλέπονται από τους κανόνες δικαίου και επιβάλλονται από το κράτος.

Η αρχή της έλλειψης νομικών κυρώσεων στην περίπτωση της παράβασης κανόνων εθιμοτυπίας διασπάται μόνο στις περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες το ισχύον δίκαιο ρητά παραπέμπει σε αυτές, όπως στα άρθρα 200, 288 και 388 του Αστικού Κώδικα, όπου γίνεται αναφορά στις αρχές της «καλής πίστης» και των «συναλλακτικών ηθών».³⁵

Παραδείγματα κανόνων εθιμοτυπίας είναι τα κοινωνικά ήθη, οι κοινωνικές συνήθειες, οι κανόνες ευγένειας και ευπρέπειας, όπως είναι η ανταλλαγή ευχών, ανταλλαγή επισκέψεων, η ανταλλαγή δώρων, το κέρασμα στις εορτές γενεθλίων, συμμετοχή στο πένθος ή στη χαρά φίλου,

³⁵ «Εισαγωγή στην Επιστήμη του Δικαίου». Ι.Π.Αραβαντινού. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1983. Σελ. 43-44.

παραχώρηση θέσης από τον νεώτερο στον πιο ηλικιωμένο, το άνοιγμα της πόρτας στις κυρίες κ.λ.π.³⁶

VII. Καλή Πίστη, Χρηστά Ήθη και Συναλλακτικά Ήθη

Η καλή πίστη διακρίνεται στην αντικειμενική καλή πίστη που είναι η εντιμότητα και ευθύτητα που απαιτούνται στις συναλλαγές και στην υποκειμενική καλή πίστη που σημαίνει την πεποίθηση του κοινωνού του δικαίου ότι η συμπεριφορά του είναι νόμιμη, ότι δεν αδικεί τον άλλο κ.λ.π. Όταν ένα δικαίωμα που παρέχεται σε κάποιον από έναν κανόνα δικαίου ασκείται από το δικαιούχο με τρόπο αντίθετο προς την καλή πίστη, τότε υπάρχει η λεγόμενη «κατάχρηση δικαιώματος».³⁷

Τα χρηστά ήθη είναι οι κρατούσες αντιλήψεις του μέσου χρηστού και δίκαιου ανθρώπου ως προς το ποια συμπεριφορά είναι η πρόπουσα, δηλαδή η ανταποκρινόμενη στις αρχές της κοινωνικής ηθικής.

Τα συναλλακτικά ήθη είναι οι συνήθειες, που επικρατούν γενικά στις συναλλαγές ή σε ένα κύκλο συναλλαγών ή συναλλασσομένων. Τα συναλλακτικά ήθη μπορούν να οδηγήσουν στη δημιουργία εθίμου. Τα συναλλακτικά ήθη δεν λαμβάνονται υπόψη εάν δεν είναι και χρηστά ήθη.³⁸

Είναι προφανές, ότι οι παραπάνω έννοιες δεν χαρακτηρίζονται από τη σταθερότητα και βεβαιότητα που χαρακτηρίζει το θετικό δίκαιο. Όταν

³⁶ «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Σελ. 22.

³⁷ Βλ. άρθρο 281 του Αστικού Κώδικα.

³⁸ «Γενικές Αρχές». Ι.Σ. Σπυριδάκη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1985. Σελ. 26-27.

προκύπτει θέμα ύπαρξης κανόνα της καλής πίστης, των χρηστών ή των συναλλακτικών ηθών, μπορεί να αποτελεί αντικείμενο απόδειξης το κατά πόσο ο κανόνας αυτός ισχύει ή όχι.

VIII. Συγκρούσεις Κανόνων Συμπεριφοράς

Ανάμεσα στους κανόνες δικαίου και στους άλλους κανόνες συμπεριφοράς αναπτύσσεται συνεχής κινητικότητα. Οποιοσδήποτε κανόνας συμπεριφοράς που δεν αποτελεί κανόνα δικαίου μπορεί μια δεδομένη στιγμή να μετατραπεί σε κανόνα δικαίου και το αντίθετο. Κατά τον τρόπο αυτό κανόνες ηθικής, κανόνες υγιεινής ακόμα και γλωσσολογικοί κανόνες, μπορούν να μετασχηματιστούν σε κανόνες δικαίου. Το ποιοι κανόνες αναβαθμίζονται σε κανόνες δικαίου εξαρτάται κάθε φορά από τις συγκεκριμένες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες και τους συγκεκριμένους συσχετισμούς δυνάμεων σε μια κοινωνία. Εκτός αυτού και οι ίδιοι οι κανόνες δικαίου παραπέμπουν πολλές φορές σε άλλους κανόνες συμπεριφοράς, με τρόπο ώστε οι κανόνες αυτοί να εισέρχονται «από την κερκόπορτα» στο ισχύον δίκαιο. Για τους δύο λόγους που περιγράφονται παραπάνω, οι κανόνες συμπεριφοράς αποτελούν λανθάνοντες κανόνες δικαίου.

Οι κανόνες ηθικής δε συνεργάζονται πάντα τόσο αρμονικά με τους κανόνες δικαίου. Πολλές φορές βρίσκονται σε έντονη αντίθεση με τους κανόνες του ισχύοντος δικαίου. Όταν λοιπόν εμφανίζεται μια «αδυναμία» των ισχυόντων κανόνων δικαίου να ακολουθήσουν τις εξελίξεις και να

ρυθμίσουν μια σχέση μέσα στην ανθρώπινη ομάδα, εμφανίζεται το φαινόμενο να «επιβιώνουν» παραδοσιακοί ηθικοί κανόνες είτε να εμφανίζονται νέοι ηθικοί κανόνες. Στις περιπτώσεις αυτές μπορεί να εμφανίζεται σύγκρουση ανάμεσα στο νόμο και στα ήθη.³⁹

ΙΧ. Συνεχής Μεταβολή των Κανόνων Δικαίου

Είναι δεδομένο ότι σε μια κοινωνία επέρχονται συνεχώς κοινωνικές μεταβολές, οι οποίες συνοδεύονται ή έπονται μιας νομοθετικής μεταβολής δηλαδή μιας μεταβολής των ισχυόντων κανόνων δικαίου. Ποιος είναι άραγε ο ρόλος του δικαίου στην μεταβολή των κοινωνικών δομών;

Το κοινωνικό κατεστημένο καθορίζεται από τον τρόπο παραγωγής. Η μετάβαση από τον ένα τρόπο παραγωγής στον άλλο συνεπάγεται την τροποποίηση του κοινωνικού κατεστημένου αλλά και του ισχύοντος δικαίου. Οι μεταβολές αυτές όμως δεν επέρχονται αυτόματα και μηχανικά, έτσι ώστε ο τρόπος παραγωγής να εμφανίζεται ως αίτιο και η τροποποίηση του ισχύοντος δικαίου ως αποτέλεσμα. Στη διαλεκτική αυτή σχέση ο ερευνητής δυσκολεύεται να διακρίνει αν αίτιο είναι η μεταβολή του κοινωνικού κατεστημένου, η μεταβολή του τρόπου παραγωγής ή η μεταβολή του ισχύοντος δικαίου.

Παράδειγμα: Ο φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής προϋπέθετε ένα κοινωνικό κατεστημένο με φεουδάρχες και δουλοπάροικους και ένα συγκεκριμένο ισχύον δίκαιο που μεταξύ άλλων απαγόρευε την μετακίνηση

³⁹ «Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία του Δικαίου». Θ. Κ. Παπαχρίστου. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1983. Σελ. 120-123.

των δουλοπάροικων και την απόκτηση ιδιοκτησίας από αυτούς. Ο φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής δίνοντας τη θέση του στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής ανέτρεψε τη διάκριση των ανθρώπων σε φεουδάρχες και δουλοπάροικους και προέκυψε η αστική τάξη. Συγχρόνως εμφανίστηκε ένα πολύ διαφορετικό ισχύον δίκαιο που διευκόλυνε την απόκτηση ιδιοκτησίας και τη μετακίνηση των αστών.⁴⁰

Χ. Κοινωνιολογικές Θεωρίες περί Δικαίου

Σύμφωνα με τον Karl Marx και τον Friedrich Engels το δίκαιο προσδιορίζεται από την κατάσταση των συγκεκριμένων παραγωγικών σχέσεων. Οι εκάστοτε κανόνες δικαίου από τη στιγμή που αρχίζουν να ισχύουν και να ρυθμίζουν την κοινωνική ζωή, παγιώνουν τις οικονομικές συνθήκες που επικρατούν. Το δίκαιο εκφράζει τη βούληση της εκάστοτε κυρίαρχης κοινωνικής τάξης που έχει τη δύναμη να το επιβάλλει.

Σύμφωνα με τους Roscoe Pound και Talcott Parsons το δίκαιο αποτελεί μέσο κοινωνικού ελέγχου, που ικανοποιεί κοινωνικές ανάγκες και εξασφαλίζει την κοινωνική ισορροπία. Οι νομικοί κανόνες αποβλέπουν στην εξουδετέρωση των συγκρούσεων και στην εμφάνιση των ενδεχόμενων τάσεων που απειλούν τη διατήρηση του κοινωνικού συστήματος.

Σύμφωνα με σύγχρονες κοινωνιολογικές απόψεις, το δίκαιο καταρχήν ρυθμίζει τις κοινωνικές σχέσεις επιβάλλοντας ορισμένη συμπεριφορά, που

⁴⁰ «Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία του Δικαίου». Θ. Κ. Παπαχρίστου. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1983. Σελ. 129-131.

η τήρησή της αποτελεί αναγκαίο όρο για την ύπαρξη και διατήρηση των δεδομένων κοινωνικών σχέσεων. Από την άποψη αυτή το δίκαιο αποτελεί σταθεροποιητικό στοιχείο του κοινωνικού σχηματισμού. Οι κανόνες δικαίου αφενός λοιπόν επιβάλλουν την τήρηση μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς αλλά ταυτόχρονα επιδιώκουν να πείσουν τα άτομα για την αναγκαιότητα της τήρησης της συγκεκριμένης συμπεριφοράς, επιδιώκει να ενσταλάξει ορισμένες αντιλήψεις στα άτομα, μια ιδεολογία. Κατά τον τρόπο αυτό κάθε άτομο οδηγείται να πιστεύει, πέρα από κάθε εξαναγκασμό, ότι οι νομικοί κανόνες αποτελούν συγκεκριμένα πρότυπα, που ανταποκρίνονται σε μια «φυσική» τάξη πραγμάτων. Με αυτή τη ρυθμιστική από τη μία πλευρά και την ιδεολογική λειτουργία του από την άλλη το δίκαιο εξασφαλίζει την επιβολή και την υποβολή του στα άτομα.⁴¹

⁴¹ «Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία του Δικαίου». Θ. Κ. Παπαχρίστου. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1983. Σελ. 11, 35, 77.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε
ΚΛΑΔΟΙ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ι. Κλάδοι του Δικαίου

Συνήθως οι κανόνες του δικαίου εντάσσονται είτε στο ιδιωτικό είτε στο δημόσιο δίκαιο. Το δημόσιο δίκαιο διακρίνεται στο διεθνές δίκαιο και στο εσωτερικό δίκαιο. Επιγραμματικά το δίκαιο μπορούμε να πούμε ότι διακρίνεται στις ακόλουθες κατηγορίες:

1. ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ

A. ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Συνταγματικό δίκαιο

Διοικητικό δίκαιο

Ποινικό δίκαιο

Δικονομικό δίκαιο

Σωφρονιστικό δίκαιο

Εκκλησιαστικό δίκαιο

2. ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Αστικό δίκαιο

Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο

Εμπορικό δίκαιο

Εργατικό δίκαιο

Δίκαιο Πνευματικής Ιδιοκτησίας

B. ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

Δημόσιο διεθνές δίκαιο

Ευρωπαϊκό δίκαιο

Διεθνές ποινικό δίκαιο

II. Η Διάκριση μεταξύ Δημόσιου και Ιδιωτικού Δικαίου

Η διάκριση του δικαίου σε δημόσιο και ιδιωτικό αντιστοιχεί προς τις αρμοδιότητες των δικαιοδοτικών οργάνων. Καθώς δηλαδή τα δικαστήρια διακρίνονται σε αστικά, ποινικά, διοικητικά και διεθνή, έτσι υπάρχει και μια ανάλογη διάκριση και των κανόνων δικαίου.⁴²

Πέραν αυτού, το δημόσιο δίκαιο περιλαμβάνει εκείνους τους κανόνες δικαίου που διέπουν τις σχέσεις μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνώμενων. Το ιδιωτικό δίκαιο εξάλλου περιλαμβάνει εκείνους τους κανόνες δικαίου, που διέπουν τις σχέσεις των ιδιωτών μεταξύ τους.⁴³

Κατ' άλλον ορισμό, δημόσιο είναι το δίκαιο που ρυθμίζει τις σχέσεις στις οποίες τουλάχιστον ένα από τα μέρη μετέχει ως φορέας της δημόσιας εξουσίας⁴⁴ και συνεπώς ρυθμίζει την άσκηση της εξουσίας από το κράτος και από τα πρόσωπα που ασκούν δημόσια εξουσία, ενώ ιδιωτικό είναι το δίκαιο που ρυθμίζει τις σχέσεις των προσώπων ως φυσικών προσώπων, που δεν ασκούν κρατική εξουσία.⁴⁵

III. Οι κλάδοι του Δημοσίου Δικαίου

⁴² Βλ. «Μαθήματα Διοικητικού Δικαίου». Μιχ. Δ. Στασινόπουλου. Αθήνα 1957. Σελ. 25 επ.

⁴³ «Εισαγωγή στην Επιστήμη του Δικαίου». Ι.Π.Αραβαντινού. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1983. Σελ. 48.

⁴⁴ «Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου». Κωνσταντίνου Ι. Σημαντήρα. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη - Αθήνα 1973. Σελ. 1.

⁴⁵ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 22.

Στη δημιουργία του δημοσίου δικαίου συντέλεσε η επικράτηση των δημοκρατικών αρχών, βάσει των οποίων πρέπει να αποφεύγεται η συγκέντρωση της εξουσίας στα χέρια ενός προσώπου, ο οποίος κατά τον τρόπο αυτό καθίσταται απόλυτος μονάρχης. Μετά την επικράτηση της Γαλλικής Επανάστασης,⁴⁶ σε όλα τα κράτη της Ευρώπης άρχισε να εφαρμόζεται η αρχή του διαχωρισμού των τριών λειτουργιών του Κράτους σε Νομοθετική, Εκτελεστική και Δικαστική λειτουργία και κάθε μια από αυτές να ανατίθεται σε ιδιαίτερη κατηγορία οργάνων, έτσι ώστε το ένα όργανο να ελέγχει και να αναχαιτίζει το άλλο. Κατά τον τρόπο αυτό η νομοθετική λειτουργία ανατέθηκε στη Βουλή, η εκτελεστική στην Κυβέρνηση και η δικαστική στα Δικαστήρια.⁴⁷

Το **συνταγματικό δίκαιο** είναι το δίκαιο που καθορίζει τη μορφή του κράτους, την οργάνωση της κρατικής εξουσίας και τα όρια της άσκησης της απέναντι στα πρόσωπα που ζουν μέσα στο κράτος, τη διάκριση των λειτουργιών του κράτους και τις βασικές αρχές διαμόρφωσής τους.

Το **διοικητικό δίκαιο** είναι το δίκαιο που περιλαμβάνει το σύνολο των κανόνων δικαίου, οι οποίοι ρυθμίζουν τη διοικητική λειτουργία, δηλαδή την οργάνωση και λειτουργία των δημοσίων υπηρεσιών, που ασκούν τη δημόσια διοίκηση καθώς και τη σχέση των δημοσίων υπηρεσιών μεταξύ τους και τη σχέση των δημοσίων υπηρεσιών με τους ιδιώτες.

Η δημόσια διοίκηση είναι το σύνολο των διοικητικών υπηρεσιών, δηλαδή των υπηρεσιών, που εντάσσονται στην εκτελεστική λειτουργία του Κράτους και ανήκει στην Κυβέρνηση.⁴⁸ Η δημόσια διοίκηση περιλαμβάνει

⁴⁶ Το έτος 1789

⁴⁷ «Μαθήματα Διοικητικού Δικαίου». Μ.Δ. Στασινόπουλου. Αθήνα 1957. Σελ. 27.

⁴⁸ «Μαθήματα Διοικητικού Δικαίου». Μ.Δ. Στασινόπουλου. Αθήνα 1957. Σελ. 35.

σε γενικές γραμμές το Κράτος (Δημόσιο), τα δημόσια νομικά πρόσωπα τα οποία έχουν αναλάβει την επιδίωξη ποικίλων σκοπών, η επιδίωξη των οποίων εντάσσεται στην αποστολή του Κράτους (ΟΤΑ, πανεπιστήμια, κρατικά νοσοκομεία κ.λ.π.), ενώ δεν περιλαμβάνεται «ο ευρύτερος δημόσιος τομέας»⁴⁹ που μπορεί να περιλαμβάνει τις ΔΕΚΟ,⁵⁰ τράπεζες και άλλες ανώνυμες εταιρίες στις οποίες το Δημόσιο ή άλλα Δημόσια νομικά πρόσωπα έχουν το σύνολο ή την πλειοψηφία των μετοχών.⁵¹

Το συνταγματικό δίκαιο συνδέεται πολύ στενά με το διοικητικό δίκαιο κατά τρόπο ώστε η διάκρισή τους να φαίνεται ότι είναι από πολλές απόψεις τεχνητή. Μπορούμε να πούμε γενικά ότι το συνταγματικό δίκαιο καθορίζει ποια είναι η Διοίκηση ενώ το διοικητικό δίκαιο καθορίζει πώς λειτουργεί ο μηχανισμός της Διοίκησης.⁵²

Το (ουσιαστικό) **ποινικό δίκαιο** περιλαμβάνει το σύνολο των κανόνων που ρυθμίζουν ποιες άδικες πράξεις λογίζονται ως εγκλήματα με αποτέλεσμα να επισύρουν από το Κράτος (ποινικές) κυρώσεις καθώς και ποιες κυρώσεις (ποινές ή μέτρα ασφαλείας) επιβάλλονται κατά περίπτωση. Εγκλημα είναι κάθε άδικη πράξη,⁵³ καταλογιστή στο δράστη της, η οποία τιμωρείται από το νόμο.⁵⁴

⁴⁹ Σύμφωνα με το Ν.2000/1991

⁵⁰ Δηλαδή Δημόσιες Επιχειρήσεις Κοινής Ωφέλειας, όπως συνεχίζουν να ονομάζονται οι ιδιωτικές, ανώνυμες πλέον εταιρείες ΟΤΕ, ΔΕΗ κ.λ.π.

⁵¹ «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Σελ. 27.

⁵² Όπως έλεγε ο Καθηγητής Η. Berthelemy βλ. «Μαθήματα Διοικητικού Δικαίου». Μ.Δ. Στασινόπουλου. Αθήνα 1957. Σελ. 39.

⁵³ «Ποινικόν Δίκαιο. Γενικόν Μέρος». Ν.Κ.Ανδρουλάκη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1991. Σελ. 6-11.

⁵⁴ Άρθρο 14 Ποινικού κώδικα

Η ποινή είναι ένα (αναγκαίο) κακό, που προβλέπεται από το νόμο και επιβάλλεται από το δικαστή κατά του δράστη της άδικης πράξης ως εκδήλωση ιδιαίτερης αποδοκιμασίας του από την έννομη τάξη.

Το **δικονομικό δίκαιο** περιλαμβάνει το σύνολο των κανόνων που αποβλέπουν στη οργάνωση του τρόπου απονομής δικαιοσύνης, δηλαδή στον καθορισμό των οργάνων, των μορφών και της διαδικασίας για την άρση της διατάραξης της έννομης τάξης με την παροχή ένδικης προστασίας. Έτσι ενώ στο λεγόμενο ουσιαστικό δίκαιο περιλαμβάνονται όλοι εκείνοι οι κανόνες που ρυθμίζουν άμεσα την κοινωνική συμβίωση, η ρύθμιση αυτή θα παρέμενε «νεκρό γράμμα» αν δεν υπήρχαν οι κανόνες του δικονομικού δικαίου για να ρυθμίζουν τον τρόπο με τον οποίο η πολιτεία θα αντιδρά κάθε φορά (αυτοδικαίως ή μη) παρέχοντας τη λεγόμενη ένδικη προστασία.⁵⁵ Το δικονομικό δίκαιο περιλαμβάνει:

➤ Το διοικητικό δικονομικό δίκαιο, που περιλαμβάνει το σύνολο των κανόνων, οι οποίοι ρυθμίζουν τον τρόπο επίλυσης των διοικητικών διαφορών.

➤ Το ποινικό δικονομικό δίκαιο, που περιλαμβάνει το σύνολο των κανόνων, οι οποίοι ορίζουν τις προϋποθέσεις και τον τρόπο κατά τον οποίο ερευνάται και διαπιστώνεται η τέλεση ή μη ενός εγκλήματος καθώς επίσης και η συνδρομή ή μη ορισμένων περιστάσεων που δικαιολογούν αυξομείωση της ποινής.

➤ Το αστικό δικονομικό δίκαιο που περιλαμβάνει το σύνολο των κανόνων, οι οποίοι ρυθμίζουν τον τρόπο επίλυσης των ιδιωτικών διαφορών.

⁵⁵ «Εισαγωγή στην Επιστήμη του Δικαίου». Ι.Π.Αραβαντινού. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1983. Σελ. 58.

Το **σωφρονιστικό δίκαιο** περιλαμβάνει τους κανόνες, που καθορίζουν τη διαδικασία, τον τρόπο και τα μέσα με τα οποία επιδιώκεται η εκτέλεση των ποινών, η βελτίωση της προσωπικότητας του δράστη και η κοινωνική του επαναπροσαρμογή.

Το **εκκλησιαστικό δίκαιο** περιλαμβάνει το σύνολο των κανόνων που ρυθμίζουν την οργάνωση της εκκλησίας, την περιουσία της και τις σχέσεις της προς τους τρίτους (το κράτος, τους πιστούς και τις άλλες θρησκευτικές ομάδες).

Το **δημόσιο διεθνές δίκαιο** είναι το δίκαιο που περιλαμβάνει τους κανόνες δικαίου, που ρυθμίζουν τις σχέσεις μεταξύ των κρατών και γενικότερα των μελών της διεθνούς κοινωνίας.

Το **ευρωπαϊκό δίκαιο** περιλαμβάνει το σύνολο των κανόνων δικαίου που ρυθμίζουν την οργάνωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς επίσης και τις σχέσεις ανάμεσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τα κράτη μέλη, ανάμεσα στα κράτη μέλη μεταξύ τους καθώς και ανάμεσα στα κράτη μέλη και τα πρόσωπα, που δρουν μέσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Το **διεθνές ποινικό δίκαιο** περιλαμβάνει τους κανόνες δικαίου, που εφαρμόζονται από το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο της Χάγης, τα διεθνή εγκλήματα, τα εγκλήματα στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα εκτός χώρας τοπικά όρια και τα αλλοδαπά πρόσωπα, στα οποία εφαρμόζεται το ελληνικό ουσιαστικό ποινικό δίκαιο και τα σχετικά με την έκδοση αλλοδαπών και τη διεθνή δικαστική αρωγή σε ποινικές υποθέσεις.⁵⁶

⁵⁶ «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Σελ. 29.

IV. Οι Κλάδοι του Ιδιωτικού Δικαίου

Το **αστικό δίκαιο** είναι αναμφισβήτητα ο γνωστότερος στο πλατύ κοινό από τους κλάδους του ιδιωτικού δικαίου και περιλαμβάνει όλους εκείνους τους κανόνες δικαίου που ρυθμίζουν τις έννομες σχέσεις (τις συναλλαγές) των προσώπων, στο βαθμό που λειτουργούν ως ιδιώτες και όχι ως φορείς δημόσιας εξουσίας. Η σπουδαιότητα του κλάδου αυτού του ιδιωτικού δικαίου στηρίζεται αφενός μεν σε ιστορικούς λόγους, καθώς μέχρι τον 18^ο αιώνα ο όρος αστικό δίκαιο περιλάμβανε το σύνολο του ιδιωτικού δικαίου, αφετέρου δε στον ίδιο το γενικό χαρακτήρα του καθώς καταλαμβάνει όλες εκείνες τις σχέσεις ιδιωτικού δικαίου, που δεν υπόκεινται στη ρύθμιση ενός από τους ειδικούς κλάδους του αστικού δικαίου.⁵⁷⁵⁸

Ο ισχύων σήμερα αστικός κώδικας θεσπίστηκε στις 23 Φεβρουαρίου 1946 και τροποποιημένος ισχύει μέχρι σήμερα. Οι κανόνες δικαίου που περιλαμβάνει βασίζονται στην αρχή της ελευθερίας και της αυτονομίας των προσώπων στις σχέσεις τους με τα άλλα πρόσωπα. Οι αρχές αυτές είναι διάχυτες και στα πέντε (5) τμήματα του αστικού κώδικα:

➤ Τις Γενικές Αρχές, που περιέχουν γενικές διατάξεις, που ισχύουν για όλες τις αστικές έννομες σχέσεις και βρίσκουν εφαρμογή και στους άλλους κλάδους του δικαίου, εκτός αν υπάρχουν ειδικοί κανόνες που αποκλείουν την εφαρμογή αυτή⁵⁹

⁵⁷ Τους κλάδους αυτούς μπορεί πολλές φορές και να συμπληρώνει όποτε αυτό απαιτείται.

⁵⁸ «Εισαγωγή στην Επιστήμη του Δικαίου». Ι.Π.Αραβαντινού. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1983. Σελ. 63.

⁵⁹ «Γενικές Αρχές». Ι.Σ. Σπυριδάκη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1985. Σελ. 11.

➤ Το Ενοχικό Δίκαιο, που ρυθμίζει τις ενοχικές σχέσεις, δηλαδή τις σχέσεις κατά τις οποίες ένα πρόσωπο έχει υποχρέωση προς παροχή απέναντι σε ένα άλλο⁶⁰ ή με απλούστερα λόγια τις σχέσεις μεταξύ δανειστή και οφειλέτη

➤ Το Εμπράγματο Δίκαιο, που ρυθμίζει τις έννομες σχέσεις των προσώπων προς τα πράγματα, δηλαδή τις έννομες μορφές με τις οποίες το πρόσωπο εξουσιάζει τα πράγματα,⁶¹ το περιεχόμενο, την κτήση και απώλεια καθώς και την προστασία, που παρέχει ο νόμος στα δικαιώματα αυτά.⁶²

➤ Το Οικογενειακό Δίκαιο, που διέπει τις σχέσεις μεταξύ συζύγων και συγγενών, την επιμέλεια των ανίκανων να φροντίζουν τον εαυτό τους και την περιουσία τους.

➤ Το Κληρονομικό Δίκαιο, που ρυθμίζει τις συνέπειες που επιφέρει ο θάνατος ενός φυσικού προσώπου στο σύνολο των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων (περιουσία), που είχε όσο ζούσε.⁶³

Το **εμπορικό δίκαιο** είναι το δίκαιο εκείνο, που διέπει τους εμπόρους και τις εμπορικές πράξεις,⁶⁴ δηλαδή τις πράξεις, που ενεργεί ο έμπορος κατά την άσκηση της εμπορίας του.⁶⁵

Το **εργατικό δίκαιο** περιλαμβάνει το σύνολο των κανόνων που ρυθμίζουν τη σχέση εξαρτημένης εργασίας, δηλαδή τις σχέσεις εργοδότη και εργαζόμενου.⁶⁶

⁶⁰ «Γενικό Ενοχικό Δίκαιο». Μ.Π. Σταθόπουλου. Αθήνα 1979. Σελ. 1.

⁶¹ Οι μορφές αυτές καλούνται εμπράγματα δικαιώματα.

⁶² «Εμπράγματο Δίκαιο». Α.Σ. Γεωργιάδη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα 1991. Σελ. 1.

⁶³ «Κληρονομικό Δίκαιο». Ν.Σ. Παπαντωνίου. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π.Σάκκουλα. Αθήνα 1985. Σελ. 9.

⁶⁴ «Εγχειρίδιο Εμπορικού Δικαίου». Λ.Ν. Γεωργακόπουλου. Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1984. Σελ. 1.

⁶⁵ «Επίτομο Εμπορικό Δίκαιο». Ι.Ε. Βελέντζα. Τρίτη Έκδοση. Θεσσαλονίκη 1992. Σελ. 14.

Το **δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας** περιλαμβάνει το σύνολο των κανόνων, που ρυθμίζουν το ηθικό και το περιουσιακό δικαίωμα των δημιουργών πνευματικών έργων και δημιουργημάτων.

Το **ιδιωτικό διεθνές δίκαιο** είναι το δίκαιο του οποίου οι κανόνες ορίζουν το εκάστοτε εφαρμοστέο δίκαιο, που διέπει μια σχέση, η οποία συνδέεται με περισσότερες από μια έννομες τάξεις (π.χ. την ελληνική και την ιταλική έννομη τάξη).⁶⁷

V. Η Διάκριση μεταξύ Διεθνούς και Εσωτερικού Δικαίου

Οι έννομες σχέσεις των ανθρώπων που ζουν μέσα σε μία επικράτεια, διέπονται, όπως είναι φυσικό, από το ισχύον δίκαιο της επικράτειας αυτής. Το δίκαιο αυτό χαρακτηρίζεται από το κράτος αυτό ως εσωτερικό δίκαιο. Επομένως εσωτερικό δίκαιο είναι το σύνολο των κανόνων που ρυθμίζουν τις έννομες σχέσεις, οι οποίες δημιουργούνται και εκτυλίσσονται μέσα στα όρια του κράτους και πηγάζει από τη νομοθετική εξουσία του κράτους.⁶⁸

Διεθνές δίκαιο είναι το δίκαιο που περιλαμβάνει το σύνολο των κανόνων, που ρυθμίζουν τις σχέσεις μεταξύ κρατών και τις έννομες σχέσεις που παρουσιάζουν συνδεδεμένα στοιχεία με περισσότερα από ένα κράτη και πηγάζει από διεθνείς συνθήκες ή διεθνή έθιμα.⁶⁹

⁶⁶ «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Σελ. 30.

⁶⁷ «Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο». Σ.Π. Βρέλλης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα 1988. Σελ. 17.

⁶⁸ «Γενικές Αρχές». Ι.Σ. Σπυριδάκη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1985. Σελ. 8.

⁶⁹ «Γενικές Αρχές». Ι.Σ. Σπυριδάκη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1985. Σελ. 8.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ

ΠΗΓΕΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Συνήθως όταν χρησιμοποιούμε τον όρο «πηγές δικαίου» εννοούμε:

- Τα όργανα που έχουν θεσπίσει έναν κανόνα δικαίου (π.χ. η Βουλή, ο Υπουργός κ.λ.π.)
- Τη μορφή με την οποία εμφανίζεται ένας κανόνας δικαίου (π.χ. νόμος, διάταγμα κ.λ.π.)
- Τον γενεσιουργό λόγο της ισχύος των κανόνων δικαίου (η έννοια αυτή στην ουσία επικαλύπτει τις δύο παραπάνω έννοιες).
- Τα (γραφτά συνήθως) μνημεία στα οποία αποτυπώνονται οι κανόνες δικαίου.⁷⁰

Όταν όμως μιλάμε για τις πηγές του ισχύοντος δικαίου, δηλαδή του θετικού δικαίου, αναφερόμαστε στις πηγές, τις οποίες μια συγκεκριμένη Πολιτεία θεωρεί ως γενεσιουργούς λόγους του δικαίου της, δηλαδή τους τρόπους παραγωγής των κανόνων δικαίου, που ως κατάληξη έχουν την γραπτή ή άγραφη διαμόρφωσή τους.

Σύμφωνα με το άρθρο 1 του Αστικού Κώδικα υπό τον τίτλο «πηγές δικαίου» αναφέρει ότι «Οι κανόνες δικαίου περιλαμβάνονται στους νόμους και τα έθιμα».

Οι πηγές του ελληνικού δικαίου διακρίνονται σε άμεσες πηγές (πρωτογενείς πηγές) και έμμεσες πηγές (δευτερογενείς πηγές) του δικαίου. Οι άμεσες πηγές είναι οι νόμοι, τα έθιμα, οι γενικά

⁷⁰ «Γενικές Αρχές». Ι.Σ. Σπυριδάκη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1985. Σελ. 13.

παραδεδεγμένοι κανόνες διεθνούς δικαίου και οι κανονισμοί του ευρωπαϊκού δικαίου. Οι έμμεσες πηγές δικαίου είναι τα χρηστά ήθη, τα συναλλακτικά ήθη, οι διεθνείς συμβάσεις, οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας και οι διαιτητικές αποφάσεις.

I. Ο Νόμος

Ο Νόμος με την ευρεία έννοια είναι ο γραπτός κανόνας δικαίου που θέτει το κράτος ακολουθώντας συγκεκριμένη διαδικασία.

Νόμος με τη στενή έννοια είναι ο γραπτός κανόνας δικαίου, που θεσπίζεται από τα αρμόδια κατά το Σύνταγμα νομοθετικά όργανα της Πολιτείας,⁷¹ δηλαδή τη Βουλή και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, μετά από τήρηση συγκεκριμένης διαδικασίας (νόμοι της Βουλής, κανονιστικά διατάγματα και πράξεις νομοθετικού περιεχομένου).

Ο νόμος διακρίνεται σε τυπικό και ουσιαστικό νόμο. Ο τυπικός νόμος είναι αυτός που εκδόθηκε και δημοσιεύθηκε κατά τη διαδικασία που ορίζει το Σύνταγμα σχετικά με την άσκηση της νομοθετικής εξουσίας και εμφανίζεται εξωτερικά ως νόμος ακόμη κι όταν δεν περιέχει κανόνα δικαίου (όπως π.χ. ο προϋπολογισμός που ψηφίζεται από τη Βουλή). Ο ουσιαστικός νόμος είναι αυτός, που περιέχει γραπτή πολιτειακή επιταγή, που θεσπίζεται από τα αρμόδια κρατικά όργανα και οπωσδήποτε περιέχει κανόνα δικαίου (π.χ. το Σύνταγμα και οι τυπικοί νόμοι, οι πράξεις νομοθετικού περιεχομένου, διατάγματα, διοικητικές πράξεις μόνο εφόσον

⁷¹ «Βασικές Έννοιες Αστικού Δικαίου». Πηνελόπης Χρ. Αγαλλοπούλου. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα – Κομοτηνή 2003. Σελ. 18.

περιέχουν κανόνα δικαίου). Ο τυπικός νόμος είναι συνήθως και ουσιαστικός αλλά όχι πάντα. Συνεπώς ο τυπικός νόμος μόνο όταν είναι και ουσιαστικός νόμος μπορεί να θεωρείται πηγή του δικαίου.

Η τυπική ισχύς ενός νόμου αρχίζει από τη δημοσίευσή του στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Η ουσιαστική ισχύς του όμως, δηλαδή η ισχύς του ως κανόνα δικαίου, αρχίζει δέκα ημέρες μετά από τη δημοσίευση αυτή⁷² εκτός εάν ο ίδιος ο νόμος αυτός ορίζει κάτι το διαφορετικό ως προς την έναρξη της ισχύος του. Από την τυπική έναρξη της ισχύος του νόμου μέχρι την ουσιαστική έναρξη της ισχύος, ο νόμος βρίσκεται σε αδράνεια (*vacatio legis*).⁷³

Σύμφωνα με το άρθρο 2 του Αστικού Κώδικα «ο νόμος διατηρεί την ισχύ του εφόσον άλλος κανόνας δικαίου δεν τον καταργήσει ρητά ή σιωπηρά». Επομένως ο νόμος μπορεί να καταργηθεί μόνο με άλλο νόμο (ή και έθιμο). Ο νέος νόμος μπορεί είτε να καταργεί ρητά τον παλαιό (όταν ορίζει ότι ο παλαιός νόμος παύει να ισχύει), είτε να καταργεί σιωπηρά τον παλαιό (όταν περιέχει διατάξεις διαφορετικές από αυτές του παλαιού νόμου). Η σιωπηρή κατάργηση παλαιότερου νόμου από νεότερο δεν είναι πάντα σαφής και σε πολλές περιπτώσεις τίθεται θέμα ερμηνείας.

Για την ερμηνεία στα θέματα της κατάργησης ενός νόμου από άλλο νόμο, ισχύουν δύο βασικοί κανόνες. Ο πρώτος είναι ότι ο ειδικότερος νόμος καταργεί τον γενικότερο⁷⁴ και ο δεύτερος ότι ο νεότερος νόμος καταργεί το παλαιότερο⁷⁵. Ακόμη πάντως και με αυτούς τους κανόνες εξακολουθεί να είναι θέμα ερμηνείας ποιος είναι ο γενικός και ποιος ο

⁷² Εισαγωγικός Νόμος Αστικού Κώδικα άρθρο 103

⁷³ «Γενικές Αρχές». Ι.Σ. Σπυριδάκη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1985. Σελ. 15.

⁷⁴ *Lex specialis derogat lex generalis*

⁷⁵ *Lex posterior derogat lex priori*

ειδικός νόμος καθώς επίσης και αν ο νεότερος γενικός νόμος καταργεί τον παλαιότερο ειδικό.⁷⁶ Είναι αυτονόητο ότι ο νεότερος καταργητικός νόμος θα πρέπει να έχει τουλάχιστον την ίδια τυπική ισχύ με τον παλαιότερο νόμο (π.χ. μια διάταξη του Συντάγματος δεν μπορεί να καταργηθεί με νόμο, ούτε τυπικός νόμος να καταργηθεί με διάταγμα). Άλλος τρόπος κατάργησης του νόμου δεν προβλέπεται και κάθε νόμος που ισχύει διατηρείται σε ισχύ ακόμη κι όταν έχει πέσει σε αχρησία ή παρουσιάζει αναχρονιστικά στοιχεία.

Σύμφωνα με το άρθρο 2 του Αστικού Κώδικα «ο νόμος ορίζει για το μέλλον και δεν έχει αναδρομική ισχύ». Ο νόμος λοιπόν καταρχήν δεν μπορεί να εφαρμόζεται σε σχέσεις που έχουν δημιουργηθεί πριν ισχύσει ο νόμος αυτός. Η διάταξη αυτή του Αστικού Κώδικα είναι μια γενική διάταξη, η οποία μπορεί να καταργηθεί με ειδικότερη διάταξη. Έτσι ο νομοθέτης σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να θεσπίσει ένα νόμο και να ορίσει ότι ο συγκεκριμένος νόμος θα έχει αναδρομική ισχύ. Η γενική αρχή της μη αναδρομικότητας των νόμων έχει θεσπιστεί από την ανάγκη ύπαρξης σταθερότητας του δικαίου, της ασφάλειας των συναλλαγών και της βεβαιότητας των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων. Για τους λόγους αυτούς η ελευθερία του νομοθέτη να προσδίδει αναδρομικότητα στους νόμους, που θεσπίζει, περιορίζεται από ορισμένους βασικούς απαγορευτικούς κανόνες:⁷⁷

α) Αποκλείεται η αναδρομικότητα σε περιπτώσεις που το απαγορεύει το Σύνταγμα (άρθρα 7παρ.1, 77παρ.2, 78παρ.2).

⁷⁶ Γενικά είναι δεκτό ότι ο παλαιότερος ειδικός υπερισχύει του νεότερου γενικού.

⁷⁷ «Γενικές Αρχές». Ι.Σ. Σπυριδάκη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1985. Σελ. 17.

β) Αποκλείεται με νεότερο νόμο αναδρομικής ισχύος η ανατροπή ή προσβολή δικαιωμάτων που αποκτήθηκαν πριν την εισαγωγή του νόμου αυτού και προστατεύονται από το Σύνταγμα (π.χ. το άρθρο 17).

γ) Αποκλείεται με νεότερο νόμο αναδρομικής ισχύος η ρύθμιση ατομικά ορισμένων δικαιωμάτων ή σχέσεων για τις οποίες έχει εκδοθεί τελεσίδικη δικαστική απόφαση.

δ) Το ίδιο ισχύει και για διαφορές που λύθηκαν πριν την ισχύ του νέου νόμου με συμβιβασμό

ε) Αποκλείεται με νεότερο νόμο αναδρομικής ισχύος η ρύθμιση θεμάτων για τα οποία έχει εκδοθεί αμετάκλητη δικαστική απόφαση.

II. Το Έθιμο

Το Έθιμο είναι ο άγραφος κανόνας δικαίου, που έχει καθιερωθεί στη συνείδηση της κοινωνίας ως δίκαιο και δημιουργείται με τη μακρά, ομοιόμορφη και αδιάκοπη τήρηση ορισμένης συμπεριφοράς από τα μέλη της κοινωνίας με την πεποίθηση ότι τηρώντας αυτή τη συμπεριφορά εφαρμόζουν κανόνα δικαίου.⁷⁸

Τα έθιμα διακρίνονται⁷⁹ σε :

➤ Γενικά έθιμα που έχουν εφαρμογή σε όλη τη χώρα και ισχύουν για όλους τους κοινωνούς του δικαίου.

➤ Τοπικά έθιμα που έχουν εφαρμογή σε ορισμένη περιοχή.

⁷⁸ «Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου». Κωνσταντίνου Ι. Σημαντήρα. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη - Αθήνα 1973. Σελ. 42-43.

⁷⁹ «Βασικές Έννοιες Αστικού Δικαίου». Πηνελόπης Χρ. Αγαλλοπούλου. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα – Κομοτηνή 2003. Σελ. 22.

➤ Ειδικά έθιμα που ισχύουν για ορισμένο κύκλο προσώπων ή σχέσεων (π.χ. ένα έθιμο που έχει καθιερωθεί στη συνείδηση των εμπόρων)

Το έθιμο λοιπόν δε θεσπίζεται από το κράτος, όπως ο νόμος αλλά δημιουργείται από την κοινωνία και δεν υπάρχουν συγκεκριμένες προϋποθέσεις, που απαιτούνται για να δημιουργηθεί ένα έθιμο. Σε γενικές γραμμές πάντως γίνεται δεκτό, ότι για να δημιουργηθεί θα πρέπει να ισχύουν οι παραπάνω αναφερθείσες προϋποθέσεις. Θα πρέπει λοιπόν καταρχήν να υπάρχει μακρόχρονη πρακτική (*longa usus*). Κατόπιν θα πρέπει οι κοινωνοί να έχουν τη συνείδηση, ότι η τήρηση αυτής της συμπεριφοράς είναι υποχρεωτική (*opinio necessitatis*) και ότι η μη τήρησή της συνεπάγεται νομικές κυρώσεις χωρίς να σημαίνει αυτό, ότι η τήρηση της συμπεριφοράς αυτής δεν είναι προαιρετική δηλαδή δε θα πρέπει η τήρηση της συμπεριφοράς αυτής να επιβάλλεται από ορισμένη ισχυρή ομάδα.

Σύμφωνα με το άρθρο 337 ΚπολΔ «το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη αυτεπαγγέλτως και χωρίς απόδειξη τα έθιμα και αν δεν τα γνωρίζει μπορεί να διατάξει απόδειξη ή να χρησιμοποιήσει όποιο μέσο κρίνει κατάλληλο χωρίς να περιορίζεται από τις αποδείξεις που προσκομίζουν οι διάδικοι».

Το έθιμο καταργείται με νόμο ή με άλλο αντίθετο έθιμο. Στη σημερινή εποχή πάντως, με τις σύγχρονες δυνατότητες επικοινωνίας, συγκοινωνίας και με τη σχεδόν εξαντλητική ρύθμιση όλων των θεμάτων από τους νόμους και την βαθμιαία κατάργηση όλων των γενικών, τοπικών και ειδικών εθίμων, το έθιμο σε πολύ σπάνιες περιπτώσεις μπορεί να εμφανισθεί ως πηγή δικαίου.

III. Οι Γενικώς Παραδεδεγμένοι Κανόνες του Διεθνούς Δικαίου

Σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος «Οι γενικά παραδεδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου καθώς και οι διεθνείς συμβάσεις, από την επικύρωσή τους με νόμο και τη θέση τους σε ισχύ σύμφωνα με τους όρους καθεμιάς, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερισχύουν κάθε αντίθετης διάταξης νόμου».

Οι γενικά παραδεδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου αποτελούν άμεση πηγή του δικαίου και δεν απαιτείται να γίνονται και αποδεκτοί από τη χώρα μας. Υπερισχύουν κάθε αντίθετης διάταξης νόμου χωρίς να απαιτείται κάποια ιδιαίτερη πολιτειακή πράξη.⁸⁰ Στους κανόνες αυτούς περιλαμβάνονται τα γενικά διεθνή έθιμα, όπως είναι οι κανόνες που αφορούν στη διεξαγωγή του πολέμου, ο κανόνας ότι κανένα κράτος δεν μπορεί να αποφασίζει για την κτήση ή απώλεια ξένης ιθαγένειας, ο κανόνας ότι οι υποχρεώσεις που αναλαμβάνουν τα κράτη από σύμβαση πρέπει να εκπληρώνονται, ο κανόνας ότι τα κράτη ευθύνονται για τις παράνομες πράξεις τους κ.λ.π.

Τέλος αξίζει να αναφερθεί ότι εφόσον αφενός μεν οι γενικά παραδεδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου μπορούν να έχουν εθιμική προέλευση αφετέρου δε σύμφωνα με το άρθρο 28 του Συντάγματος

⁸⁰ «Βασικές Έννοιες Αστικού Δικαίου». Πηνελόπη Χρ. Αγαλλοπούλου. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα – Κομοτηνή 2003. Σελ. 23.

υπερισχύουν του νόμου, η διάταξη αυτή του Συντάγματος περιλαμβάνει τη μοναδική περίπτωση όπου το έθιμο μπορεί να καταργήσει νόμο.⁸¹

IV. Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Οι κανόνες του δικαίου της ευρωπαϊκής ένωσης εκδίδονται με διάφορες μορφές. Οι μορφές αυτές είναι οι κανονισμοί, οι οδηγίες, οι συνθήκες και οι αποφάσεις. Οι κανόνες του ευρωπαϊκού δικαίου χαρακτηρίζονται από την αρχή της άμεσης εφαρμογής⁸² με την έννοια, ότι δε χρειάζεται να μετατραπούν σε εσωτερικό δίκαιο με νόμο που θα αντιγράφει το περιεχόμενό τους ή που θα τους επικυρώνει για να ισχύουν στη χώρα μας. Άλλο ένα χαρακτηριστικό τους είναι ότι υπερέχουν από όλους τους άλλους κανόνες δικαίου της χώρας μας. Πάντως στη χώρα μας γίνεται γενικά δεκτό, ότι οι κανόνες του ευρωπαϊκού δικαίου δεν υπερισχύουν του Συντάγματος.⁸³

Η υπεροχή αυτή των διατάξεων του ευρωπαϊκού δικαίου καθώς και η αναγνώριση των εξουσιών των οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έπρεπε να προβλέπεται και από το Σύνταγμα. Το έργο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης της χώρας μας επιτελούν οι διατάξεις του άρθρου 28 παρ.2 και 3 σύμφωνα με τις οποίες «Για να εξυπηρετηθεί σπουδαίο εθνικό συμφέρον και να προαχθεί η συνεργασία με άλλα κράτη μπορεί να αναγνωρισθούν, με συνθήκη ή συμφωνία, σε όργανα διεθνών

⁸¹ «Γενικές Αρχές». Ι.Σ. Σπυριδάκη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1985. Σελ. 106.

⁸² Τουλάχιστον όσον αφορά στους κανονισμούς και τις οδηγίες υπό προϋποθέσεις.

⁸³ «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Σελ. 35-36.

οργανισμών, αρμοδιότητες που προβλέπονται από το Σύνταγμα. Η Ελλάδα προβαίνει ελεύθερα με νόμο που ψηφίζεται από την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, σε περιορισμούς ως προς την άσκηση της εθνικής κυριαρχίας της, εφόσον αυτό υπαγορεύεται από σπουδαίο εθνικό συμφέρον, δε θίγει τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις βάσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος και γίνεται με βάση τις αρχές της ισότητας και τον όρο της αμοιβαιότητας.».

V. Οι Διεθνείς Συμβάσεις

Όπως είδαμε παραπάνω σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος οι διεθνείς συμβάσεις, από την επικύρωσή τους με νόμο και τη θέση τους σε ισχύ σύμφωνα με τους όρους τους, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερισχύουν κάθε αντίθετης διάταξης νόμου, το οποίο σημαίνει ότι και αυτές έχουν αυξημένη ισχύ απέναντι στο νόμο.

VI. Οι Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας και Διαιτητικές Αποφάσεις

Σύμφωνα με το άρθρο 22 παρ.2 του Συντάγματος «Με νόμο καθορίζονται οι γενικοί όροι εργασίας, που συμπληρώνονται από τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας, συναπτόμενες με ελεύθερες

διαπραγματεύσεις και αν αυτές αποτύχουν, με τους κανόνες που θέτει η δαιτησία».

Επομένως πηγή του δικαίου αποτελούν και οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας, που καταρτίζονται μεταξύ των επαγγελματικών οργανώσεων των εργαζομένων και των εργοδοτών, που ρυθμίζουν θέματα σχετικά με τους όρους εργασίας π.χ. τον βασικό μισθό, το εβδομαδιαίο ωράριο εργασίας κ.λ.π. Επίσης πηγή του δικαίου αποτελούν και οι δαιτητικές αποφάσεις που ρυθμίζουν μια διαφορά μεταξύ των παραπάνω οργανώσεων, όταν οι μεταξύ τους διαπραγματεύσεις για την κατάρτιση συλλογικών συμβάσεων εργασίας δεν καταλήγουν σε κάποιο αποτέλεσμα.⁸⁴

VII. Η Νομολογία

Νομολογία είναι οι λύσεις που δίνουν στα διάφορα νομικά προβλήματα τα δικαστήρια με τις αποφάσεις τους. Με πολύ απλά λόγια η νομολογία διαμορφώνεται από τις αποφάσεις των δικαστηρίων.

Η λύση που δίνουν τα δικαστήρια στο ίδιο νομικό πρόβλημα μπορεί να μην είναι η ίδια πάντοτε παρόλο που πρόκειται για το ίδιο νομικό πρόβλημα.

Πάγια νομολογία έχουμε όταν υπάρχει σειρά πολλών δικαστικών αποφάσεων, που δίνουν την ίδια λύση σε ορισμένο νομικό πρόβλημα. Όταν έχουμε πάγια νομολογία του Αρείου Πάγου που είναι το ανώτατο

⁸⁴ Οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας και οι δαιτητικές αποφάσεις αυτές αποτελούν το λεγόμενο συλλογικό εργατικό δίκαιο που διαφέρει από το ατομικό εργατικό δίκαιο.

δικαστήριο της χώρας μας, δημιουργείται η εντύπωση ότι αν εμφανισθεί ξανά το ίδιο νομικό ζήτημα, το δικαστήριο που θα κληθεί να δικάσει την υπόθεση θα δώσει την ίδια ή παρόμοια λύση στο θέμα. Έτσι η πάγια νομολογία τονώνει το λεγόμενο αίσθημα ασφάλειας του δικαίου.

Στο ελληνικό δίκαιο, η νομολογία των δικαστηρίων (ακόμη και η πάγια νομολογία του Αρείου Πάγου) δεν είναι δεσμευτική για το δικαστή που θα αντιμετωπίσει παρόμοιο νομικό θέμα. **Η νομολογία δεν αποτελεί πηγή του ελληνικού δικαίου.** Ο λόγος που συμβαίνει αυτό είναι προφανής και ανάγεται στην αρχή της διάκρισης μεταξύ των τριών εξουσιών (εκτελεστικής, νομοθετικής, δικαστικής). Για την ακρίβεια, εάν η νομολογία ήταν πηγή του δικαίου, η νομοθετική εξουσία θα δεσμευόταν από την δικαστική εξουσία και ο δικαστής θα κατέληγε να νομοθετεί.⁸⁵

Στην πράξη πάντως τα δικαστήρια μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις δεν ακολουθούν την νομολογία και σε ακόμα εξαιρετικότερες περιπτώσεις τη νομολογία του ανώτατου ελληνικού δικαστηρίου, δηλαδή του Αρείου Πάγου. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί από διάφορους λόγους:⁸⁶

➤ Από το σεβασμό των κατώτερων δικαστηρίων προς τα ανώτερα και κυρίως τον Αρειο Πάγο.

➤ Από την άποψη ότι διαφορετική κρίση σχετικά με το ίδιο θέμα θα ήταν αντίθετη με την αρχή της ισότητας και θα κλόνιζε την ασφάλεια του δικαίου.

➤ Από την ευχέρεια που παρέχεται στα δικαστήρια ακολουθώντας πιστά τη νομολογία, να λύσουν μια διαφορά χωρίς την καταβολή ιδιαίτερης προσπάθειας.

⁸⁵ Βλ. την εξαίρεση του άρθρου 580 παρ.4 ΚπολΔ.

⁸⁶ «Γενικές Αρχές». Ι.Σ. Σπυριδάκη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1985. Σελ. 14.

➤ Από την αυξημένη πιθανότητα που υπάρχει για μια απόφαση κατώτερου δικαστηρίου, που αντίκειται στη νομολογία να αναιρεθεί ή να εξαφανισθεί κατόπιν (με ένδικο μέσο), πράγμα που έχει δυσμενείς συνέπειες για την εξέλιξη του δικαστή που την εξέδωσε.

Με τον τρόπο αυτό, η πάγια νομολογία καθίσταται *de facto* δεσμευτική για τα δικαστήρια και έτσι η πάγια νομολογία καθίσταται αν και όχι στα χαρτιά, τουλάχιστον στην πράξη πηγή δικαίου. Χαρακτηριστικό της κατάστασης αυτής είναι η δημοσίευση πολλών συλλογών νομολογίας καθώς και το γεγονός, ότι δικηγόροι και δικαστές ανατρέχουν σε παλαιότερες δικαστικές αποφάσεις.

Η δημιουργία εθίμου προϋποθέτει, όπως είπαμε, πεποίθηση δεσμευτικότητας. Οι αποφάσεις των δικαστηρίων κάποιες φορές αναγνωρίζουν, ότι ένας άγραφος κανόνας συμπεριφοράς είναι υποχρεωτικός και έτσι πιστοποιούν αυτή την ύπαρξη της πεποίθησης δεσμευτικότητας, που απαιτείται για τη δημιουργία εθίμου. Με τον τρόπο αυτό η νομολογία βοηθάει στην καθιέρωση ενός εθιμικού κανόνα δικαίου. Η πάγια νομολογία όμως κάνει κάτι ακόμη περισσότερο, μπορεί να φτάνει στο σημείο και να θεμελιώνει ακόμη στη συνείδηση των ανθρώπων, την πεποίθηση της υποχρεωτικότητας ενός κανόνα συμπεριφοράς, για τον οποίο μέχρι τη στιγμή εκείνη δεν υπήρχε η πεποίθηση της υποχρεωτικότητας και με τον τρόπο αυτό η πάγια νομολογία, όχι μόνο να βοηθά αλλά να οδηγεί ευθέως στη δημιουργία εθιμικού κανόνα δικαίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ

ΤΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

Ι. Γενικά

Σύμφωνα με το άρθρο 20 παρ. 1 «Καθένας έχει δικαίωμα στην παροχή έννομης προστασίας από τα δικαστήρια και μπορεί να αναπτύξει σ' αυτά τις απόψεις του για τα δικαιώματα ή συμφέροντά του, όπως ο νόμος ορίζει.»

Κατά το άρθρο 87 παρ.1 του Συντάγματος η δικαιοσύνη απονέμεται από δικαστήρια συγκροτούμενα από τακτικούς δικαστές.

Στα άρθρα 93 έως 100 του Συντάγματος περιέχονται αρχές και κανόνες σχετικά με την οργάνωση και τη δικαιοδοσία των δικαστηρίων. Από τα άρθρα αυτά σχετικά με τη δικαιοσύνη προκύπτουν οι ακόλουθες συνταγματικές αρχές, που διέπουν τη λειτουργία της δικαστικής εξουσίας και την απονομή της δικαιοσύνης:⁸⁷

1. Η αρχή της διαφάνειας κατά το σχηματισμό της δικαστικής λειτουργίας, στην οποία συμβάλλουν η αρχή της δημοσιότητας των συνεδριάσεων των δικαστηρίων, η αρχή της ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολογίας των δικαστικών αποφάσεων, η αρχή της απαγγελίας των δικαστικών αποφάσεων σε δημόσια συνεδρίαση και η αρχή της δημοσίευσης της γνώμης της μειοψηφίας.

2. Η αρχή του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, με την έννοια ότι ελέγχουν την τυχόν ουσιαστική συνταγματικότητά τους δηλαδή

⁸⁷ «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Σελ. 71-73.

τη συμφωνία του περιεχομένου τους με τις διατάξεις του Συντάγματος και όχι την τυπική συνταγματικότητά τους δηλαδή την τήρηση της συνταγματικά προβλεπόμενης διαδικασίας ψήφισης των νόμων.

3. Η αρχή της προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας των δικαστών. Προσωπική ανεξαρτησία σημαίνει εγγύηση της προσωπικής υπηρεσιακής κατάστασής τους με κανόνες, που τους προστατεύουν από δυσμενείς επεμβάσεις του νομοθέτη, των οργάνων της εκτελεστικής εξουσίας και των οργάνων της δικαστικής εξουσίας, που θα μπορούσαν να επηρεάσουν τη δικαστική άποψη και πεποίθησή τους. Λειτουργική ανεξαρτησία σημαίνει την ανεξαρτησία της δικαστικής άποψης και πεποίθησης και απαγόρευση της διατύπωσης προς δικαστές υποδείξεων, συστάσεων και απόψεων καθώς επίσης της απαγόρευσης των δικαστών να τις λαμβάνουν υπόψη τους ή να συμμορφώνονται προς αυτές.

Η απονομή της δικαιοσύνης στην Ελλάδα γίνεται από τριών ειδών δικαστήρια, που δικάζουν ανάλογα με το αντικείμενο της διαφοράς, τα πολιτικά δικαστήρια, τα ποινικά δικαστήρια και τα διοικητικά δικαστήρια. Η απονομή της δικαιοσύνης γίνεται σε τρεις βαθμούς.

II. Τα Πολιτικά Δικαστήρια

Όταν λέμε πολιτικά δικαστήρια μιλάμε για τα αστικά δικαστήρια ενώπιον των οποίων επιλύονται οι διαφορές του ιδιωτικού δικαίου.

Τα πρωτοβάθμια **πολιτικά δικαστήρια**, είναι εκείνα ενώπιον των οποίων η υπόθεση εισάγεται για πρώτη φορά (Ειρηνοδικεία, Μονομελή

και Πολυμελή Πρωτοδικεία). Τα δευτεροβάθμια πολιτικά δικαστήρια είναι τα Εφετεία, όπου εισάγονται εφέσεις κατά των αποφάσεων των πρωτοβάθμιων δικαστηρίων. Τέλος, κατά των αποφάσεων των Εφετείων μπορεί να ασκηθεί αναίρεση ενώπιον του Αρείου Πάγου, που είναι το ανώτατο πολιτικό δικαστήριο.

Τα πολιτικά δικαστήρια περιλαμβάνουν λοιπόν:

1. Τα Ειρηνοδικεία
2. Τα Μονομελή Πρωτοδικεία
3. Τα Πολυμελή Πρωτοδικεία
4. Τα Εφετεία
5. Τον Αρειο Πάγο που δικάζει ως ανώτατο δικαστήριο της πολιτικής δικαιοσύνης.

III. Τα Ποινικά Δικαστήρια

Τα πρωτοβάθμια **ποινικά δικαστήρια** είναι τα πταισματοδικεία ενώπιον του οποίου εισάγονται τα ελαφρότερα των αδικημάτων δηλαδή τα πταίσματα, τα πλημμελειοδικεία, όπου εισάγονται τα πλημμελήματα και τα κακουργιοδικεία, όπου εισάγονται τα κακουργήματα. Η αρχή της ποινικής δίωξης γίνεται με δύο τρόπους:

1. Με άσκηση ποινικής δίωξης από τον εισαγγελέα κατόπιν έγκλησης του παθόντος ή μήνυση οποιουδήποτε πολίτη αντιλήφθηκε το αδίκημα.
2. Με άσκηση ποινικής δίωξης από τον εισαγγελέα αυτεπαγγέλτως.

Δευτεροβάθμια ποινικά δικαστήρια είναι τα Εφετεία και το ανώτατο ποινικό δικαστήριο είναι ο Άρειος Πάγος.

Τα ποινικά δικαστήρια περιλαμβάνουν λοιπόν:

1. Τα Πταισματοδικεία
2. Τα Μονομελή Δικαστήρια Ανηλίκων
3. Τα Μονομελή Πλημμελειοδικεία
4. Τα Τριμελή Δικαστήρια Ανηλίκων
5. Τα Τριμελή Πλημμελειοδικεία
6. Τα Μικτά Ορκωτά Δικαστήρια
7. Το Εφετείο Ανηλίκων
8. Τα Τριμελή Εφετεία
9. Τα Πενταμελή Εφετεία
10. Τα Μικτά Ορκωτά Εφετεία

11. Τον Άρειο Πάγο που δικάζει εκτός από ανώτατο δικαστήριο της πολιτικής δικαιοσύνης και ως ανώτατο δικαστήριο της ποινικής δικαιοσύνης.

IV. Τα Διοικητικά Δικαστήρια

Όσον αφορά στα **διοικητικά δικαστήρια**, τα πρωτοβάθμια διοικητικά δικαστήρια είναι τα Διοικητικά Πρωτοδικεία (Μονομελή και Τριμελή), τα δευτεροβάθμια είναι τα Διοικητικά Εφετεία και το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο είναι το Συμβούλιο της Επικρατείας.

Τα διοικητικά δικαστήρια περιλαμβάνουν λοιπόν:

1. Τα Διοικητικά Πρωτοδικεία
2. Τα διοικητικά Εφετεία

3. Το Συμβούλιο της Επικρατείας που δικάζει ως ανώτατο δικαστήριο διοικητικών διαφορών.

V. Τα Λοιπά Δικαστήρια

1. Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο σύμφωνα με το άρθρο 100 του Συντάγματος στις αρμοδιότητες του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου υπάγονται:

- Η εκδίκαση ενστάσεων κατά του κύρους των βουλευτικών εκλογών.
- Ο έλεγχος του κύρους των αποτελεσμάτων δημοψηφίσματος.
- Η κρίση για τα ασυμβίβαστα Βουλευτή.
- Η άρση των συγκρούσεων μεταξύ δικαστηρίων.
- Η άρση της αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων του τυπικού νόμου.
- Η άρση της αμφισβήτησης για το χαρακτηρισμό κανόνων διεθνούς δικαίου ως γενικά παραδεδεγμένων.

2. Το Ελεγκτικό Συνέδριο, που δικάζει ως ανώτατο δικαστήριο διοικητικών διαφορών οικονομικής φύσης.

3. Το Ειδικό Δικαστήριο Αγωγών Κακοδικίας, όπου δικάζονται οι αγωγές κακοδικίας κατά δικαστικών λειτουργών.

4. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, που έχει την έδρα του στο Λουξεμβούργο και στο οποίο προσφεύγουν και πολίτες κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην περίπτωση παραβίασης διάταξης του ευρωπαϊκού δικαίου.

VI. Τα Αθλητικά «Δικαστήρια»

Τα αθλητικά δικαστήρια είναι ορθότερο να ονομάζονται αθλητικά δικαιοδοτικά όργανα καθώς δεν αποτελούν πράγματι δικαστήρια. Είναι διοικητικά όργανα στα οποία οι διαφορές υπάγονται βάσει νόμου ή διαιτητικά όργανα στα οποία οι διαφορές υπάγονται σε αυτά κατόπιν συμφωνίας των μερών. Οι αθλητικές διαφορές υπάγονται καταρχήν σε αυτά διότι εξασφαλίζουν την ταχεία επίλυση της διαφοράς, κάτι που είναι απαραίτητο σε ένα πρωτάθλημα που διαρκεί λιγότερο από ένα έτος.

Τα αθλητικά δικαιοδοτικά όργανα εδρεύουν συνήθως στην ομοσπονδία του κάθε αθλήματος και ονομάζονται επιτροπές επίλυσης οικονομικών διαφορών ή πειθαρχικές επιτροπές ανάλογα με το είδος των υποθέσεων που επιλαμβάνονται.

Το Α.Σ.Ε.Α.Δ. (Ανώτατο Συμβούλιο Επίλυσης Αθλητικών Διαφορών)⁸⁸ αποτελεί διοικητικό όργανο, που επιλαμβάνεται υποθέσεων πειθαρχικού ή διοικητικού χαρακτήρα. Το Α.Σ.Ε.Α.Δ. λοιπόν παρ' όλο που αποτελεί συλλογικό διοικητικό όργανο, σε καμία περίπτωση δε μπορεί να θεωρηθεί τακτικό διοικητικό δικαστήριο καθώς κάτι τέτοιο θα βρισκόταν σε αντίθεση με το Σύνταγμα.

Το Α.Σ.Ε.Α.Δ. λειτουργεί στη Γενική Γραμματεία Αθλητισμού και αποτελείται από δεκαπέντε (15) μέλη. Συγκροτείται από έναν (1) πρόεδρο εφετών και δύο (2) εφέτες της πολιτικής και ποινικής δικαιοσύνης, έναν (1) πρόεδρο εφετών και έναν (1) εφέτη διοικητικών δικαστηρίων, πέντε (5) προέδρους πρωτοδικών της πολιτικής και ποινικής δικαιοσύνης, δύο (2)

⁸⁸ Βλ. Ν. 2725/1999, άρθρα 123 επ.

προέδρους πρωτοδικών διοικητικών δικαστηρίων και τρεις (3) εισαγγελείς πρωτοδικών. Τα Μέλη του Α.Σ.Ε.Α.Δ. διορίζονται με απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού, η οποία εκδίδεται το μήνα Ιούνιο, κάθε δεύτερου έτους. Η θητεία των μελών είναι διετής και αρχίζει την 1η Ιουλίου του έτους διορισμού.

Τα Μέλη του Α.Σ.Ε.Α.Δ. ορίζονται κατά περίπτωση από το τριμελές συμβούλιο διοίκησης του Εφετείου Αθηνών, του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών, του Πρωτοδικείου Αθηνών, του Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών και από τον προϊστάμενο της Εισαγγελίας Αθηνών. Για τον ορισμό λαμβάνεται υπόψη και συνεκτιμάται ιδιαίτερα η γνώση και εμπειρία σε θέματα αθλητισμού. Ο ορισμός περιλαμβάνεται ίσο αριθμό αναπληρωματικών μελών. Αντικατάσταση των τακτικών μελών οποτεδήποτε απαιτηθεί κατά τη διάρκεια της θητείας τους γίνεται μόνο από τα αναπληρωματικά Μέλη.

Το όργανο αυτό είναι αποκλειστικά αρμόδιο για την εκδίκαση των προσφυγών κατά αποφάσεων των διοικητικών συμβουλίων των πρωτοβάθμιων ενώσεων και ομοσπονδιών, ανεξάρτητα αν οι αποφάσεις αυτές εκδόθηκαν ως επικυρωτικές, ακυρωτικές ή τροποποιητικές των αποφάσεων των επιτροπών ή πρωτοβάθμιων οργάνων των ανωτέρω ενώσεων ή ομοσπονδιών.

Το Α.Σ.Ε.Α.Δ. είναι αρμόδιο για την εκδίκαση των προσφυγών:

α) Κατά αποφάσεων των Δ.Σ. των αθλητικών ενώσεων, επαγγελματικών συνδέσμων και ομοσπονδιών.

β) Κατά αποφάσεων των οργάνων των πιο πάνω ενώσεων, επαγγελματικών συνδέσμων ή ομοσπονδιών που προβλέπονται από το

καταστατικό τους, εφόσον οι αποφάσεις αυτές δεν χρήζουν επικύρωσης από τα διοικητικά τους συμβούλια.

Όλες οι παραπάνω αποφάσεις προσβάλλονται στο Α.Σ.Ε.Α.Δ., εφόσον αφορούν:

αα) την επιβολή των κάθε είδους ποινών ή κυρώσεων σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα,

ββ) την εγγραφή ή τη μετεγγραφή αθλητών,

γγ) τη βαθμολογική ή την αγωνιστική θέση των αθλητικών σωματείων ή

δδ) την εφαρμογή των νόμων και των κανονιστικών διατάξεων.

γ) Κατά αποφάσεων πειθαρχικών οργάνων αθλητικών σωματείων που επιβάλλουν κάθε είδους ποινές στους αθλητές τους, εφόσον το καταστατικό της οικείας αθλητικής ομοσπονδίας δεν προβλέπει επικύρωση των πιο πάνω ποινών από αυτήν.

δ) Κατά αποφάσεων της Επιτροπής Φιλάθλου Πνεύματος.

ε) Κατά αποφάσεων των πρωτοβάθμιων δικαιοδοτικών οργάνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η

Η ΔΙΑΙΤΗΤΙΚΗ ΕΠΙΛΥΣΗ ΔΙΑΦΟΡΩΝ

1. Τα Διαιτητικά Δικαστήρια

Τα διαιτητικά δικαστήρια διαφέρουν από τα τακτικά δικαστήρια. Σύμφωνα με το άρθρο 8 του Συντάγματος κανένας δε στερείται χωρίς τη θέλησή του το δικαστή που του έχει ορίσει ο νόμος. Επομένως απαγορεύεται να αποκλεισθεί η δυνατότητα κάποιου να απευθυνθεί στα δικαστήρια. Η μοναδική εξαίρεση του κανόνα αυτού, είναι η περίπτωση της διαιτησίας.

Η διαιτησία με πολύ απλά λόγια είναι μια διαδικασία επίλυσης διαφορών στην οποία οι δύο πλευρές συμφωνούν να μην ανατεθεί η επίλυση της διαφοράς στα δικαστήρια και η επίλυση της διαφοράς να ανατεθεί σε κάποιο πρόσωπο κοινής αποδοχής (που ονομάζεται διαιτητής). Η απόφαση που λαμβάνει ο διαιτητής αυτός αναγνωρίζεται ως έγκυρη και από τα κοινά δικαστήρια και εφαρμόζεται όπως εφαρμόζονται όλες οι δικαστικές αποφάσεις.

Για να παραπεμφθεί όμως μια διαφορά σε διαιτησία θα πρέπει να συμφωνούν και οι δύο πλευρές. Οι συμφωνίες αυτές, τις οποίες οι δύο πλευρές καλούνται να συνάψουν, βάσει των οποίων επιλαμβάνονται τα διαιτητικά δικαστήρια, καλούνται **διαιτητικές συμβάσεις δηλαδή συμφωνίες, που παραπέμπουν την επίλυση των διαφορών μεταξύ δύο πλευρών σε ιδιαίτερα όργανα παρακάμπτοντας τα τακτικά δικαστήρια.**

Τα συνήθη προβλήματα που ανακύπτουν σχετικά με τα διαιτητικά δικαστήρια-όργανα είναι τα ακόλουθα:

1. Ο εξαναγκασμός της μιας πλευράς από την άλλη σε μια συμβατική αποδοχή της αποκλειστικής αρμοδιότητας ενός διαιτητικού οργάνου. Αυτό αποτελεί καθιέρωση μιας αναγκαστικής διαιτησίας. Κάτι τέτοιο έρχεται σε αντίθεση με το άρθρο 8 του Συντάγματος, καθώς επίσης και με το άρθρο 867 εδ. α ΚΠολΔικ.

2. Η συμφωνία περί διαιτησίας για μελλοντικές διαφορές θα πρέπει να αναφέρεται σε συγκεκριμένη έννομη σχέση σύμφωνα με το άρθρο 868 ΚΠολΔικ. Συνεπώς στη σύμβαση περί διαιτησίας που υπογράφεται θα πρέπει να ορίζονται ρητώς οι συγκεκριμένες σχέσεις που υπάγονται στα διαιτητικά όργανα και όχι με γενικότητες.

3. Η συμφωνία περί παραπομπής διαφορών από σχέση εξαρτημένης εργασίας σε διαιτησία απαγορεύεται ρητά από το 867 εδ. β' του ΚΠολΔ.

II. Σύνταγμα και Διαιτησία

Σύμφωνα με το άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος, καθένας έχει δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας από τα δικαστήρια. Η παροχή έννομης προστασίας προβλέπεται όμως και μέσω αιρετών δικαστών. Η συμβατική παραπομπή μιας διαφοράς σε διαιτησία όταν δεν αντίκειται σε άλλες συνταγματικές διατάξεις, όπως αυτή του άρθρου 8 παρ.1 περί φυσικού δικαστή, αποτελεί συνταγματικώς επιτρεπτή μορφή δικαιοδοσίας.

Η διαιτησία αποτελεί άσκηση δικαιοδοσίας με την ουσιαστική έννοια του όρου και ο διαιτητής είναι φορέας δικαιοδοτικού λειτουργήματος, ώστε κατά την άσκηση των καθηκόντων του να περιβάλλεται με όλες τις συνταγματικές εγγυήσεις που προβλέπονται για τα δικαιοδοτικά όργανα στο βαθμό, που δε συνδέονται με την ιδιότητα του τακτικού δικαστή. Το επιχείρημα ότι τον ορισμό τους δεν προβλέπει άμεσα ο νόμος αλλά η διαιτητική συμφωνία, δεν μπορεί να αποκλείσει την εφαρμογή των εγγυήσεων που προβλέπονται για τους τακτικούς δικαστές και στους διαιτητές, όπως είναι αυτές που σχετίζονται με διασφάλιση των διαδικών έναντι κρατικών παρεμβάσεων και τη διασφάλιση της αμεροληψίας των διαιτητών.⁸⁹

III. Ο Έλεγχος των Διαιτητικών Αποφάσεων από τα Τακτικά Δικαστήρια

Καταρχήν θα πρέπει να τονισθεί, ότι το αρνητικό αποτέλεσμα κάθε διαιτητικής συμφωνίας συνίσταται στον αποκλεισμό της κρατικής δικαιοδοσίας χωρίς να αντίκειται αυτό στη διάταξη του άρθρου 20 παρ. 1 του Συντάγματος. Ο κανόνας του αποκλεισμού της κρατικής δικαιοδοσίας κατά τη διαιτητική επίλυση διαφορών διασπάται στην περίπτωση που κάποιο από τα μέρη ασκήσει αγωγή ακύρωσης της διαιτητικής απόφασης και επικαλεσθεί τη διάταξη του άρθρου 897 αρ. 6 ΚΠολΔικ παρόλο που η κατ' ουσίαν απόφαση του διαιτητικού δικαστηρίου δεν επιτρέπεται να ελέγχεται από τον τακτικό δικαστή.

⁸⁹ Για τη συνταγματικότητα της διαιτητικής επίλυσης διοικητικών διαφορών βλ. «Γνωμοδοτήσεις». Π. Δ. Δαγτόγλου. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα – Κομοτηνή 1999. Σελ. 559-618.

Εκ πρώτης όψεως είναι δυνατόν να αποκλείεται από το νόμο ο ακυρωτικός έλεγχος της διαιτητικής απόφασης, οπότε δεν εφαρμόζεται η διάταξη του άρθρου 897 ΚΠολΔικ περί των λόγων ακύρωσης διαιτητικής απόφασης, καθώς η διάταξη αυτή δεν έχει συνταγματική ισχύ και συνεπώς ο αποκλεισμός της με νεώτερη ή ειδικότερη διάταξη νόμου είναι εκ πρώτης όψεως δυνατός.⁹⁰

Παρόλα αυτά το άρθρο 94 παρ. 2 του Συντάγματος ορίζει, ότι όλες οι ιδιωτικές διαφορές υπάγονται στα πολιτικά δικαστήρια. Είναι φυσικά συνταγματικώς ανεπίτρεπτο διαφορές ιδιωτικού δικαίου να χαρακτηρίζονται με κοινό νόμο διαφορετικά. Θα πρέπει λοιπόν να εξετάζεται ειδικά σε κάθε περίπτωση κατά πόσον η επίδικη διαφορά, που εξαιρείται από την αρμοδιότητα των τακτικών δικαστηρίων, στην πραγματικότητα αποτελεί διαφορά ιδιωτικού χαρακτήρα.

⁹⁰ Όπως π.χ. είναι η διάταξη 3α του Ν. 2433/1996.

2. ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Το συνταγματικό δίκαιο είναι το δίκαιο που καθορίζει τη μορφή του κράτους, την οργάνωση της κρατικής εξουσίας και τα όρια της άσκησής της απέναντι στα πρόσωπα που ζουν μέσα στο κράτος, τη διάκριση των λειτουργιών του κράτους και τις βασικές αρχές διαμόρφωσής τους. Η πηγή του συνταγματικού δικαίου είναι το Σύνταγμα που ρυθμίζει τα θέματα αυτά.

I. Το Σύνταγμα

Το Σύνταγμα διακρίνεται σε τυπικό και ουσιαστικό Σύνταγμα.⁹¹ Το τυπικό Σύνταγμα είναι στην ιεραρχία της έννομης τάξης ο υπέρτατος γραπτός νόμος της Πολιτείας, ο οποίος θεσπίζεται από τη λεγόμενη Συντακτική ή Αναθεωρητική Βουλή (Εθνική Συνέλευση) και περιέχει κανόνες δικαίου, που αναφέρονται στη μορφή του πολιτεύματος του κράτους, στη συγκρότηση, οργάνωση και άσκηση των κρατικών εξουσιών, δηλαδή στα κρατικά όργανα και στις λειτουργίες τους, στα ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα και στις ατομικές ελευθερίες, στις σχέσεις του κράτους με άλλα κράτη ή με διεθνείς οργανισμούς, στην ίδρυση και λειτουργία των πολιτικών κομμάτων, στις συνδικαλιστικές

⁹¹ Βλ. «Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο». Τόμος Ι. Αντώνης Μανιτάκης. Εκδόσεις Σάκκουλα. Αθήνα-Θεσ/νίκη2004. Σελ. 117.

οργανώσεις, στην παρέμβαση του κράτους στις οικονομικές δραστηριότητες της κοινωνίας, στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον (πολιτιστική κληρονομιά) κ.λ.π.⁹²

Με άλλα λόγια το **τυπικό Σύνταγμα** είναι ένα γραπτό νομικό κείμενο στο οποίο έχουν διατυπωθεί συστηματικά από την κρατική εξουσία, οι κανόνες δικαίου που ρυθμίζουν κυρίως την οργάνωση και την άσκηση της κρατικής εξουσίας στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού. Το κείμενο αυτό είναι ενιαίο και σε μορφή κώδικα κανόνων συνταγματικού δικαίου.⁹³

Όταν θεσπίζεται Σύνταγμα για πρώτη φορά, τότε λέμε ότι ασκείται πρωτογενής συντακτική εξουσία, ενώ όταν τροποποιείται το ήδη υπάρχον Σύνταγμα, τότε γίνεται λόγος για Αναθεώρηση Συντάγματος. Το ισχύον στη χώρα μας Σύνταγμα θεσπίστηκε το 1975 μετά την κατάρρευση της δικτατορίας που διήρκεσε από το 1967 έως το 1974 και έχει τροποποιηθεί ήδη τρεις φορές το 1986 το 2001 και το 2008. Αναθεώρηση του Συντάγματος δεν επιτρέπεται πριν περάσει τουλάχιστον πενταετία από την περάτωση της προηγούμενης. Απαγορεύεται αναθεώρηση των διατάξεών του, που καθορίζουν το πολίτευμα της Ελλάδας ως Προεδρευομένη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία και ορισμένων άλλων σημαντικών διατάξεων, που ορίζονται στο άρθρο 110 παρ.1 του Συντάγματος.⁹⁴

Η έννοια του ουσιαστικού Συντάγματος είναι πιο ευρεία από αυτή του τυπικού, καθώς περιλαμβάνει εκτός από το τυπικό Σύνταγμα και

⁹² «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Τεύχος Β΄. Σελ. 1-2.

⁹³ «Συνταγματικό Δίκαιο». Α. Ι. Μάνεσης. Εκδοτικός Οίκος Σάκκουλα. Θεσ/νίκη 1980. Σελ. 140-141.

⁹⁴ Δεν επιτρέπεται αναθεώρηση των διατάξεων του άρθρου 2 παρ.1, του άρθρου 4 παρ.1, 4 και 7, του άρθρου 5 παρ. 1 και 3, του άρθρου 13 παρ. 1 και του άρθρου 26.

άλλους νόμους που δεν εμπεριέχονται σε ένα ενιαίο κείμενο και ρυθμίζουν ζητήματα αναγόμενα στη θεματολογία του τυπικού Συντάγματος, όπως π.χ. ο εκλογικός νόμος, το συνταγματικό έθιμο, ο Κανονισμός της Βουλής, διεθνείς συμβάσεις για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μετά την επικύρωσή τους με νόμο κ.α.⁹⁵ Κατά τον τρόπο αυτό μπορούμε να πούμε ότι **ουσιαστικό Σύνταγμα** ή Σύνταγμα με την ουσιαστική έννοια του όρου είναι ένα σύστημα κανόνων δικαίου, που ρυθμίζουν τη μορφή του πολιτεύματος, τη συγκρότηση, την οργάνωση και άσκηση της κρατικής εξουσίας διέποντας έτσι γενικότερα την όλη κρατικά οργανωμένη κοινωνική συμβίωση.⁹⁶ Με άλλα λόγια το ουσιαστικό Σύνταγμα ταυτίζεται με το **Συνταγματικό Δίκαιο**.^{97 98}

Η μεγάλη σημασία του (τυπικού) Συντάγματος ως υπέρτατου νόμου στην ιεραρχία της έννομης τάξης έγκειται στο ότι για να είναι δυνατό να εφαρμοστεί τόσο από τα διοικητικά όσο και από τα δικαστικά όργανα ένας κοινός νόμος, θα πρέπει το περιεχόμενό του να είναι σύμφωνο και εναρμονισμένο με το περιεχόμενο του Συντάγματος.

Σύμφωνα με το άρθρο 87 παρ.2 του Συντάγματος, οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους και σε καμία περίπτωση δεν υποχρεούνται να συμμορφώνονται με εντολές ή διατάξεις που έρχονται σε αντίθεση με αυτό.⁹⁹ Τα δικαστικά όργανα έχουν λοιπόν την υποχρέωση να ερμηνεύουν

⁹⁵ «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Τεύχος Β΄. Σελ. 18.

⁹⁶ Βλ. «Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο». Κωνσταντίνου Λ. Γεωργόπουλου. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. 2001. Σελ. 21.

⁹⁷ «Συνταγματικό Δίκαιο». Α. Ι. Μάνεσης. Εκδοτικός Οίκος Σάκκουλα. Θεσ/νίκη 1980. Σελ. 144.

⁹⁸ «Συνταγματικό Δίκαιο». Κώστας Γ. Μαυριάς. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Σελ. 164-166.

⁹⁹ Βλ. και άρθρο 93 παρ.4 του Συντάγματος.

όλους τους νόμους, που καλούνται να εφαρμόσουν κατά τρόπο ώστε να μην έρχονται σε αντίθεση με το Σύνταγμα και αν αυτό δεν είναι δυνατό, να μην εφαρμόσουν καθόλου τον (αντισυνταγματικό) νόμο αυτό.

Ο έλεγχος της συμφωνίας μιας διάταξης νόμου με συνταγματική διάταξη είναι νοητός μόνο σε συστήματα δικαίου, που διαθέτουν σύνταγμα με τυπική ισχύ ανώτερη από αυτή των λοιπών νόμων. Στην Αγγλία παραδείγματος χάριν τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων αποκλείει η αρχή της υπεροχής του Κοινοβουλίου (supremacy of Parliament) σύμφωνα με την οποία δεν υφίσταται όριο στη νομοθετική εξουσία του Κοινοβουλίου, που μπορεί έτσι να θεσπίζει, καταργεί η τροποποιεί οποιοδήποτε κανόνα δικαίου. Το αξιοσημείωτο είναι ότι η έννοια της υπεροχής του συντάγματος έναντι του νόμου είναι δημιούργημα της ιστορίας της Αγγλίας, όταν επί δικτατορίας του Cromwell τέθηκε για πρώτη φορά ο θεμελιώδης αυτός κανόνας. Ακριβώς αυτός ο κανόνας μάλιστα μεταφέρθηκε και στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και έτσι το σύνταγμα εκεί έχει υπερέχουσα θέση στην ιεραρχία των κανόνων δικαίου σε αντίθεση με την Αγγλία.¹⁰⁰

II. Το Κράτος

Κράτος είναι η διαρκής οργάνωση ενός λαού σε νομικό πρόσωπο που είναι μόνιμα εγκατεστημένο σε ορισμένη χώρα και ασκεί αυτοδύναμη

¹⁰⁰ ¹⁰⁰ «Συνταγματικό Δίκαιο». Κώστας Γ. Μαυριάς. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Σελ. 167-168.

εξουσία.¹⁰¹ Όταν αυτά τα στοιχεία συνυπάρχουν, συνθέτουν την έννοια του κράτους και είναι αδιάφορο αν διεθνείς οργανισμοί αναγνωρίζουν ή όχι σε μορφώματα που διαθέτουν τα ανωτέρω στοιχεία, την ιδιότητα του κράτους.^{102 103}

Αναλύοντας τις έννοιες που περιλαμβάνει το κράτος:

Λαός με ευρεία έννοια είναι το σύνολο των πολιτών ενός κράτους ανεξάρτητων διαφορών μεταξύ τους. Λαός με τη στενή έννοια του όρου είναι το σύνολο των πολιτών ενός κράτους που έχουν ορισμένα προσόντα από το δίκαιο για να ασκούν την εκλογική δραστηριότητα, με άλλα λόγια λαός με τη στενή έννοια είναι το εκλογικό σώμα.

Χώρα είναι η εδαφική έκταση μέσα στα όρια της οποίας ασκείται η κρατική εξουσία στα πρόσωπα που είναι εγκατεστημένα ή διαμένουν σε αυτή και περιλαμβάνει το έδαφος, τα χωρικά ύδατα και τον εναέριο χώρο.

Νομικό πρόσωπο είναι αυθύπαρκτη νομική ενότητα, που έχει δική της θέληση και ικανότητα να έχει δικαιώματα και υποχρεώσεις διαφορετικά από εκείνα του καθενός από τα φυσικά πρόσωπα που το αποτελούν.

Κρατική εξουσία είναι το αυτοδύναμο δικαίωμα ενός κράτους να επιτάσσει ελεύθερα πρόσωπα και να τα εξαναγκάζει να υπακούουν στις επιταγές του. Η κρατική εξουσία πρέπει να είναι η ανώτατη θέληση μέσα σε μια κοινωνία και επίσης πρέπει να είναι αυτοδύναμη και διαρκής. Η

¹⁰¹ Βλ. «Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο». Κωνσταντίνου Α. Γεωργόπουλου. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. 2001. Σελ. 29 επ.

¹⁰² «Συνταγματικό Δίκαιο». Κώστας Γ. Μαυριάς. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Σελ. 63επ.

¹⁰³ «Στοιχεία Δημοσίου Δικαίου. Πανεπιστημιακά Παραδόσεις». Ελλη Κρίσπη-Νικολετοπούλου. Αθήναι 1973. Σελ. 2 επ.

κρατική εξουσία δεν είναι απεριόριστη αλλά αυτοπεριορίζεται νομικά μέσα σε ένα κράτος δικαίου.

III. Το Πολίτευμα

Κάθε κράτος έχει ένα συγκεκριμένο πολίτευμα. Ως πολίτευμα ορίζεται το σύστημα κατά το οποίο, σύμφωνα με το δίκαιο σχηματίζεται, οργανώνεται και ασκείται η βούληση, που συνιστά την κρατική εξουσία και καθορίζονται η θέση και τα όριά της απέναντι στα άτομα που υπόκεινται σε αυτή. Το σύστημα σύμφωνα με το οποίο σχηματίζεται η βούληση, που συνιστά την κρατική εξουσία, καλείται μορφή του πολιτεύματος.^{104 105}

Σύμφωνα με το άρθρο 1 του Συντάγματος, το πολίτευμα της Ελλάδας είναι Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία. Θεμέλιο του Πολιτεύματος είναι η λαϊκή κυριαρχία, ενώ όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το λαό, υπάρχουν υπέρ του λαού και του Έθνους και ασκούνται με τον τρόπο που ορίζει το Σύνταγμα.

Κάθε πολίτευμα έχει ορισμένες οργανωτικές βάσεις. Οι οργανωτικές βάσεις του πολιτεύματος είναι το **αντιπροσωπευτικό σύστημα**, η **διάκριση των εξουσιών** και η **προστασία των ατομικών δικαιωμάτων**.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Για τα είδη των πολιτευμάτων βλ. «Ελληνικών Συνταγματικών Δίκαιον». Τόμος Α. Νικολάου Ι. Σαριπόλου. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα – Κομοτηνή 1987. Σελ. 56 επ. καθώς επίσης και «Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο». Κωνσταντίνου Α. Γεωργόπουλου. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. 2001. Σελ. 59 επ.

¹⁰⁵ «Στοιχεία Δημοσίου Δικαίου. Πανεπιστημιακά Παραδόσεις». Ελλη Κρίσπη-Νικολετοπούλου. Αθήνα 1973. Σελ. 10 επ.

¹⁰⁶ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 27.

IV. Το Αντιπροσωπευτικό Σύστημα

Αντιπροσωπευτικό είναι το σύστημα εκείνο κατά το οποίο η νομοθετική λειτουργία, ασκείται κατά κύριο λόγο από συλλογικά όργανα που αναδεικνύονται από το λαό¹⁰⁷ με εκλογή¹⁰⁸ που επαναλαμβάνεται ανά τακτά χρονικά διαστήματα. Το αντιπροσωπευτικό σώμα ονομάζεται κοινοβούλιο ή βουλή.¹⁰⁹

Το αντιπροσωπευτικό σύστημα αποτελούσε πάγια οργανωτική βάση όλων των ελληνικών πολιτευμάτων από τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας ακόμα. Το ελληνικό Σύνταγμα στα άρθρα 51 έως 80 καθιερώνει το σύστημα της μια Βουλής που εκλέγεται για τέσσερα χρόνια από το λαό με άμεση, καθολική και μυστική ψηφοφορία.¹¹⁰

V. Η Διάκριση των Εξουσιών

Η κρατική εξουσία εκδηλώνεται προς τρεις κατευθύνσεις κυρίως, δηλαδή τη νομοθεσία, τη διοίκηση ή εκτέλεση και την απονομή της δικαιοσύνης. Το κράτος λοιπόν άλλοτε νομοθετεί θεσπίζοντας κανόνες δικαίου, που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά των πολιτών, άλλοτε διοικεί

¹⁰⁷ Ο λαός εδώ νοείται με την έννοια του εκλογικού σώματος.

¹⁰⁸ Για τη σημασία της εκλογής στο αντιπροσωπευτικό σύστημα βλ. «Αι Εγγυήσεις Τηρήσεως του Συντάγματος II». Αριστόβουλου Ι. Μάνεση. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Θεσ/νίκη 1965. Σελ. 188 επ.

¹⁰⁹ Υπάρχουν και χώρες που έχουν δύο αντιπροσωπευτικά σώματα (όπως π.χ. στη Μ. Βρετανία, τη Γερμανία και τις ΗΠΑ), οπότε συνήθως το ένα καλείται βουλή ενώ το άλλο γερουσία.

¹¹⁰ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 28-29.

μεριμνώντας για την εκτέλεση και εφαρμογή των κανόνων αυτών και άλλοτε απονέμει δικαιοσύνη.

Διάκριση των εξουσιών ονομάζεται το σύστημα σύμφωνα με το οποίο η κάθε μια από τις τρεις αυτές εξουσίες ασκείται από διαφορετικό όργανο, ανεξάρτητο από τα άλλα. Βεβαίως η καλή λειτουργία της κρατικής μηχανής προϋποθέτει ότι η διάκριση αυτή είναι σχετική και όχι απόλυτη καθώς πολλές φορές παρατηρούμε διασταύρωση των λειτουργιών μεταξύ των διαφόρων οργάνων.

Η διάκριση των εξουσιών καταρχήν εξασφαλίζει ότι η εκτελεστική εξουσία, δηλαδή η Κυβέρνηση θα σέβεται τους νόμους, που θεσπίζει η νομοθετική εξουσία, δηλαδή η Βουλή και με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζεται η εγκαθίδρυση ενός Κράτους Δικαίου.^{111 112}

Επίσης η διάκριση των εξουσιών είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την προστασία της πολιτικής και ατομικής ελευθερίας των πολιτών καθώς μόνο όταν η δικαστική εξουσία είναι ανεξάρτητη από τη νομοθετική και κυρίως την εκτελεστική εξουσία μπορεί να προστατεύει αποτελεσματικά τις ελευθερίες των πολιτών από τυχόν κρατικές αυθαιρεσίες.^{113 114}

VI. Η Προστασία των Ατομικών Δικαιωμάτων από το Σύνταγμα

¹¹¹ Για τη διάκριση των λειτουργιών και τις σχέσεις των τριών λειτουργιών μεταξύ τους βλ. «Μαθήματα Διοικητικού Δικαίου». Μιχ. Δ. Στασινόπουλου. Αθήνα 1957. Σελ. 47 επ.

¹¹² Για την εννοιολογική διαφορά μεταξύ της διάκρισης των εξουσιών και της διάκρισης των λειτουργιών βλ. «Στοιχεία Δημοσίου Δικαίου. Πανεπιστημιακά Παραδόσεις». Ελλη Κρίσπη-Νικολετοπούλου. Αθήνα 1973. Σελ. 13-14.

¹¹³ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 29.

¹¹⁴ Βλ. «Institutionen Des Deutschen Verwaltungsrecht». Fritz Fleiner. Μετάφραση Γ.Α. Στυμφαλιάδη. Τύποις Κ. Σ. Παπαδογιάννη. Αθήνα 1932. Σελ. 8 επ.

Η Τρίτη οργανωτική βάση του πολιτεύματος είναι η κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων, που συνίσταται στην αναγνώριση των ατομικών ελευθεριών και τη θέσπιση εγγυήσεων για την αποτελεσματική προστασία τους από την καταχρηστική άσκηση της εξουσίας εκ μέρους των κρατικών οργάνων.

Η ύπαρξη ελευθερίας είναι απαραίτητη για την ύπαρξη δημοκρατίας. Εννοείται ότι οι ελευθερίες δεν έχουν απόλυτο χαρακτήρα.¹¹⁵ Η άσκησή τους έχει κάποια όρια, ώστε να μην καταργεί την ελευθερία των άλλων ατόμων και να μη φτάνει στα όρια της αναρχίας και της κατάρρευσης της κρατικής εξουσίας.¹¹⁶

Οι σημαντικότερες ατομικές ελευθερίες που προβλέπει το Σύνταγμα είναι οι ακόλουθες:

1. Η προσωπική ελευθερία υπό ευρεία έννοια (άρθρο 2 παρ.1 του Συντάγματος).
2. Η προσωπική ελευθερία υπό στενή έννοια (άρθρο 5 παρ.3 του Συντάγματος).
3. Οι εγγυήσεις για την ποινική δίωξη του ατόμου (άρθρο 6 του Συντάγματος).
4. Το άσυλο της κατοικίας (άρθρο 9 παρ.1 του Συντάγματος).
5. Η ελευθερία του τύπου (άρθρο 14 του Συντάγματος).
6. Η προστασία του απορρήτου της ανταπόκρισης (άρθρο 19 του Συντάγματος).
7. Η θρησκευτική ελευθερία (άρθρο 13 του Συντάγματος).

¹¹⁵ Σχετικά με την τριτενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων βλ. «Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου (Κατά το Σύνταγμα του 1975)». Αθανάσιου Γ. Ράικου. Τόμος Β'. Αθήνα 1983. Σελ. 131-137 και κυρίως 137 επ.

¹¹⁶ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 30.

8. Η ελευθερία της εκπαίδευσης (άρθρο 16 του Συντάγματος).
9. Η ελευθερία της συνάθροισης (άρθρο 5 παρ.3 του Συντάγματος).
10. Η ελευθερία του συνεταιρισμού (άρθρο 12 του Συντάγματος).
11. Το δικαίωμα αναφοράς στις αρχές (άρθρο 10 του Συντάγματος).
12. Η ελευθερία της οικονομικής δραστηριότητας (άρθρα 5 παρ.1 και 3, 22 παρ.1, 106 παρ.1, 107 και 12 παρ. 5 και 6 του Συντάγματος).
13. Η προστασία της ιδιοκτησίας (άρθρο 17 παρ.1 του Συντάγματος).
14. Η αρχή της ισότητας (άρθρο 4 του Συντάγματος).
15. Το δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας (άρθρο 20 του Συντάγματος).

Το Σύνταγμά μας καθιερώνει βάσει του άρθρου 20 παρ. 1 την ένδικη προστασία των δικαιωμάτων, με την έννοια ότι ο καθένας όταν θεωρεί ότι θίγονται τα δικαιώματά του μπορεί να προσφύγει στα δικαστήρια και να αναπτύξει τις απόψεις του, όπως ο νόμος ορίζει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

ΤΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Ι. Η Διοίκηση και το Διοικητικό Δίκαιο

Η διοίκηση μπορεί να γίνει αντιληπτή κάτω από πολλές έννοιες αναλόγως της σκοπιάς από την οποία την εξετάζει κανείς. Καταρχήν η διοίκηση νοείται υπό λειτουργική έννοια, που σημαίνει τη διενέργεια νομικών πράξεων και υλικών ενεργειών προς επιδίωξη ενός σκοπού, αφορά δηλαδή τη λειτουργία του να διοικεί κανείς. Κατά δεύτερον υπάρχει η διοίκηση υπό οργανική έννοια και συνίσταται στα πρόσωπα ή στους συλλόγους προσώπων που έχουν το δικαίωμα, την αρμοδιότητα ή την υποχρέωση να ασκήσουν την παραπάνω αρμοδιότητα.

Η διοίκηση διακρίνεται επίσης στη δημόσια διοίκηση, που είναι εκείνη του κράτους, των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου και των άλλων δημοσίων οργανισμών και στην ιδιωτική διοίκηση, δηλαδή τη διοίκηση των ιδιωτικών οργανισμών και επιχειρήσεων.

Η δημόσια διοίκηση μπορεί πάλι να διακριθεί σε κυριαρχική διοίκηση, που είναι η συνήθης μορφή διοίκησης ως εκδήλωση της κρατικής εξουσίας και σε συναλλακτική διοίκηση, που κινείται στο πλαίσιο της ιδιωτικής οικονομίας χρησιμοποιώντας μορφές του ιδιωτικού δικαίου και είναι φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων.

Το διοικητικό δίκαιο είναι το δίκαιο εκείνο που περιλαμβάνει το σύνολο των κανόνων δικαίου που εφαρμόζονται στη Δημόσια Διοίκηση,¹¹⁷ δηλαδή το σύνολο των κανόνων δικαίου, που εφαρμόζονται στα νομικά πρόσωπα, στα οποία είναι οργανωμένα τα διοικητικά όργανα, τα οποία προβλέπονται από κανόνες δικαίου και τα οποία έχουν κατά κανόνα αρμοδιότητα ν' ασκούν δημόσια εξουσία, είτε θεσπίζοντας κανόνες δικαίου που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά των διοικούμενων, είτε εκπληρώνοντας κάποια εθνική αποστολή (π.χ. εθνική άμυνα), είτε εκτελώντας ορισμένα έργα (π.χ. δημόσια έργα), είτε παράγοντας αγαθά (π.χ. ηλεκτρική ενέργεια), είτε παρέχοντας υπηρεσίες (π.χ. εκπαίδευση).¹¹⁸

Με πιο λίγα λόγια το διοικητικό δίκαιο περιλαμβάνει όλους εκείνους τους κανόνες δικαίου που ρυθμίζουν την οργάνωση και λειτουργία της διοίκησης, τις σχέσεις της με τους ιδιώτες αλλά και με τις άλλες κρατικές λειτουργίες. Πολλές φορές το διοικητικό δίκαιο διακρίνεται σε γενικό και ειδικό διοικητικό δίκαιο, οικονομικό διοικητικό δίκαιο, δημοσιονομικό δίκαιο και φορολογικό δίκαιο.¹¹⁹

II. Οι Βασικές Αρχές της Δράσης της Διοίκησης

¹¹⁷ «Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου». Ε. Π. Σπηλιωτόπουλου. Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1991. Σελ. 18-20.

¹¹⁸ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 36.

¹¹⁹ «Σημειώσεις Διοικητικού Δικαίου». Α.Μαρουλή. Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1989. Σελ. 13-14.

Η δημόσια διοίκηση ασκεί το ρόλο της αναλαμβάνοντας μια ορισμένη δράση. Η δράση της δημόσιας διοίκησης εκδηλώνεται με τις διοικητικές πράξεις, τις διοικητικές συμβάσεις ή με τις υλικές ενέργειες.

Η δράση της δημόσιας διοίκησης διέπεται από ορισμένες αρχές.¹²⁰ Οι Αρχές αυτές είναι:

1. **Η αρχή της νομιμότητας**, σημαίνει ότι οι πράξεις των οργάνων της διοίκησης πρέπει να μην έρχονται σε αντίθεση με τους κανόνες του διοικητικού δικαίου αλλά να είναι σύμφωνοι και να εναρμονίζονται με αυτούς. Η αρχή αυτή είναι έκφανση της αρχής του κράτους δικαίου και συνέπεια των αρχών της λαϊκής κυριαρχίας και του αντιπροσωπευτικού συστήματος αφού σύμφωνα με τις αρχές αυτές η Διοίκηση υποχρεούται να συμμορφώνεται με τους νόμους που θεσπίζουν οι αντιπρόσωποι του λαού.¹²¹

2. **Η αρχή της υπεροχής του δημόσιου συμφέροντος** σημαίνει ότι όταν ο νόμος αναθέτει στη Διοίκηση να επιλέξει μεταξύ εξίσου νόμιμων λύσεων ή να εξειδικεύσει ή να συγκεκριμενοποιήσει μια αόριστη έννοια, με άλλα λόγια να ασκήσει τη λεγόμενη διακριτική ευχέρεια, οφείλει να επιλέξει τη λύση εκείνη που υπηρετεί καλύτερα το δημόσιο ή κοινό συμφέρον. Το δημόσιο συμφέρον διακρίνεται σε γενικό δημόσιο συμφέρον που αφορά άμεσα το σύνολο των μελών της κοινωνίας και σε ειδικό δημόσιο συμφέρον, όταν αφορά σε ορισμένα τμήματα αυτής (π.χ. τους κατοίκους ορισμένης περιοχής ή ορισμένου επαγγέλματος).¹²²

¹²⁰ «Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου». Ε. Π. Σπηλιωτόπουλου. Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1991. Σελ. 79-87.

¹²¹ «Στοιχεία Δημοσίου Δικαίου. Πανεπιστημιακά Παραδόσεις». Ελλη Κρίσπη-Νικολετοπούλου. Αθήνα 1973. Σελ. 28.

¹²² «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Τεύχος Β'. Σελ. 158-160.

3. **Η αρχή της προστασίας του διοικούμενου** σημαίνει, ότι τα όργανα των δημοσίων νομικών προσώπων οφείλουν κατά την ενάσκηση των αρμοδιοτήτων τους να απέχουν από ενέργειες, οι οποίες βλάπτουν τα δικαιώματα και συμφέροντα των πολιτών, που κατοχυρώνονται από την έννομη τάξη και να λαμβάνουν μέτρα, ιδιαίτερα κατά την άσκηση της διακριτικής τους ευχέρειας, που ικανοποιούν αυτά τα δικαιώματα και συμφέροντα. Η αρχή αυτή περιλαμβάνει και ορισμένες άλλες αρχές, οι οποίες όταν αναλύονται καθιστούν ακόμη πιο κατανοητή την έννοια της αρχής του διοικούμενου. Οι αρχές αυτές είναι:

3^α. **Η αρχή της ισότητας των διοικούμενων** ενώπιον των δημοσίων υπηρεσιών επιβάλλει στη διοίκηση την ίση μεταχείριση όμοιων περιπτώσεων και τη διαφορετική μεταχείριση διαφορετικών περιπτώσεων.

3β. **Η αρχή της χρηστής διοίκησης** και της καλής λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης σύμφωνα με την οποία, τα διοικητικά όργανα πρέπει να ασκούν τις αρμοδιότητές τους σύμφωνα με το περί δικαίου αίσθημα που επικρατεί γενικά, να διαφυλάττουν τα έννομα συμφέροντα του ιδιώτη και να τον διευκολύνουν στην άσκηση των δικαιωμάτων του.

3γ. **Η αρχή της αναλογικότητας** σημαίνει ότι μεταξύ του συγκεκριμένου διοικητικού μέτρου και του επιδιωκόμενου σκοπού της διοίκησης πρέπει να υπάρχει μια εύλογη σχέση. Πρέπει λοιπόν το μέτρο που λαμβάνεται να είναι κατάλληλο για την επίτευξη του στόχου, να είναι αναγκαίο, δηλαδή να έχει τα λιγότερα δυνατόν μειονεκτήματα για τον ιδιώτη και να είναι ανάλογο με το στόχο, δηλαδή τα μειονεκτήματα να μην υπερκαλύπτουν τα πλεονεκτήματα. Η αρχή της αναλογικότητας συνάγεται από το άρθρο 5 παρ.1 και το άρθρο 25 παρ.1 του Συντάγματος.

III. Τα Διοικητικά Όργανα

Οι κανόνες δικαίου που ρυθμίζουν την οργάνωση του κράτους και των άλλων δημοσίων νομικών προσώπων προβλέπουν και τη σύσταση ορισμένων οργάνων και τις αρμοδιότητες των οργάνων αυτών. Τα διοικητικά αυτά όργανα είναι ενσωματωμένα στο νομικό πρόσωπο του κράτους και στα άλλα δημόσια νομικά πρόσωπα, που απαρτίζουν τη Δημόσια Διοίκηση.¹²³ Τα διοικητικά όργανα αποτελούνται από φυσικά πρόσωπα, που συνδέονται με το νομικό πρόσωπο με μια ειδική σχέση.

Τα διοικητικά όργανα δεν προκύπτουν αυθαίρετα. Η σύστασή τους πρέπει να προβλέπεται ρητά από διάταξη του Συντάγματος ή νομοθετικής πράξης ή διοικητικής κανονιστικής πράξης, που έχει εκδοθεί βάσει νομοθετικής εξουσιοδότησης, η οποία πρέπει να καθορίζει τις προϋποθέσεις με τις οποίες ορισμένο φυσικό πρόσωπο καθίσταται διοικητικό όργανο και την αρμοδιότητά του.

Διοικητικά όργανα λοιπόν μπορούμε να πούμε ότι είναι όλα τα φυσικά πρόσωπα εκείνα, τα οποία έχουν ως καθήκον είτε την προπαρασκευή ή εκτέλεση των νομικών πράξεων, είτε τη διενέργεια υλικών πράξεων για την πραγμάτωση των σκοπών που επιδιώκει κάθε δημόσιο νομικό πρόσωπο. Με πιο απλά λόγια τα διοικητικά όργανα είναι

¹²³ «Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου». Ε. Π. Σπηλιωτόπουλου. Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1991. Σελ. 115επ.

αυτά των οποίων αρμοδιότητα είναι η άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας (και όχι της νομοθετικής ή δικαστικής).^{124 125 126}

Παραδείγματα διοικητικών οργάνων. Ορισμένα παραδείγματα μονομελών διοικητικών οργάνων είναι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο Πρωθυπουργός, ο Υπουργός, ο Νομάρχης, ο Δήμαρχος, ο Αστυνομικός, ο Τροχονόμος κ.λ.π., ενώ παραδείγματα συλλογικών διοικητικών οργάνων είναι το ΚΥ.Σ.Ε.Α., το Εθνικό Ραδιοτηλεοπτικό Συμβούλιο (ΕΣΡ), το δημοτικό συμβούλιο του Δήμου κ.λ.π.

Τα μονομελή διοικητικά όργανα θα πρέπει να έχουν νόμιμη υπόσταση, δηλαδή θα πρέπει να έχουν τηρηθεί όλες οι προϋποθέσεις, που προβλέπουν οι κανόνες δικαίου, με τις οποίες το φυσικό πρόσωπο που αποτελεί το όργανο αποκτά την ιδιότητα του διοικητικού οργάνου. Για να λάβει νόμιμη υπόσταση το όργανο θα πρέπει να μεσολαβήσει μια ειδική πράξη, που προβλέπουν οι κανόνες δικαίου, δηλαδή είτε εκλογή, είτε διορισμός του προσώπου που το αποτελεί, με την οποία το φυσικό πρόσωπο αποκτά την ιδιότητα του διοικητικού οργάνου. Όταν δεν υπάρχει αυτή η ειδική πράξη ή υπάρχει μεν η πράξη αυτή αλλά εκδόθηκε καθ' υπέρβαση καθηκόντων ή κατά παράβαση της κατά κλάδο αρμοδιότητας, τότε λέμε ότι το όργανο αυτό δεν έχει νόμιμη υπόσταση και οι πράξεις του διοικητικού οργάνου αυτού λέγονται ανυπόστατες ή ανύπαρκτες.

Παραδείγματα:

¹²⁴ «Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου». Ε. Π. Σπηλιωτόπουλου. Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1991. Σελ. 8.

¹²⁵ Παρόλα αυτά υπάρχουν και διοικητικά όργανα που έχουν διφυή υπόσταση διότι σύμφωνα με τις σχετικές συνταγματικές διατάξεις είναι παράλληλα ενταγμένα σε δύο από τις τρεις εξουσίες που προβλέπει το Σύνταγμα. Έτσι το Συμβούλιο της Επικρατείας είναι αφενός μεν διοικητικό όργανο αφετέρου δε το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο.

¹²⁶ Βλ. «Επιτομή Διοικητικού Δικαίου (Γενικών Μέρους)». Νικόλαου Επ. Βροντάκη. Αθήναι 1977. Σελ. 23 επ.

1. Γενικός Γραμματέας Περιφέρειας αναλαμβάνει αυθαίρετα και χωρίς καμία πράξη διορισμού του ένας πολίτης. Στην περίπτωση αυτή έχουμε μονομελές διοικητικό όργανο, που δεν έχει νόμιμη υπόσταση διότι δεν έχει μεσολαβήσει η ειδική πράξη που απαιτεί ο νόμος περί διορισμού του.

2. Το Μονομελές Πρωτοδικείο διορίζει με πράξη του τον Γενικό Γραμματέα Περιφέρειας. Στην περίπτωση αυτή έχουμε μονομελές διοικητικό όργανο, που δεν έχει νόμιμη υπόσταση διότι έχει μεν μεσολαβήσει ειδική πράξη αλλά η ειδική αυτή πράξη είναι ανυπόστατη γιατί εκδόθηκε καθ' υπέρβαση καθηκόντων, που ορίζει ο νόμος.

3. Ο Υπουργός Εργασίας διορίζει με πράξη του τον Γενικό Γραμματέα Περιφέρειας. Στην περίπτωση αυτή έχουμε μονομελές διοικητικό όργανο, που δεν έχει νόμιμη υπόσταση διότι έχει μεν μεσολαβήσει ειδική πράξη αλλά η ειδική αυτή πράξη είναι ανυπόστατη γιατί εκδόθηκε κατά παράβαση της κατά κλάδο αρμοδιότητας, που προβλέπει ο νόμος.

Όταν ένα μονομελές διοικητικό όργανο δεν έχει νόμιμη υπόσταση και εκδίδει «διοικητικές πράξεις», αφενός μεν οι πράξεις αυτές δεν είναι διοικητικές πράξεις καθώς είναι **ανυπόστατες, ανύπαρκτες** αφετέρου δε η ενέργεια αυτή του προσώπου ονομάζεται **νόσφιση εξουσίας ή σφετερισμός εξουσίας ή αντιποίηση αρχής**.

Υπάρχει πάντως και η περίπτωση ένα όργανο να διορίσθηκε ή να εκλέχθηκε μεν αλλά ο διορισμός ή η εκλογή του να είναι παράνομος και όχι ανυπόστατος αλλά δημιουργεί στον καλόπιστο διοικούμενο αντικειμενική επίφαση νομιμότητας, δηλαδή με τις συνθήκες που ασκούμε τα καθήκοντά του το όργανο, το οποίο είχε εκλεγεί ή διοριστεί παράνομα, ο καλόπιστος και σώφρων διοικούμενος μπορούσε εύλογα να θεωρήσει

ότι το πρόσωπο αυτό είχε νόμιμα την ιδιότητα του διοικητικού οργάνου. Στην περίπτωση αυτή λέμε ότι υπάρχει de facto διοικητικό όργανο. Η περίπτωση αυτή είναι διαφορετική από τη νόσφιση εξουσίας καθώς εδώ υπάρχει πράξη εκλογής ή διορισμού η οποία όμως δεν είναι νόμιμη ενώ στη νόσφιση εξουσίας η πράξη διορισμού είναι ανύπαρκτη.¹²⁷ Λόγω αυτής της αντικειμενικής επίφασης νομιμότητας, που δικαιολογεί την εμπιστοσύνη των καλόπιστων ιδιωτών, οι πράξεις των de facto διοικητικών οργάνων είναι νόμιμες, τουλάχιστον εξ αυτού του λόγου.¹²⁸

Τα συλλογικά διοικητικά όργανα για να έχουν νόμιμη υπόσταση απαιτείται να έχουν:

1. Νόμιμη συγκρότηση, δηλαδή να έχουν διοριστεί νόμιμα όλα τα μέλη τους.
2. Νόμιμη σύνθεση δηλαδή στην εκάστοτε συνεδρίαση να μετέχουν όλα τα μέλη που απαιτούνται από τις σχετικές διατάξεις για να υπάρξει απαρτία.
3. Νόμιμη λειτουργία, δηλαδή να τηρούνται οι νόμιμες προϋποθέσεις για τις συνεδριάσεις, όπως π.χ. να έχουν ενημερωθεί τα μέλη του οργάνου πριν πάρουν απόφαση, να είναι μυστική η συνεδρίαση εάν δεν ορίζεται κάτι το διαφορετικό από τις σχετικές διατάξεις κ.λ.π.

IV. Η Διοικητική Πράξη

¹²⁷ «Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου». Ε. Π. Σπηλιωτόπουλου. Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1991. Σελ. 120-121.

¹²⁸ «Σημειώσεις Διοικητικού Δικαίου». Α.Μαρουλή. Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1989. Σελ. 57-61.

Όπως έχει ήδη γίνει κατανοητό από τα παραπάνω, η δράση του κράτους και των λοιπών δημοσίων νομικών προσώπων πραγματοποιείται με νομικές πράξεις¹²⁹ και υλικές ενέργειες. Οι προϋποθέσεις που πρέπει να υπάρχουν για να δράσουν, το περιεχόμενο και οι συνέπειες των νομικών πράξεων των οργάνων αυτών ρυθμίζονται από τους κανόνες του διοικητικού δικαίου ή του ιδιωτικού δικαίου ανάλογα με ποιο από τα δίκαια αυτά διέπει σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση τη δράση τους.

Διοικητική πράξη λοιπόν είναι η δήλωση βούλησης του διοικητικού οργάνου με την οποία θεσπίζεται μονομερώς κανόνας δικαίου, δηλαδή γίνεται μια νομική ρύθμιση με μόνη τη βούληση του διοικητικού οργάνου.¹³⁰ Με τη διοικητική πράξη λοιπόν είτε καθορίζονται οι όροι παραγωγής και άλλων κανόνων δικαίου, είτε επιβάλλεται είτε επιτρέπεται ορισμένη συμπεριφορά και έτσι δημιουργούνται υποχρεώσεις και δικαιώματα με αποτέλεσμα να μεταβάλλεται μια υφιστάμενη νομική κατάσταση.^{131 132}

Εάν δεν ορίζεται διαφορετικά σε κάποια διάταξη, το διοικητικό όργανο προβαίνει αυτεπαγγέλτως στην έκδοση της διοικητικής πράξης, όταν διαπιστώσει ότι συντρέχουν οι προϋποθέσεις έκδοσής της. Πολλές φορές όμως κάποια διάταξη απαιτεί ως αναγκαίο όρο για την έκδοση μιας διοικητικής πράξης από το διοικητικό όργανο τη δήλωση της βούλησης του

¹²⁹ Νομική πράξη είναι η δήλωση βούλησης με την οποία θεσπίζεται κανόνας δικαίου που συνεπάγεται μεταβολή μιας νομικής κατάστασης, δηλαδή ρύθμιση ενός θέματος με κανόνες δικαίου.

¹³⁰ «Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου». Ε. Π. Σπηλιωτόπουλου. Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1991. Σελ. 91-93.

¹³¹ Βλ. «Επιτομή Διοικητικού Δικαίου (Γενικόν Μέρος)». Νικόλαου Επ. Βροντάκη. Αθήνα 1977. Σελ. 14 επ.

¹³² Βλ. «Διοικητικόν Δίκαιον». Τόμος Α. Μιχαήλ Α. Δένδια. Εκδότης: Αρ. Παπαζήσης. Αθήνα 1952. Σελ. 137 επ.

διοικούμενου, που γίνεται είτε με αίτησή του είτε με αναφορά προς το διοικητικό όργανο.¹³³

Οι διοικητικές πράξεις μπορούν να διακρίνονται σε:

1. **Ατομικές**, όταν τα πρόσωπα (ένα ή περισσότερα) προς τα οποία απευθύνονται ορίζονται ατομικώς και με τρόπο συγκεκριμένο, με αναφορά των στοιχείων της ταυτότητάς τους και **κανονιστικές**, όταν έχουν εφαρμογή σε κάθε πρόσωπο που συγκεντρώνει ορισμένες προϋποθέσεις με τις οποίες χαρακτηρίζεται μια ολόκληρη κατηγορία προσώπων (π.χ. οι κάτοικοι μιας περιοχής).

2. **Ειδικές**, όταν η καθοριζόμενη συμπεριφορά αναφέρεται σε μια συγκεκριμένη μοναδική κατάσταση ορισμένης χρονικής στιγμής και **γενικές**, όταν καθορίζουν ορισμένη συμπεριφορά για πολλές διαφορετικές περιπτώσεις για περιορισμένο ή απεριόριστο χρονικό διάστημα.

Τα δύο κυριότερα χαρακτηριστικά που ισχύουν για όλες τις διοικητικές πράξεις εκτός από τις ανυπόστατες (άρα ισχύει και για τις παράνομες), είναι το τεκμήριο νομιμότητας και το τεκμήριο εκτελεστότητας.

Το τεκμήριο νομιμότητας¹³⁴ σημαίνει ότι από την έναρξη της ισχύος μιας διοικητικής πράξης μέχρι την λήξη της ισχύος της με οποιοδήποτε τρόπο,¹³⁵ παράγει όλα τα έννομα αποτελέσματά της.¹³⁶ Οι συνέπειες του τεκμηρίου αυτού είναι ότι ο κανόνας δικαίου που θεσπίζει η διοικητική

¹³³ Για την υποχρέωση της Διοίκησης προς έκδοση διοικητικών πράξεων βλ. «Διοικητικόν Δίκαιον».

Τόμος Α. Μιχαήλ Α. Δένδια. Εκδότης: Αρ. Παπαζήσης. Αθήνα 1952. Σελ. 144 επ.

¹³⁴ Βλ. «Το Τεκμήριο της Νομιμότητας των Διοικητικών Πράξεων». Γλυκερία Π. Σιούτη. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1994.

¹³⁵ Π.χ. με την ακύρωσή της από δικαστική απόφαση ή από νέα αντίθετη διοικητική πράξη, ή με την ανάκλησή της ή κατάργησή της κ.λ.π.

¹³⁶ Το τεκμήριο αυτό έχει πλήρη εφαρμογή μόνο στις ατομικές διοικητικές πράξεις και όχι και στις κανονιστικές διοικητικές πράξεις.

πράξη επιφέρει αμέσως την νομική μεταβολή που σκοπεύει καθώς επίσης ότι κανένας δεν μπορεί να θεωρήσει την πράξη ως άκυρη ή ανίσχυρη πριν την ακύρωση, ανάκληση ή κατάργησή της.^{137 138}

Το τεκμήριο εκτελεστότητας σημαίνει ότι η ρύθμιση που θεσπίζει η διοικητική πράξη, είναι υποχρεωτική άμεσα χωρίς να χρειάζεται κάποια άλλη διαδικασία.¹³⁹ Η εκτελεστότητα των διοικητικών πράξεων εξασφαλίζεται με τις κυρώσεις (αστικές, ποινικές, πειθαρχικές κ.λ.π.) που απειλούνται στην περίπτωση που κάποιο πρόσωπο δεν τηρεί την επιβαλλόμενη από τη διοικητική πράξη συμπεριφορά.¹⁴⁰

¹³⁷ Για τον ένδικο έλεγχο της νομιμότητας των διοικητικών πράξεων βλ. «Διοικητικόν Δίκαιον». Τόμος Α. Μιχαήλ Α. Δένδια. Εκδότης: Αρ. Παπαζήσης. Αθήνα 1952. Σελ. 151 επ.

¹³⁸ Για το δικαστικό έλεγχο της νομιμότητας των διοικητικών πράξεων βλ. «Στοιχεία Δημοσίου Δικαίου. Πανεπιστημιακαί Παραδόσεις». Ελλη Κρίσπη-Νικολετοπούλου. Αθήνα 1973. Σελ. 34.

¹³⁹ Όπως π.χ. δικαστική απόφαση η οποία να την καθιστά εκτελεστή.

¹⁴⁰ «Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου». Ε. Π. Σπηλιωτόπουλου. Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1991. Σελ. 102-110.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

ΤΟ ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

I. Γενικά

Το ποινικό δίκαιο από τη φύση του είναι το τμήμα εκείνο του δικαίου, που βρίσκεται σε στενότερη επαφή με τη λαϊκή ψυχή και λαϊκή συνείδηση. Στην καθημερινή κοινωνική ζωή, όταν γίνεται λόγος για «δίκαιο», εννοείται τις περισσότερες φορές το ποινικό δίκαιο. Ο λόγος αυτής της «λαϊκότητας» του ποινικού δικαίου έγκειται στο τεράστιο ενδιαφέρον και την τεράστια σημασία, που έχει για την κοινωνία το έγκλημα και η επιβαλλόμενη ποινή.^{141 142}

Όταν λέμε ποινικό δίκαιο (ουσιαστικό και όχι δικονομικό) εννοούμε το σύνολο των εξαναγκαστικών κανόνων που θεσπίζονται από την Πολιτεία στο πνεύμα της Δικαιοσύνης και προσδιορίζουν ποια γενικά και ειδικά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης συμπεριφοράς εμφανίζουν ιδιαίτερη ηθικό-κοινωνική απαξία και ποια ειδική κύρωση πρέπει να επιβληθεί στις περιπτώσεις αυτές. Με άλλα λόγια είναι το σύνολο των κανόνων δικαίου, που καθορίζουν ποιες πράξεις είναι έγκλημα και σε ποια ποινική κύρωση υποβάλλεται ο δράστης των πράξεων αυτών.^{143 144}

¹⁴¹ «Ποινικόν Δίκαιον. Γενικόν Μέρος». Νικόλαου Κ. Ανδρουλάκη. Τόμος Α΄. Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1985. Σελ. 1-2.

¹⁴² Για το απρόσφορο της ποινής ως μέσο καταστολής βλ. «Το Ποινικό Πρόβλημα». Βασ. Ι. Παππά. Έκδοση Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1986. Σελ. 219 επ.

¹⁴³ «Στοιχεία Δημοσίου Δικαίου. Πανεπιστημιακά Παραδόσεις». Ελλη Κρίσπη-Νικολετοπούλου. Αθήνα 1973. Σελ. 50.

¹⁴⁴ «Ποινικό Δίκαιο. Διάγραμμα Γενικού Μέρους». Γ΄ Έκδοση. Γ. Α. Μαγκάκης. Εκδόσεις Παπαζήση. Αθήνα 1984. Σελ. 18.

Το ποινικό δίκαιο διακρίνεται καταρχήν σε γενικό μέρος και ειδικό μέρος και κατόπιν διακρίνεται σε κοινό και ιδιαίτερο. Το γενικό μέρος περιλαμβάνει τους κανόνες που διατυπώνουν τις γενικές αρχές για τις προϋποθέσεις και την έκταση του ποινικού κολασμού και αφορούν σε όλα τα εγκλήματα. Το ειδικό μέρος περιλαμβάνει τους κανόνες εκείνους που καθορίζουν τα ειδικά συστατικά στοιχεία της έννοιας κάθε εγκλήματος ξεχωριστά και την ποινική του κύρωση. Το κοινό ποινικό δίκαιο περιλαμβάνει τους κανόνες εκείνους που εφαρμόζονται σε όλους όσοι υπάγονται στην ποινική εξουσία μιας Πολιτείας. Το ιδιαίτερο ποινικό δίκαιο περιλαμβάνει τους κανόνες που αφορούν μόνο σε ορισμένη κατηγορία προσώπων βάσει ιδιαιτέρων ιδιοτήτων τους ή ιδιαιτέρων συνθηκών (π.χ. Στρατιωτικός Ποινικός Κώδικας).¹⁴⁵

II. Το Έγκλημα

Σύμφωνα με το άρθρο 14 του Ποινικού Κώδικα «Έγκλημα είναι **πράξη άδικη και καταλογιστή** στο δράστη της, η οποία **τιμωρείται** από το νόμο». Με άλλα λόγια έγκλημα μπορεί να είναι μια πράξη ή και παράλειψη, που προσβάλλοντας ένα έννομο αγαθό,¹⁴⁶ ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ θίγει τις γενικά αποδεκτές από το κοινωνικό σύνολο θεμελιώδεις αξίες της

¹⁴⁵ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 54.

¹⁴⁶ Για την αξιολόγηση των εννόμων αγαθών στο ποινικό δίκαιο βλ. «Η Σχετικότητα της Ποινικής Προστασίας». Ιωάννη Ε. Μανωλεδάκη. Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1980.

¹⁴⁷ Για την έννοια των εννόμων αγαθών στο ποινικό δίκαιο βλ. «Η Διαλεκτική Έννοια των Εννόμων Αγαθών». Ιωάννη Ε. Μανωλεδάκη. Θεσ/νίκη 1973.

¹⁴⁸ Για τη σημασία του εννόμου αγαθού στη σύγχρονη διδασκαλία του Ποινικού Δικαίου βλ. «Μελέτες Ποινικών Επιστημών». Διονυσίου Δ.. Σπινέλλη. Εκδοτικός Οίκος Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2001. Σελ. 25 επ.

κοινωνικής ζωής κατά τρόπο ώστε η ποινική καταστολή της να κρίνεται κοινωνικά απολύτως αναγκαία.¹⁴⁹

Τα εγκλήματα μπορούν να διακριθούν σε διάφορες κατηγορίες ανάλογα με το κριτήριο που θα χρησιμοποιηθεί:

1. Κριτήριο βαρύτητας ποινής: Τα εγκλήματα ανάλογα με τη βαρύτητα της επιβαλλόμενης ποινής διακρίνονται σε **κακουργήματα** (για τα οποία επιβάλλεται ποινή κάθειρξης), **πλημμελήματα** (για τα οποία επιβάλλεται ποινή φυλάκισης ή χρηματική ποινή) και **πταίσματα** (για τα οποία επιβάλλεται ποινή κράτησης ή προστίμου).

2. Κριτήριο νομοτεχνικό: Τα εγκλήματα διακρίνονται σε βασικά, παραλλαγές και ιδιώνυμα. **Βασικά** είναι τα εγκλήματα στα οποία η αξιόποινη συμπεριφορά αποτελεί αφετηρία για παραπέρα διαμόρφωση άλλων εγκλημάτων (π.χ. η κλοπή). **Παραλλαγές** είναι η τροποποίηση ενός εγκλήματος όσον αφορά στη βαρύτητά του είτε προς το βαρύτερο (διακεκριμένη μορφή π.χ. κλοπή εικονισμάτων), είτε προς το ελαφρύτερο (προνομιούχα μορφή π.χ. κλοπή ευτελούς αξίας). **Ιδιώνυμα** είναι τα εγκλήματα που μοιάζουν μεν με κάποιο βασικό έγκλημα αλλά περιέχουν στοιχεία τόσο αυτοδύναμα, που τα καθιστούν από ηθικό-κοινωνικής και εγκληματολογικής άποψης, αυτοτελή (π.χ. η κλοπή και η υφαίρεση, η ανθρωποκτονία εκ προθέσεως και η ανθρωποκτονία με συναίνεση).

3. Κριτήριο επίδρασης στον εξωτερικό κόσμο: Τα εγκλήματα διακρίνονται σε εγκλήματα **απλής συμπεριφοράς** αν απλώς απαιτείται κάποια συμπεριφορά του δράστη για να θεμελιωθεί κάποιο έγκλημα (π.χ.

¹⁴⁹ Για την έννοια και τα στοιχεία του εγκλήματος βλ. και «Στοιχεία Δημοσίου Δικαίου. Πανεπιστημιακαί Παραδόσεις». Ελλη Κρίστη-Νικολετοπούλου. Αθήναι 1973. Σελ. 50 επ.

ψευδορκία) και εγκλήματα **αποτελέσματος** αν απαιτείται να επέλθει και συγκεκριμένο αποτέλεσμα (π.χ. ανθρωποκτονία, κλοπή, απάτη).

4. Κριτήριο χρονικής διάρκειας: Τα εγκλήματα διακρίνονται σε **στιγμαία**, όταν το έγκλημα ολοκληρώνεται σχεδόν ακαριαία, σε μία χρονική στιγμή (π.χ. ανθρωποκτονία, κλοπή) και **διαρκή**, όταν το έγκλημα διαρκεί όσο διαρκεί και η συμπεριφορά του δράστη (π.χ. παράνομη κατακράτηση, διατάραξη οικιακής ειρήνης).

5. Κριτήριο αριθμητικό: Τα εγκλήματα διακρίνονται σε **απλά**, όταν μπορούν να τελεστούν με μία μόνο πράξη (όπως η ανθρωποκτονία) και **σύνθετα**, όταν το έγκλημα διακρίνεται σε επιμέρους πράξεις (π.χ. η ληστεία που περιλαμβάνει την κλοπή και την παράνομη βία). Τα σύνθετα διακρίνονται σε σύνθετα με στενή έννοια στα οποία όλες οι μερικότερες πράξεις είναι και αυτοτελώς αξιόποινες (π.χ. η ληστεία) και σε πολύπρακτα, στα οποία από τις μερικότερες πράξεις άλλες είναι αξιόποινες και άλλες όχι (π.χ. ο βιασμός είναι σύνθετο έγκλημα που περιλαμβάνει την παράνομη βία και την εξώγαμη συνουσία. Η παράνομη βία είναι και αυτοτελώς αξιόποινη ενώ η εξώγαμη συνουσία όχι).

6. Κριτήριο υποκειμένου: **Κοινά** είναι τα εγκλήματα στα οποία μπορεί να υποπέσει ο καθένας ενώ **ιδιαίτερα** αυτά στα οποία ο αυτουργός τους πρέπει να έχει ορισμένες ιδιότητες.¹⁵⁰

III. Πράξη και Παράλειψη

¹⁵⁰ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές, Νομική Βιβλιοθήκη, 2004. Σελ. 56-58.

Πράξη είναι η **ανθρώπινη, εκούσια, εξωτερική** συμπεριφορά. Στην έννοια της πράξης περιλαμβάνεται και η παράλειψη τέλεσης μιας ενέργειας. Τα εγκλήματα που οφείλονται σε μια πράξη ονομάζονται εγκλήματα τέλεσης (π.χ. εξύβριση), ενώ τα εγκλήματα, που οφείλονται σε παράλειψη, δηλαδή σε αποχή από ορισμένη οφειλόμενη συμπεριφορά, ονομάζονται εγκλήματα παράλειψης (π.χ. παρασιώπηση εγκλήματος).

Επομένως για να υπάρξει έγκλημα πρέπει να υπάρχει **ανθρώπινη** συμπεριφορά, δηλαδή συμπεριφορά φυσικών προσώπων και δεν αποτελεί έγκλημα η συμπεριφορά ζώων ή νομικών προσώπων. Στην περίπτωση των νομικών προσώπων πάντα θα διώκονται τα φυσικά πρόσωπα που διοικούν ή εκπροσωπούν τα νομικά πρόσωπα.

Σημασία στο ποινικό δίκαιο έχει η συμπεριφορά που **εξωτερικεύεται** και έχει ή μπορεί να έχει αντίκτυπο στον κοινωνικό περίγυρο. Δεν είναι πράξη λοιπόν μια αποκλειστικά εσωτερική κατάσταση του ανθρώπου, που δεν καταλήγει στο να εξωτερικευθεί. Επομένως δεν έχει καμία ποινική σημασία μια σκέψη-επιθυμία για κλοπή πριν εκδηλωθεί τουλάχιστον ως απόπειρα.

Μια συμπεριφορά για να είναι **εκούσια** πρέπει να υπάρχει βουλητική κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στο σώμα του, το οποίο αποτελεί το υλικό μέσο εκδήλωσης της παράνομης συμπεριφοράς στον έξω κόσμο. Επομένως δεν μπορεί να είναι εκούσια συμπεριφορά ο εξαναγκασμός κάποιου σε μία συμπεριφορά. Παραδείγματα: Ο Α σπρώχνει τον Β, ο οποίος πέφτει πάνω στον Γ και τον τραυματίζει. Ο Β δεν έχει βουλητική κυριαρχία πάνω στην πράξη του και επομένως δεν υπάρχει εκούσια συμπεριφορά. Ο Α δεν μπορεί να μεταφέρει τον τραυματία Β στο

νοσοκομείο διότι είναι και αυτός τραυματισμένος. Στην περίπτωση αυτή ο Α δεν μπορεί να ενεργήσει όπως θα όφειλε λόγω ανωτέρας βίας, επομένως δεν υπάρχει εκούσια πράξη. Ο Α βρίζει στον ύπνο του τον Β. Η πράξη αυτή δεν είναι εκούσια καθώς η συμπεριφορά του Α δεν είναι συνειδητή.

IV. Αιτιώδης Συνάφεια και Καταλογισμός

Για να μπορεί να συνδεθεί μια συγκεκριμένη πράξη με ένα αποτέλεσμα θα πρέπει να υπάρχει η λεγόμενη αιτιώδης συνάφεια. Είναι προφανές ότι υπάρχουν πάρα πολλές πράξεις που μπορούν να θεωρηθούν ότι οδήγησαν στο εγκληματικό αποτέλεσμα αλλά δεν μπορούν όλες να συνδεθούν τόσο στενά με το αποτέλεσμα ώστε να αποδοθεί το έγκλημα σε συγκεκριμένο δράστη.

Σύμφωνα με τη θεωρία και τη νομολογία, επικρατούσα θεωρία είναι η ονομαζόμενη θεωρία του ισοδυνάμου των όρων. Βάσει της θεωρίας αυτής όλοι οι όροι που συντέιναν στην επέλευση του αποτελέσματος αποτελούν ισοδύναμους κρίκους της αιτιώδους αλυσίδας και αν σπάσει ένας τους καταστρέφεται και η αλυσίδα.¹⁵¹ Αυτό σημαίνει ότι για να υπάρχει αιτιώδης συνάφεια μεταξύ πράξης και αποτελέσματος στα μεν εγκλήματα τέλεσης θα πρέπει το αποτέλεσμα να μην επερχόταν χωρίς την ενέργεια του δράστη, στα δε εγκλήματα παράλειψης θα πρέπει, εφόσον

¹⁵¹ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές, Νομική Βιβλιοθήκη, 2004. Σελ. 60.

θεωρηθεί ως ενεργηθείσα η παραληφθείσα πράξη, το αποτέλεσμα να είχε αποτραπεί.

Σύμφωνα με τη θεωρία του ισοδυνάμου των όρων, κάθε πράξη χωρίς την οποία δε θα επερχόταν το εγκληματικό αποτέλεσμα είναι εξίσου σημαντική. Με τον τρόπο αυτό, σε ένα έγκλημα μπορεί να εμπλέκονται πάρα πολλοί άνθρωποι. Οπως έχει πολύ εύστοχα ειπωθεί, κάθε εγκληματική ενέργεια μπορεί βάσει της θεωρίας αυτής να αποδοθεί σε όλους μέχρι τον Αδαμ και την Εύα. **Παράδειγμα:** Ο Α πείθει τον Β και τον Γ να πάνε εκδρομή στην Πελοπόννησο. Στο δρόμο ο Β πείθει τους Α και Γ να ακολουθήσουν μια διαδρομή εκτός εθνικής οδού για να θαυμάσουν τα ορεινά χωριά της περιοχής. Σε ένα στενό ορεινό δρόμο ο Δ, που τυχαία οδηγεί στην περιοχή, στο αντίθετο ρεύμα, κάνει λάθος χειρισμό, τρακάρει το αυτοκίνητο των Α,Β,Γ με αποτέλεσμα να σκοτωθεί ο Γ. Στην περίπτωση αυτή ο Γ δε θα σκοτωνόταν αν ο Α δεν τον έπειθε να πάνε εκδρομή. Επίσης δε θα σκοτωνόταν αν ο Β δεν τον έπειθε να ακολουθήσουν την ειδική αυτή διαδρομή. Τέλος δε θα σκοτωνόταν και αν ο Δ δεν έκανε λάθος χειρισμό με αποτέλεσμα να τους τρακάρει. Πώς διακρίνεται ποια ακριβώς ενέργεια από όλες τις ισοδύναμες αυτές έχει αιτιώδη συνάφεια με το εγκληματικό αποτέλεσμα, ποιος δηλαδή από όλους αυτούς θα ευθύνεται για την εγκληματική πράξη;

Είναι προφανές λοιπόν, μετά την επικράτηση της θεωρίας του ισοδυνάμου των όρων, ότι κάπως πρέπει να περιοριστεί η ευθύνη όλων των εμπλεκόμενων προσώπων. Αυτό γίνεται με τον καταλογισμό της πράξης σε συγκεκριμένο δράστη. Ο καταλογισμός συνίσταται στην κρίση από την έννομη τάξη, ότι ο δράστης ενός αδικήματος είναι πρόσωπο άξιο

μομφής για την πράξη του. Η μομφή κατά του δράστη έγκειται στο γεγονός ότι σύμφωνα με τα διδάγματα της κοινής πείρας θα μπορούσε και θα όφειλε να είχε συμπεριφερθεί με διαφορετικό τρόπο. Για να μπορεί λοιπόν ένα εγκληματικό αποτέλεσμα να καταλογιστεί σε ένα συγκεκριμένο άνθρωπο θα πρέπει μεταξύ της συμπεριφοράς και του αποτελέσματος, εκτός από την αιτιώδη συνάφεια, να υπάρχει και ένας πραγματικός και όχι τυχαίος σύνδεσμος. Ο αιτιώδης σύνδεσμος είναι λοιπόν αναγκαίος όρος αλλά όχι και ικανός για να καταλογιστεί το επελθόν αποτέλεσμα στο δράστη ως έργο δικό του.¹⁵² Τα στοιχεία του καταλογισμού, τα οποία πρέπει να συντρέχουν για να αποδοθεί μια πράξη στο δράστη είναι τα ακόλουθα:

1. **Ικανότητα καταλογισμού:** Ο δράστης πρέπει όταν κάνει την πράξη να βρίσκεται σε τέτοια ψυχοσωματική κατάσταση, ώστε να μπορεί να χαρακτηριστεί πνευματικά ώριμος και ψυχικά υγιής με αδιατάρακτη συνείδηση του έξω κόσμου. Ετσι δεν υπάρχει ικανότητα καταλογισμού σε κάποιον που είναι ανήλικος, πολύ μεθυσμένος, ψυχοπαθής κ.α.

2. **Υπαιτιότητα:** είναι η ψυχική στάση που έχει ο δράστης απέναντι στην πράξη του, που τον καθιστά αίτιό της. Οι μορφές υπαιτιότητας είναι ο δόλος και η αμέλεια. Ο δόλος σκοπού είναι η βαρύτερη μορφή υπαιτιότητας και η ασυνείδητη αμέλεια ο ελαφρύτερος.¹⁵³

Δόλος σκοπού υπάρχει, όταν ο δράστης προβλέπει, ότι η πράξη του θα έχει το εγκληματικό αποτέλεσμα και αποβλέπει στο αποτέλεσμα αυτό. Π.χ. ο Α αποφασίζει να βάλει φωτιά στο σπίτι που κοιμάται ο Β για να καεί.

¹⁵² «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Τεύχος Β΄. Σελ. 372-374.

¹⁵³ «Ποινικό Δίκαιο. Διάγραμμα Γενικού Μέρους». Γ΄ Έκδοση. Γ. Α. Μαγκάκης. Εκδόσεις Παπαζήση. Αθήνα 1984. Σελ. 305 επ.

Άμεσος δόλος υπάρχει, όταν ο δράστης προβλέπει, ότι η πράξη του θα έχει το εγκληματικό αποτέλεσμα ως αναγκαία συνέπεια της πράξης του και το αποδέχεται χωρίς όμως και να το επιδιώκει. Π.χ. ο Α αποφασίζει να βάλει φωτιά στο σπίτι που κοιμάται ο Β για να εισπράξει τα ασφάλιστρα από την ασφάλεια για φωτιά που έχει κάνει, γνωρίζοντας ότι οπωσδήποτε θα καεί ο Β και αδιαφορώντας γι' αυτό.

Ενδεχόμενος δόλος υπάρχει, όταν ο δράστης προβλέπει, ότι η πράξη του θα έχει το εγκληματικό αποτέλεσμα ως ενδεχόμενη συνέπεια της πράξης του και το αποδέχεται χωρίς να το επιδιώκει. Π.χ. ο Α αποφασίζει να βάλει φωτιά στο σπίτι που κοιμάται ο Β για να εισπράξει τα ασφάλιστρα από την ασφάλεια για φωτιά που έχει κάνει, γνωρίζοντας ότι ενδέχεται να καεί ο Β και αδιαφορώντας γι' αυτό.

Ενσυνείδητη αμέλεια υπάρχει όταν ο δράστης προβλέπει, ότι η πράξη του υπάρχει πιθανότητα να φέρει το εγκληματικό αποτέλεσμα αλλά ελπίζει να το αποφύγει. Π.χ. ο Α σιδερώνει στο σπίτι που κοιμάται ο Β και κατόπιν εγκαταλείπει το σίδερο αναμμένο ελπίζοντας ότι δε θα πάρει φωτιά ώστε να καεί το σπίτι και ο Β που κοιμάται σε αυτό.

Ασυνείδητη αμέλεια υπάρχει όταν ο δράστης δεν προβλέπει, ότι η πράξη του μπορεί να φέρει το εγκληματικό αποτέλεσμα. Π.χ. ο Α σιδερώνει στο σπίτι που κοιμάται ο Β και κατόπιν εγκαταλείπει το σίδερο αναμμένο χωρίς καν να σκεφτεί ότι υπάρχει κίνδυνος έτσι να πάρει φωτιά ώστε να καεί το σπίτι και ο Β που κοιμάται σε αυτό.

	ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ	ΒΟΥΛΗΤΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ
ΔΟΛΟΣ		
1. Αμεσος Δόλος Α' Βαθμού	Πρόβλεψη Αποτελέσματος ως <u>Αναγκαία</u> Συνέπεια	<u>Επιδίωξη</u> Αποτελέσματος
2. Αμεσος Δόλος Β' Βαθμού	Πρόβλεψη Αποτελέσματος ως <u>Αναγκαία</u> Συνέπεια	Ενεργεί <u>Αποδεχόμενος</u> το Αποτέλεσμα
3. Ενδεχόμενος Δόλος	Πρόβλεψη Αποτελέσματος ως <u>Ενδεχόμενη</u> Συνέπεια	Ενεργεί Αποδεχόμενος το Αποτέλεσμα <u>Ελπίζοντας-Ευχόμενος</u> να το Αποφύγει
ΑΜΕΛΕΙΑ		
1. Ενσυνείδητη Αμέλεια	Πρόβλεψη Αποτελέσματος ως <u>Ενδεχόμενη</u> Συνέπεια	Ενεργεί <u>Πιστεύοντας</u> ότι θα το Αποφύγει
2. Ασυνείδητη Αμέλεια	<u>Δεν Πρόβλεψε</u> το Αποτέλεσμα	

3. Συνείδηση του αδίκου: Ο καταλογισμός προϋποθέτει γνώση ή δυνατότητα γνώσης του δράστη ότι τελεί άδικο. Η άγνοια του αξιόποινου από μόνη της δεν αρκεί για να αποκλείσει τον καταλογισμό. Η πράξη δεν καταλογίζεται στο δράστη όταν αυτός από πλάνη πίστεψε ότι είχε το δικαίωμα να τελέσει την πράξη και η πλάνη του αυτή είναι δεν είναι ασυγχώρητη, οπότε μιλάμε για νομική πλάνη. Π.χ. ένας τουρίστας που πουλάει ναρκωτικά στην Ελλάδα γνωρίζει ότι αυτό δεν επιτρέπεται γενικά σε όλες τις χώρες και δεν είναι απαραίτητο να γνωρίζει ότι απαγορεύεται από το ελληνικό δίκαιο βρίσκεται σε ασυγχώρητη πλάνη, ενώ ο τουρίστας που φωτογραφίζει κάποιο αξιοθέατο χωρίς να επιτρέπεται και χωρίς να υπάρχει απαγορευτική πινακίδα βρίσκεται σε νομική πλάνη.

4. **Ανθρώπινη δυνατότητα για συμμόρφωση:** Υπάρχουν εξαιρετικές περιπτώσεις, όπου κάποιος αναγκάζεται να ενεργήσει παράνομα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αδιαφορεί ή δε σέβεται τις ηθικοκοινωνικές αξίες. Μπορεί απλά να βρίσκεται κάτω από ιδιαίτερη ψυχική πίεση ή ενώπιον ηθικού διλήμματος. Η πράξη λοιπόν δεν καταλογίζεται στο δράστη όταν ο δράστης προβαίνει στην πράξη αυτή για να αποτρέψει παρόντα και αναπότρεπτο με άλλα μέσα κίνδυνο, ο οποίος απειλεί, χωρίς δική του υπαιτιότητα, το πρόσωπο ή την περιουσία του ίδιου ή συγγενούς του, εφόσον η βλάβη που προκαλείται στον άλλον από την πράξη αυτή είναι κατά το είδος και τη σπουδαιότητα ανάλογη με τη βλάβη που απειλήθηκε (κατάσταση ανάγκης που αποκλείει τον καταλογισμό).¹⁵⁴

V. Ιδιαίτερες Μορφές Εμφάνισης Εγκλημάτων

Απόπειρα^{155 156} υπάρχει όταν κάποιος έχοντας αποφασίσει να εκτελέσει κακούργημα ή πλημμέλημα επιχειρεί πράξη που περιέχει τουλάχιστον αρχή εκτέλεσης του εγκλήματος. Παράδειγμα: Αποφασίζει κάποιος να κλέψει ένα σπίτι και αφού έχει απλά διαρρήξει την πόρτα γίνεται αντιληπτός και συλλαμβάνεται.

Η απόπειρα διακρίνεται σε πρόσφορη και απρόσφορη απόπειρα. **Απρόσφορη απόπειρα** έχουμε όταν κάποιος επιχειρεί να εκτελέσει κάποιο

¹⁵⁴ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 64-67.

¹⁵⁵ «Ποινικό Δίκαιο. Διάγραμμα Γενικού Μέρους». Γ΄ Έκδοση. Γ. Α. Μαγκάκης. Εκδόσεις Παπαζήση. Αθήνα 1984. Σελ. 375 επ.

¹⁵⁶ «Γενικά Αρχαία του Ποινικού Δικαίου». Τόμος Πρώτος. Νικόλαος Δ. Χωραφάς. Δ΄ Έκδοση. Εκδοτικός Οίκος «Το Νομικόν» Ν.Α.Σάκκουλα. Αθήνα 1958. Σελ. 228 επ.

κακούργημα ή πλημμέλημα με τέτοιο μέσο ή κατά τέτοιου αντικειμένου, ώστε να είναι απολύτως αδύνατη η τέλεση του εγκλήματος αυτού.¹⁵⁷ Π.χ. προσπαθεί να σκοτώσει κάποιον με άδαιο όπλο (μέσο) ή προσπαθεί να σκοτώσει κάποιον πυροβολώντας τον αλλά αυτός έχει ήδη πεθάνει από καρδιακή προσβολή (αντικείμενο).

Όλες αυτές οι περιπτώσεις απόπειρας τιμωρούνται από το νόμο έστω και με ποινή ελαττωμένη. Η μόνη περίπτωση απόπειρας που μένει τελείως ατιμώρητη είναι η περίπτωση που ο δράστης προβεί στη λεγόμενη **εκούσια υπαναχώρηση από απόπειρα**. Στην περίπτωση αυτή υπάρχει αρχή εκτέλεσης του εγκλήματος αλλά ο δράστης είτε μετανιώνει και δεν ολοκληρώνει το έγκλημα π.χ. ο επίδοξος κλέφτης διαρρηγνύει μεν την πόρτα για να κλέψει το σπίτι αλλά από τύψεις εγκαταλείπει την προσπάθεια είτε παρεμποδίζει με δική του βούληση το αποτέλεσμα που θα προερχόταν από την ενέργειά του αυτή π.χ. ο Α πυροβολεί τον Β για να τον σκοτώσει αλλά τον τραυματίζει και κατόπιν μετανιώνοντας τον μεταφέρει σε νοσοκομείο για να τον σώσει, και τελικά σώζεται.

Συμμετοχή υπάρχει όταν ένα έγκλημα δεν είναι προϊόν δράσης ενός μεμονωμένου προσώπου αλλά συντονισμένης δράσης περισσότερων ανθρώπων.¹⁵⁸ Οι μορφές συμμετοχής σε ένα έγκλημα είναι η συναυτουργία (πολλοί φυσικοί αυτουργοί), η έμμεση αυτουργία, η ηθική αυτουργία και η άμεση και απλή συνέργεια.

¹⁵⁷ Βλ. «Γενική Θεωρία του Ποινικού Δικαίου». Ιωάννη Ε. Μανωλεδάκη. Εκδοτικός Οίκος Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη 1979. Σελ. 323 επ.

¹⁵⁸ Για την αντιμετώπιση της συμμετοχής από τον ελληνικό ποινικό κώδικα βλ. «Θεωρία και Πράξη του Ποινικού Δικαίου». Άννα Ψαρούδα-Μπενάκη. Δίκαιο και Οικονομία. Π.Ν.Σάκκουλας. Αθήνα 2004. Σελ. 27 επ.

Άμεση αυτουργία συνιστά η συμπεριφορά ενός προσώπου, που πραγματώνει ο ίδιος άμεσα, χωρίς δηλαδή παρένθετα πρόσωπα, την αντικειμενική υπόσταση ενός εγκλήματος.

Εμμεση αυτουργία συνιστά η συμπεριφορά ενός προσώπου, που πραγματώνει μέσω τρίτου προσώπου, συνήθως ποινικά ανεύθυνου, την αντικειμενική υπόσταση ενός εγκλήματος π.χ. ο Α βάζει τον πνευματικά ανάπηρο και ακαταλόγιστο Β να σκοτώσει τον Γ.

Ηθικός αυτουργός είναι αυτός που με πρόθεση προκαλεί σε άλλον την απόφαση να εκτελέσει την άδικη πράξη που διέπραξε. Δεν αποτελεί ηθική αυτουργία η παρακίνηση κάποιου που έχει ήδη αποφασίσει την τέλεση ενός εγκλήματος διότι για να χαρακτηριστεί κάποιος ως ηθικός αυτουργός πρέπει να προκαλεί σε άλλον την απόφαση. Π.χ. Ο Α δίνει χρήματα στον Β για να σκοτώσει τον Γ. Εδώ πρόκειται για χαρακτηριστική περίπτωση ηθικής αυτουργίας, αν όμως ο Β είχε σκοπό να σκοτώσει τον Γ και ο Α του είπε ότι αν τα καταφέρει θα του δώσει και χρήματα «ρίχνοντας λάδι στη φωτιά», τότε δε συντρέχει περίπτωση ηθικής αυτουργίας.

Άμεσος συνεργός είναι αυτός που με πρόθεση παρείχε άμεση συνδρομή στο δράστη κατά την εκτέλεση της κύριας πράξης και κατά τη διάρκειά της π.χ. ο Α ακινητοποιεί τον Β για να τον ληστέψει ο Γ.

Απλός συνεργός είναι αυτός που με πρόθεση παρείχε οποιαδήποτε συνδρομή στο δράστη, πριν ή κατά τη διάρκεια της τέλεσης της άδικης πράξης. Π.χ. χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο τσιλιαδόρος, επίσης

αυτός που προμηθεύει σε κάποιον τα σχέδια του σπιτιού που προτίθεται να κλέψει ή το όπλο για να σκοτώσει κ.λ.π.^{159 160}

VI. Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο

Μια από τις θεμελιώδεις αρχές της έννομης τάξης μας και από τις σημαντικότερες εγγυήσεις κατά του κινδύνου κρατικής αυθαιρεσίας είναι **η αρχή ότι καμία ποινική κύρωση δεν επιβάλλεται χωρίς νόμο που να την προβλέπει και καμία ποινική κύρωση δεν επιβάλλεται χωρίς δίκη.**¹⁶¹ Επομένως μόνο τα δικαστήρια μπορούν να επιβάλλουν ποινικές κυρώσεις. Για να εφαρμοστούν και να επιβληθούν οι ποινικές κυρώσεις σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση από τα δικαστήρια προβλέπεται ορισμένη διαδικασία σε ειδικούς κανόνες δικαίου, που ονομάζονται δικονομικοί και οι περισσότεροι από αυτούς περιέχονται στον ονομαζόμενο Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.

Τα δικαστήρια δικάζουν τις ποινικές υποθέσεις που υποβάλλονται ενώπιόν τους αλλά η έναρξη της ποινικής δίωξης γίνεται από τον εισαγγελέα. Ο εισαγγελέας δεν αποτελεί μέλος του δικαστηρίου καθώς στη χώρα μας ισχύει η αρχή «άλλος κατηγορεί και άλλος κρίνει». Κατά τον τρόπο αυτό απαγορεύεται στο δικαστήριο να ασχοληθεί με μια υπόθεση χωρίς να έχει ασκηθεί ποινική δίωξη από τον εισαγγελέα αφενός,

¹⁵⁹ «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Τεύχος Β΄. Σελ. 380-386.

¹⁶⁰ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 70-73.

¹⁶¹ «Γενικά Αρχαί του Ποινικού Δικαίου». Τόμος Πρώτος. Νικόλαος Δ. Χωραφάς. Δ΄ Έκδοση. Εκδοτικός Οίκος «Το Νομικόν» Ν.Α.Σάκκουλα. Αθήνα 1958. Σελ. 52 επ.

αφετέρου δε απαγορεύεται στον εισαγγελέα να συμμετέχει στη λήψη απόφασης.

Οι αρχές που διέπουν το θεσμό του εισαγγελέα είναι οι ακόλουθες:

1. Ο εισαγγελέας είναι δικαστική αρχή αλλά ανεξάρτητη από τη δικαστική και την εκτελεστική εξουσία και έχει ως αποστολή την τήρηση της νομιμότητας, την προστασία του πολίτη και των κανόνων δημόσιας τάξης.¹⁶²

2. Ο εισαγγελέας «κινεί» την ποινική διαδικασία και γενικότερα υποστηρίζει και προωθεί τη διαδικασία σε όλα τα στάδια της δίκης.

3. Ο εισαγγελέας παραμένει μια αντικειμενική αρχή που δεν επιζητεί με κάθε τρόπο την καταδίκη του κατηγορουμένου αλλά την ανεύρεση της ουσιαστικής αλήθειας και τη σωστή εφαρμογή του νόμου.

4. Η εισαγγελική αρχή εκπροσωπείται σε κάθε ενέργεια από ένα μόνο μέλος της αλλά ενιαία και αδιαίρετα και όχι ατομικά (αρχή του αδιαίρετου), ώστε κάθε εισαγγελέας να θεωρείται εκπρόσωπος της εισαγγελικής αρχής. Από την άλλη ο ιεραρχικά υφιστάμενος εισαγγελέας δε δεσμεύεται από την εντολή προϊστάμενου του εισαγγελέα ως προς τη μη άσκηση ποινικής δίωξης και ως προς την άποψη που θα υποστηρίξει στο δικαστήριο σχετικά με την αθωότητα ή μη του κατηγορουμένου.

Εφόσον η υπόθεση καταλήξει στο ακροατήριο του δικαστηρίου, ακολουθείται μια συγκεκριμένη διαδικασία, που διέπεται από ορισμένες αρχές. Οι κυριότερες από αυτές είναι:

1. **Η αρχή της δημοσιότητας**, που σημαίνει ότι κάθε πολίτης μπορεί να παρακολουθήσει την ποινική δίκη. Μόνο σε σπάνιες περιπτώσεις που

¹⁶² Βλ. άρθρο 24 παρ. 1,2 του Ν. 1756/1988.

συντρέχουν ειδικοί λόγοι μπορεί να διατάξει το δικαστήριο συζήτηση κεκλεισμένων των θυρών.

2. **Η αρχή της προφορικότητας**, που σημαίνει ότι στο ακροατήριο η διαδικασία διεξάγεται προφορικά.¹⁶³

3. **Η αρχή της αμεσότητας**, που σημαίνει ότι το δικαστήριο πρέπει να θεμελιώσει την κρίση του σε αποδείξεις που αντιλήφθηκε το ίδιο άμεσα και προσωπικά. Για το λόγο αυτό οι μάρτυρες καταθέτουν προφορικά και αυτοπροσώπως, κατονομάζουν την πηγή των πληροφοριών τους, ενώ τα έγγραφα διαβάζονται επί τόπου από τους δικαστές.

4. **Η αρχή της ελεύθερης εκτίμησης των αποδεικτικών μέσων** από το δικαστήριο. Η αρχή αυτή σημαίνει, ότι σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στην πολιτική δίκη, οι δικαστές δεν υποχρεούνται να ακολουθούν νομικούς κανόνες, που τους επιβάλλουν πόση βαρύτητα και αποδεικτική αξία θα πρέπει να δώσουν στο ένα ή στο άλλο αποδεικτικό μέσο αλλά διαμορφώνουν την κρίση τους για την ενοχή ή την αθωότητα του κατηγορουμένου στηριζόμενοι στη φωνή της συνείδησής τους.

5. **Η αρχή «in dubio pro reo»**. Σύμφωνα με την αρχή αυτή σε περίπτωση που το δικαστήριο έχει αμφιβολία σχετικά με την ενοχή του κατηγορουμένου θα πρέπει να επιλέξει τη λύση της αθώωσής του, καθώς θεωρείται καλύτερο να αθωωθούν εκατό ένοχοι παρά να καταδικαστεί ένας αθώος.

Στο χώρο της ποινικής δικαιοσύνης βρίσκει εφαρμογή η λεγόμενη **αρχή της αναλογικότητας**. Η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και ατομικών ελευθεριών προβλέπεται από το Σύνταγμα και τις διεθνείς

¹⁶³ Για τη σημασία της προφορικότητας στην ακροαματική διαδικασία βλ. «Ποινικό Δίκαιο και Κράτος Δικαίου». Αδάμ Παπαδαμάκης. Εκδόσεις Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη 1998. Σελ. 98 επ.

συμβάσεις. Αυτά τα δικαιώματα και οι ελευθερίες περιορίζουν την κρατική εξουσία. Η αρχή της αναλογικότητας σχετίζεται με τις επεμβάσεις, τους περιορισμούς και τις προσβολές που ενεργούν τα κρατικά όργανα στα ατομικά δικαιώματα. Η αρχή της αναλογικότητας προβλέπεται στο άρθρο 25 παρ.1 του Συντάγματος και περιλαμβάνει τρεις επί μέρους αρχές:

1. **Την αρχή της καταλληλότητας ή προσφορότητας**, που σημαίνει ότι τα μόνα περιοριστικά μέτρα του ατομικού δικαιώματος, που είναι θεμιτά είναι εκείνα που είναι πρόσφορα, κατάλληλα για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού.

2. **Την αρχή της αναγκαιότητας**, που σημαίνει ότι τα μόνα περιοριστικά μέτρα του ατομικού δικαιώματος, που είναι θεμιτά είναι εκείνα που είναι αναγκαία για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού.

3. **Την αρχή της αναλογικότητας υπό στενή έννοια**, που σημαίνει ότι τα μόνα περιοριστικά μέτρα του ατομικού δικαιώματος, που είναι θεμιτά είναι εκείνα, των οποίων η βαρύτητα ως μέσων βρίσκεται σε μια παραδεκτή αναλογία με τη σπουδαιότητα του συγκεκριμένου επιδιωκόμενου σκοπού.¹⁶⁴

¹⁶⁴ «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Τεύχος Β'. Σελ. 429-452.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ

ΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

I. Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου

Ια. Το Δικαίωμα

Το δίκαιο, δηλαδή οι κανόνες δικαίου, παρέχουν στα φυσικά και στα νομικά πρόσωπα (και μόνο) τα λεγόμενα δικαιώματα. Ετσι λοιπόν **δικαίωμα** είναι η εξουσία που παρέχεται από το δίκαιο σε ένα φυσικό ή νομικό πρόσωπο για την ικανοποίηση των εννόμων συμφερόντων του, δηλαδή των συμφερόντων του που προστατεύονται από το νόμο.¹⁶⁵ ¹⁶⁶ Σε τελική ανάλυση το δίκαιο με τους κανόνες δικαίου του είναι ο γενεσιουργός λόγος του κάθε δικαιώματος.

Παράδειγμα: Στο δικαίωμα της κυριότητας που προβλέπεται στο εμπράγματο δίκαιο, η εξουσία που παρέχεται στο δικαιούχο από το δίκαιο συνίσταται στην απόλαυση όλων των χρησιμοτήτων του πράγματος και στον αποκλεισμό της επέμβασης άλλων πάνω στο πράγμα αυτό.

Τον αντίποδα του δικαιώματος αποτελεί η **υποχρέωση**. Το κάθε δικαίωμα ενός κοινωνού του δικαίου συνεπάγεται λογικά αντίστοιχες υποχρεώσεις των άλλων κοινωνών. Η υποχρέωση μπορεί να συνίσταται σε

¹⁶⁵ Προσοχή όμως το δικαίωμα δεν ταυτίζεται εννοιολογικά με το προστατευόμενο συμφέρον δηλαδή το έννομο συμφέρον Βλ. «Γενικά Αρχαί Αστικού Δικαίου». Γεώργιος Α. Μπαλής. Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία Α.Ε. 1961. Σελ. 72.

¹⁶⁶ «Γενικά Αρχαί του Αστικού Δικαίου». Ανδρέα Χρ. Τούση. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη – Αθήνα 1962. Σελ. 342.

μια πράξη, που σημαίνει θετική ενέργεια, σε μια παράλειψη ενέργειας μιας πράξης ή σε μια ανοχή της πράξης κάποιου άλλου.

Διαφορετική έννοια από το δικαίωμα έχει η αξίωση. Η **αξίωση** είναι το δικαίωμα ενός προσώπου να απαιτήσει από ένα άλλο πρόσωπο πράξη, παράλειψη ή ανοχή. Η αξίωση είναι λοιπόν η ενεργοποίηση, η διεκδίκηση του δικαιώματος. Το δικαίωμα όμως έχει ευρύτερη έννοια από την αξίωση, καθώς από ένα δικαίωμα μπορούν να απορρέουν περισσότερες από μία αξιώσεις.¹⁶⁷ Δικαίωμα χωρίς αξίωση μπορεί να υπάρξει ενώ αξίωση χωρίς δικαίωμα δεν μπορεί να υπάρξει.¹⁶⁸ Παράδειγμα: Το δικαίωμα του κυρίου πάνω στο πράγμα υπάρχει πάντοτε κι αν δεν βλαφτεί ακόμη. Μόνο όμως όταν βλαφτεί θα γεννηθεί η αξίωση του κυρίου (δικαιούχου) κατά αυτού που προσέβαλε το πράγμα.

Η **έννομη σχέση** είναι η σχέση ενός προσώπου προς άλλα πρόσωπα ή πράγματα, η οποία ρυθμίζεται από το δίκαιο και παράγει δικαιώματα και υποχρεώσεις. Έτσι λοιπόν το βασικό στοιχείο μιας έννομης σχέσης είναι τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις που απορρέουν από αυτή. Παράδειγμα: Στην έννομη σχέση του γάμου ή τις μίσθωσης κατοικίας παράγονται δικαιώματα και υποχρεώσεις για τις δύο πλευρές που συνάπτουν την έννομη αυτή σχέση. Αντίθετα, η σχέση της φιλίας δεν αποτελεί έννομη σχέση καθώς ούτε έννομες συνέπειες απορρέουν από αυτή ούτε ρυθμίζονται από το δίκαιο οι υποχρεώσεις που πηγάζουν από τη σχέση της φιλίας.¹⁶⁹

¹⁶⁷ «Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου». Κωνσταντίνου Ι. Σημαντήρα. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη - Αθήνα 1973. Σελ. 140.

¹⁶⁸ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 74.

¹⁶⁹ «Γενικά Αρχαί του Αστικού Δικαίου». Ανδρέα Χρ. Τούση. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη – Αθήνα 1962. Σελ.345.

Στενά συνδεδεμένη με τον όρο της έννομης σχέσης και του δικαιώματος είναι η έννοια της **περιουσίας**, η οποία σε στενή έννοια σημαίνει το σύνολο των χρηματικών ή αποτιμητών σε χρήμα δικαιωμάτων ενός (φυσικού ή νομικού) προσώπου.

Τα δικαιώματα διακρίνονται σε ενοχικά, εμπράγματα, οικογενειακά και κληρονομικά ανάλογα με τη συστηματική διαίρεση του αστικού δικαίου στον Αστικό Κώδικα. Κατά τα άλλα μπορούν να υπάρξουν πολλές διακρίσεις των δικαιωμάτων αναλόγως του κριτηρίου που θα ληφθεί ως βάση της διάκρισης.¹⁷⁰

Τα δικαιώματα όταν προσβάλλονται προστατεύονται δικαστικά. Αυτή είναι η λεγόμενη ένδικη προστασία των δικαιωμάτων. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις που προβλέπονται από το νόμο ειδικά, αναγνωρίζεται η δυνατότητα στο δικαιούχο να προστατεύσει μόνος του το δικαίωμά του. Αυτή είναι η λεγόμενη αυτοδύναμη προστασία των δικαιωμάτων. Οι περιπτώσεις αυτές είναι η αυτοδικία,¹⁷¹ η άμυνα¹⁷² και η κατάσταση ανάγκης.¹⁷³

Παραγραφή είναι η απόσβεση της αξίωσης ενός δικαιούχου επειδή δεν άσκησε την ένδικη προστασία μέσα στο χρονικό διάστημα που ορίζει ο νόμος. Ο χρόνος παραγραφής αρχίζει να τρέχει από τη στιγμή που γεννιέται η αξίωση και είναι δυνατή η δικαστική της επιδίωξη. Ο νόμος όμως προβλέπει και τις περιπτώσεις αναστολής αλλά και διακοπής της προθεσμίας αυτής.¹⁷⁴

¹⁷⁰ «Γενικές Αρχές». Ι.Σ. Σπυριδάκη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1985. Σελ. 79-151.

¹⁷¹ Άρθρο 282 του Αστικού Κώδικα.

¹⁷² Άρθρο 284 του Αστικού Κώδικα.

¹⁷³ Άρθρο 285 του Αστικού Κώδικα.

¹⁷⁴ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 76-77.

Ιβ. Τα Υποκείμενα του Δικαίου – Τα Πρόσωπα

Όταν λέμε ότι ένα πρόσωπο είναι **υποκείμενο δικαίου** εννοούμε την ικανότητα κάποιου να είναι υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Η ικανότητα αυτή ονομάζεται **ικανότητα δικαίου**. Μόνο τα φυσικά και τα νομικά πρόσωπα είναι υποκείμενα δικαίου και άρα μόνο αυτά τα πρόσωπα έχουν την ικανότητα δικαίου.¹⁷⁵

Φυσικό πρόσωπο είναι μόνο ο άνθρωπος. Ο άνθρωπος λοιπόν έχει ικανότητα δικαίου από τη στιγμή που γεννιέται και παύει να την έχει όταν πεθάνει.^{176 177} Το κάθε φυσικό πρόσωπο έχει ορισμένες ιδιότητες. Οι ιδιότητες αυτές είναι:

- η εθνικότητα, ιθαγένεια: είναι ο σύνδεσμος του προσώπου με ορισμένο κράτος. Μέσω της εθνικότητας αποκτά το πρόσωπο την ιδιότητα του πολίτη.
- το φύλο: σημαίνει άνδρας ή γυναίκα και λόγω της ισότητας των δύο φύλων οι άνδρες και οι γυναίκες έχουν τα ίδια δικαιώματα,
 - η θρησκεία: ισχύει συνταγματικά κατοχυρωμένη ανεξιθρησκία¹⁷⁸,
 - η τιμή: είναι η αποδιδόμενη ηθική αξία ενός προσώπου,
 - η ηλικία: από αυτή εξαρτάται η δικαιοπρακτική ικανότητα,
 - η υγεία: προστατεύεται επίσης από το Σύνταγμα και από αυτήν εξαρτάται επίσης η δικαιοπρακτική ικανότητα.

¹⁷⁵ «Γενικά Αρχαία Αστικού Κώδικος». Δημ. Γ. Γιαννόπουλου. Αθήνα 1948. Σελ.65.

¹⁷⁶ «Γενικά Αρχαία Αστικού Δικαίου». Γεώργιος Α. Μπαλής. Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία Α.Ε. 1961. Σελ. 34.

¹⁷⁷ «Γενικά Αρχαία του Αστικού Δικαίου». Ανδρέα Χρ. Τούση. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη – Αθήνα 1962. Σελ.168 επ.

¹⁷⁸ Άρθρο 13 του Συντάγματος.

Η **προσωπικότητα** ενός ανθρώπου προστατεύεται από το Σύνταγμα¹⁷⁹ και το νόμο.¹⁸⁰ Το δικαίωμα της προσωπικότητας περιλαμβάνει εκτός από τα παραπάνω κι όλα τα άλλα στοιχεία εκείνα (π.χ. το όνομα, η εξωτερική εμφάνιση, τα προϊόντα της διάνοιάς του κ.λ.π.), που εξατομικεύουν το κάθε πρόσωπο ως άτομο καθώς επίσης και την εξουσία για ελεύθερη ανάπτυξη των στοιχείων αυτών και την εξουσία του προσώπου να αποκλείει τη δραστηριότητα άλλων που θίγουν τα στοιχεία αυτά της προσωπικότητάς του.^{181 182}

Υποκείμενα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων δεν είναι μόνο τα φυσικά πρόσωπα αλλά και τα νομικά πρόσωπα. **Νομικό πρόσωπο** είναι μια ένωση προσώπων ή σύνολο περιουσίας που επιδιώκει ή εξυπηρετεί ορισμένο σκοπό και έχει αναχθεί από το δίκαιο¹⁸³ σε υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων.^{184 185}

Τα νομικά πρόσωπα διακρίνονται σε νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου (Ν.Π.Δ.Δ.) και νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου (Ν.Π.Ι.Δ.). Τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου ιδρύονται με ιδιωτική πρωτοβουλία, διέπονται από κανόνες του ιδιωτικού δικαίου και επιδιώκουν ιδιωτικούς σκοπούς¹⁸⁶ ενώ τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου ιδρύονται συνήθως με νόμο, διέπονται από κανόνες δημοσίου δικαίου και ασκούν δημόσια εξουσία^{187 188}.

¹⁷⁹ Άρθρο 5 παρ.1 του Συντάγματος.

¹⁸⁰ Άρθρα 57-59 του Αστικού Κώδικα.

¹⁸¹ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές, Νομική Βιβλιοθήκη, 2004. Σελ. 78-79.

¹⁸² «Γενικές Αρχές». Ι.Σ. Σπυριδάκη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1985. Σελ. 320-338.

¹⁸³ Άρθρο 61 του Αστικού Κώδικα.

¹⁸⁴ «Γενικές Αρχές». Ι.Σ. Σπυριδάκη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1985. Σελ. 214.

¹⁸⁵ «Γενικά Αρχαί Αστικού Δικαίου». Γεώργιος Α. Μπαλής. Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία Α.Ε. 1961. Σελ. 52.

¹⁸⁶ Π.χ. οι ανώνυμες εταιρίες.

¹⁸⁷ Π.χ. το Κράτος, τα ΑΕΙ, οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Ο.Τ.Α) κ.λ.π.

Ιγ. Οι Δικαιοπραξίες

Μέσα στο πλαίσιο του δικαίου κάθε πρόσωπο έχει την εξουσία να διαμορφώνει τις έννομες σχέσεις του με τη βούλησή του κατά τον τρόπο που επιθυμεί. Έτσι το κάθε πρόσωπο επιχειρεί διάφορες νομικές πράξεις (π.χ. πωλεί, μισθώνει, δανείζεται κ.λ.π.) ενώ η έννομη τάξη απλά αναγνωρίζει την κατάσταση που διαμορφώθηκε και τα αποτελέσματα που δημιουργήθηκαν μέσω των πράξεων αυτών.¹⁸⁹

Δικαιοπραξία είναι η δήλωση ενός προσώπου ότι θέλει να επέλθουν ορισμένα έννομα αποτελέσματα, δηλαδή αποτελέσματα που προβλέπονται και προστατεύονται από το νόμο.¹⁹⁰ Για να υπάρχει δικαιοπραξία θα πρέπει τα έννομα αυτά αποτελέσματα να επέρχονται μόνο επειδή το θέλησε ο δηλών, επειδή απέβλεπε σε αυτά.¹⁹¹ Δε θα πρέπει λοιπόν τα έννομα αποτελέσματα να επέρχονται εκ του νόμου.¹⁹² Η δικαιοπραξία είναι ευρύτερη έννοια από τη σύμβαση. **Σύμβαση** είναι η δικαιοπραξία που καταρτίζεται με την ομόφωνη βούληση δύο ή περισσότερων προσώπων.^{193 194}

¹⁸⁸ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 80.

¹⁸⁹ «Γενικά Αρχαία Αστικού Κώδικος». Δημ. Γ. Γιαννόπουλου. Αθήνα 1948. Σελ.306.

¹⁹⁰ «Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου». Κωνσταντίνου Ι. Σημαντήρα. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη - Αθήνα 1973. Σελ. 307.

¹⁹¹ «Γενικά Αρχαία Αστικού Δικαίου». Γεώργιος Α. Μπαλής. Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία Α.Ε. 1961. Σελ. 106.

¹⁹² Π.χ. η όχληση του μισθωτή από τον εκμισθωτή φέρει εκ του νόμου τα αποτελέσματα της υπερημερίας του μισθωτή, το ίδιο και άλλες παρόμοιες πράξεις όπως η πρόσκληση, η αναγγελία. Οι πράξεις αυτές επειδή φέρουν μεν αποτελέσματα εκ του νόμου αλλά αφορμή δίνει η βούληση του προσώπου καλούνται «οικονομικές δικαιοπραξίες».

¹⁹³ «Γενικά Αρχαία Αστικού Δικαίου». Γεώργιος Α. Μπαλής. Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία Α.Ε. 1961. Σελ. 215.

¹⁹⁴ Στις συμβάσεις οι δηλώσεις βούλησης και τα συμφέροντα των δύο πλευρών είναι αντιτιθέμενα αλλά ως προς το έννομο αποτέλεσμα συμπίπτει η βούληση των δύο μερών. Ιδιορρυθμία παρουσιάζουν ορισμένες δικαιοπραξίες όπου οι δηλώσεις βούλησης των μερών δεν αντιτίθενται, όπως στην περίπτωση του γάμου. Στην περίπτωση αυτή πρόκειται για δικαιοπραξία που δεν αποτελεί σύμβαση. Βλ. «Γενικά Αρχαία του Αστικού Δικαίου». Ανδρέα Α. Γαζή. Τεύχος Α'. 1970. Σελ. 2.

Η κυριότερη διάκριση των δικαιοπραξιών είναι η διάκρισή τους σε αμφοτεροβαρείς, όταν και οι δύο συμβαλλόμενες πλευρές έχουν δικαιώματα και υποχρεώσεις (π.χ. σύμβαση μίσθωσης) και ετεροβαρείς, όταν η μία συμβαλλόμενη πλευρά έχει μόνο δικαιώματα και η άλλη μόνο υποχρεώσεις (π.χ. σύμβαση δωρεάς).

Για να είναι έγκυρη μια δικαιοπραξία απαιτείται να συντρέχουν οι ακόλουθες προϋποθέσεις:

1. Οι συμβαλλόμενοι να έχουν δικαιοπρακτική ικανότητα. Για να έχει κανείς δικαιοπρακτική ικανότητα θα πρέπει να έχει μια συγκεκριμένη ηλικία που ορίζεται από το νόμο, καθώς επίσης σωματική και πνευματική υγεία.

Απόλυτα ανίκανοι για δικαιοπραξία είναι οι ανήλικοι έως 10 ετών. Οι ανήλικοι από 10 έως 14 ετών είναι ικανοί για δικαιοπραξίες από τις οποίες έχουν μόνο έννομο όφελος. Οι ανήλικοι από 14 έως 18 ετών είναι ικανοί να διαθέτουν ελεύθερα ό,τι τους έχει δοθεί ή έχουν κερδίσει από την εργασία τους με το δεδομένο ότι πρέπει να έχει συμπληρώσει το 15 έτος την ηλικίας του ο ανήλικος για να μπορεί να συνάψει σύμβαση εργασίας. Ο 18χρονος είναι απόλυτα ικανός για δικαιοπραξία.

Ανίκανοι για δικαιοπραξία είναι όσοι έχουν τεθεί σε δικαστική ή νόμιμη απαγόρευση. Σε νόμιμη απαγόρευση είναι όσοι εκτίουν ποινή για κακούργημα. Σε δικαστική απαγόρευση είναι όσοι στερούνται τη χρήση του λογικού (π.χ. τρελοί, σχιζοφρενείς, πνευματικά ανάπηροι κ.λ.π.) και όσοι πάσχουν από βαριά σωματική αναπηρία (π.χ. εκ γενετής τυφλοί, κωφάλαλοι κ.λ.π.).

Περιορισμένα ικανοί για δικαιοπραξία είναι όσοι βρίσκονται υπό δικαστική αντίληψη δηλαδή πάσχουν από πνευματική ασθένεια που δεν αποκλείει τη χρήση του λογικού, οι μερικά ανάπηροι, μέθυσοι, άσωτοι, τοξικομανείς κ.λ.π.

Σε όλες τις περιπτώσεις ανικανότητας για δικαιοπραξία υπάρχει ένας νόμιμος αντιπρόσωπος (κηδεμόνας ή επίτροπος), ο οποίος δικαιοπρακτεί για λογαριασμό του ανίκανου.

2. Οι συμβαλλόμενοι να προβούν σε δήλωση βουλήσεως. Η δήλωση βουλήσεως σημαίνει ότι κάποιος πρέπει να εκφράσει τη θέλησή του είτε αυτοπροσώπως είτε μέσω αντιπροσώπου. Η δήλωση βουλήσεως μπορεί να είναι είτε ρητή εφόσον εξωτερικεύεται με λόγο ή με έγγραφο είτε σιωπηρή εφόσον συνάγεται από τις πράξεις του δηλούντος. Επίσης η δήλωση βουλήσεως αυτή θα πρέπει να περιέλθει σε γνώση της άλλης πλευράς.

3. Να υπάρχει συμφωνία μεταξύ της δήλωσης και της βούλησης. Η δήλωση θα πρέπει να συμφωνεί με τη θέληση αυτού που προβαίνει στη δήλωση, διαφορετικά υπάρχει περίπτωση διάστασης άποψης μεταξύ δήλωσης και βούλησης.

Όταν η διάσταση είναι εκούσια τότε μιλάμε για εικονικότητα της δικαιοπραξίας δηλαδή για μια δικαιοπραξία στην οποία οι συμβαλλόμενοι δεν επιθυμούσαν να έχει έννομα αποτελέσματα και η δικαιοπραξία αυτή είναι άκυρη.

Όταν η διάσταση είναι ακούσια τότε μιλάμε για περίπτωση απειλής, απάτης ή πλάνης.

4. Να έχει τηρηθεί ο τύπος που προβλέπει ο νόμος ή οι συμβαλλόμενοι.

Ο πιο γνωστός τύπος που προβλέπεται για τις δικαιοπραξίες είναι ο έγγραφος τύπος. Οι περισσότερες δικαιοπραξίες όμως είναι άτυπες και έτσι μπορούν να καταρτίζονται όχι μόνο γραπτά αλλά και προφορικά.

5. Να έχουν περιεχόμενο που να μην αντίκειται στο νόμο ή στα χρηστά ήθη (π.χ. απαγορεύεται και είναι άκυρη η κατάρτιση σύμβασης για τη δολοφονία κάποιου διότι αντίκειται στο νόμο).^{195 196}

II. Ενοχικό Δίκαιο

Ια. Η Ενοχή και τα Είδη της

Ο καθένας γνωρίζει ότι καταρτίζει μια σύμβαση όταν λ.χ. αγοράζει ένα αυτοκίνητο, παίρνει δάνειο από τράπεζα, εκμισθώνει το διαμέρισμά του, προσλαμβάνει υπάλληλο κ.λ.π. Από κάθε σύμβαση πηγάζουν μία ή περισσότερες έννομες σχέσεις, δυνάμει των οποίων ο ένας συμβαλλόμενος (δανειστής) δικαιούται να απαιτήσει από τον άλλον (οφειλέτη) ορισμένη παροχή (πράξη ή παράλειψη) και αντίστοιχα ο δεύτερος (οφειλέτης) υποχρεούται απέναντι στον πρώτο (δανειστή) σε ορισμένη παροχή.¹⁹⁷

¹⁹⁵ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 81-85.

¹⁹⁶ «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Τεύχος Α΄. Σελ. 109-112.

¹⁹⁷ «Ενοχικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος.». Απ. Σ. Γεωργιάδης. Δίκαιο και Οικονομία Π.Ν.Σάκκουλας. Αθήνα 1999. Σελ. 1.

Ενοχικό δίκαιο είναι το σύνολο των κανόνων δικαίου που ρυθμίζουν την έννομη σχέση της ενοχής.^{198 199} **Ενοχή** είναι η έννομη σχέση που συνδέει ένα πρόσωπο (οφειλέτη) με ένα άλλο πρόσωπο (δανειστή)²⁰⁰ με τρόπο ώστε να δημιουργείται υποχρέωση ενός προσώπου (του οφειλέτη) προς ένα άλλο πρόσωπο (το δανειστή) για πράξη ή παράλειψη.²⁰¹ **Ενοχική σχέση** είναι η έννομη σχέση, βάσει της οποίας ένα πρόσωπο αναλαμβάνει την υποχρέωση απέναντι σε ένα άλλο πρόσωπο για μια παροχή.²⁰² Η πράξη ή παράλειψη ονομάζεται **παροχή** και αποτελεί το αντικείμενο της ενοχικής σχέσης.²⁰³

Παραδείγματα παροχών: Όταν σε μια σύμβαση ο Α υπόσχεται στον Β να του μεταβιβάσει την κυριότητα του αυτοκινήτου του έναντι κάποιου ανταλλάγματος, τότε μιλάμε για παροχή που συνίσταται σε πράξη. Όταν όμως στη σύμβαση ο Α υπόσχεται να μην πουλάει το προϊόν του σε άλλους παρά μόνο στον Β, έναντι ανταλλάγματος, τότε μιλάμε για μια παροχή που συνίσταται σε παράλειψη.

Το πρόσωπο που έχει την υποχρέωση για την παροχή δηλαδή την πράξη ή παράλειψη ονομάζεται **οφειλέτης**, ενώ το πρόσωπο που δικαιούται να απαιτήσει την παροχή δηλαδή την πράξη ή την παράλειψη ονομάζεται **δανειστής**. Υπάρχουν συμβάσεις όπου το ένα πρόσωπο είναι μόνο δανειστής και το άλλο πρόσωπο μόνο οφειλέτης (π.χ. δωρεά) και αυτές ονομάζονται ετεροβαρείς συμβάσεις. Υπάρχουν όμως και συμβάσεις

¹⁹⁸ «Ενοχικόν Δίκαιον». Αλ. Λιτζερόπουλου. 1979. Σελ.1.

¹⁹⁹ «Ενοχικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος». Παύλου Χρ. Φίλιου. Εκδοση Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα 1987. Σελ.17.

²⁰⁰ «Ενοχικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος». Παύλου Χρ. Φίλιου. Εκδοση Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα 1987. Σελ.39.

²⁰¹ Άρθρο 287 του Αστικού Κώδικα.

²⁰² «Ενοχικόν Δίκαιον». Α Μέρος. Παν. Ι. Ζέπου. Αθήνα 1947. Σελ. 25 επ.

²⁰³ «Εγχειρίδιον Ενοχικού Δικαίου». Α. Γ. Μαγκάκης. Εκδοτικός Οίκος Δ. Ν. Τζάκα, Σ. Δελαγραμμάτικα κ. Σια. 1936. Σελ. 12επ.

κατά τις οποίες και τα δύο πρόσωπα είναι και οφειλέτες και δανειστές (π.χ. πώληση) και ονομάζονται αμφοτεροβαρείς συμβάσεις. Π.χ. Σε μια σύμβαση πώλησης ο Α υπόσχεται να μεταβιβάσει την κυριότητα και να παραδώσει στον Β το αυτοκίνητό του και ο Β να του καταβάλει ως αντάλλαγμα 5.000€. Η σύμβαση αυτή είναι αμφοτεροβαρής. Ο Α είναι οφειλέτης ως προς την παροχή του αυτοκινήτου και ο Β οφειλέτης ως προς την παροχή των 5000€. Ο Α είναι δανειστής ως προς την παροχή των 5000€ και ο Β είναι δανειστής ως προς την παροχή του αυτοκινήτου.

Η έννομη σχέση της ενοχής περιλαμβάνει το στοιχείο της υποχρεωτικότητας και του εξαναγκασμού. Ο οφειλέτης είναι υποχρεωμένος να συμμορφωθεί προς την ενοχική σχέση. Σε περίπτωση που δε συμμορφώνεται με αυτή, ο δανειστής μπορεί να τον εξαναγκάσει σε συμμόρφωση ή να ζητήσει αποζημίωση.

Κατά τον παραπάνω ορισμό φαίνεται η ενοχή να ταυτίζεται με την έννοια της αξίωσης. Στην πραγματικότητα όμως η αξίωση είναι ευρύτερη έννοια από την ενοχή διότι αυτός που έχει μια αξίωση, έχει ένα δικαίωμα να απαιτήσει πράξη ή παράλειψη, που συνδέεται με οποιασδήποτε φύσης δικαίωμα, ενοχικό, εμπράγματο, οικογενειακό, κληρονομικό, ενώ στην ενοχή έχει το δικαίωμα να απαιτήσει μια πράξη ή παράλειψη που συνδέεται με ενοχικό και μόνο δικαίωμα.²⁰⁴

Υπάρχουν ορισμένες ενοχικές σχέσεις, που καλούνται συνήθως επώνυμες συμβάσεις, οι οποίες ονομάζονται και ρυθμίζονται απευθείας από το νόμο. Από τις ενοχικές σχέσεις, που ρυθμίζονται από το νόμο μπορούμε να διακρίνουμε:

²⁰⁴ «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Τεύχος Α'. Σελ. 127-128.

1. Ενοχές που αναφέρονται στη μεταβίβαση δικαιώματος (π.χ. δωρεά, πώληση).
2. Ενοχές που αναφέρονται στην παραχώρηση χρήσης πράγματος για ένα χρονικό διάστημα (π.χ. χρησιδάνεια, μίσθωση πράγματος).
3. Ενοχές που αναφέρονται στην παροχή υπηρεσιών (π.χ. σύμβαση έργου, εντολής, μεσιτείας, παρακαταθήκης).
4. Ενοχές που αναφέρονται στην επιδίωξη κοινού σκοπού (π.χ. εταιρία).
5. Ενοχές που αποβλέπουν στην ενίσχυση ή εξασφάλιση άλλης ενοχής (π.χ. σύμβαση εγγύησης).

Παραδείγματα επώνυμων ενοχικών σχέσεων: Όταν ο Α υπόσχεται στον Β να του μεταβιβάσει την κυριότητα και να του παραδώσει ένα πράγμα έναντι ανταλλάγματος, τότε μιλάμε για **σύμβαση πώλησης**, όταν υπόσχεται την εκτέλεση ενός έργου έναντι ανταλλάγματος τότε μιλάμε για **σύμβαση έργου**, όταν υπόσχεται την παροχή της χρήσης ενός ακινήτου έναντι ανταλλάγματος, τότε μιλάμε για **σύμβαση μίσθωσης**, όταν υπόσχεται την παροχή εργασίας έναντι ανταλλάγματος (μισθού), τότε μιλάμε για **σύμβαση εργασίας** κ.λ.π.

Το κύριο χαρακτηριστικό των επώνυμων ενοχικών σχέσεων είναι ότι τα ουσιώδη γνωρίσματά τους προσδιορίζονται από τον ίδιο το νόμο.²⁰⁵ Εκτός από τις ανωτέρω αναφερόμενες επώνυμες ενοχικές σχέσεις, υπάρχουν και άλλες οι οποίες εφευρίσκονται από τους συμβαλλόμενους. Έτσι λοιπόν οι συμβαλλόμενοι βάσει της αρχής της ελευθερίας των συμβάσεων μπορούν να δημιουργήσουν οποιαδήποτε άλλη σύμβαση με

²⁰⁵ «Ενοχικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος.». Απ. Σ. Γεωργιάδης. Δίκαιο και Οικονομία Π.Ν.Σάκκουλας. Αθήνα 1999. Σελ. 3.

περιεχόμενο εντελώς διαφορετικό από αυτό των επώνυμων, να τροποποιήσουν σε κάποια σημεία το περιεχόμενο των επώνυμων ή και να δημιουργήσουν μικτές συμβάσεις, που περιλαμβάνουν στοιχεία περισσότερων επώνυμων συμβάσεων.²⁰⁶

Ιβ. Οι Γενεσιουργοί Λόγοι των Ενοχών

Οι ενοχικές σχέσεις μπορούν να γεννηθούν είτε από δικαιοπραξία (κυρίως σύμβαση), είτε από αδικοπραξία, είτε από άλλους λόγους που ορίζονται ειδικά στο νόμο, όπως είναι η περίπτωση του αδικαιολόγητου πλουτισμού.²⁰⁷

1. Σύμφωνα με το άρθρο 361 ΑΚ «Για τη σύσταση ή αλλοίωση ενοχής με δικαιοπραξία, απαιτείται σύμβαση, εφόσον ο νόμος δεν ορίζει διαφορετικά». Επομένως η **ενοχική σχέση δημιουργείται κυρίως από σύμβαση**. Η σύμβαση με την οποία δημιουργείται η ενοχική σχέση ονομάζεται ενοχική δικαιοπραξία ώστε να διακρίνεται από την εμπράγματη δικαιοπραξία. Επειδή με την ενοχική δικαιοπραξία το ένα μέρος υπόσχεται μια παροχή και με τον τρόπο αυτό αναλαμβάνεται μια υποχρέωση προς παροχή, η ενοχική δικαιοπραξία ονομάζεται και υποσχετική δικαιοπραξία. Σε αντίθεση με την ενοχική δικαιοπραξία, με την εμπράγματη δικαιοπραξία αναλαμβάνεται η υποχρέωση μεταβίβασης δικαιώματος και για το λόγο αυτό η εμπράγματη δικαιοπραξία ονομάζεται και εκποιητική δικαιοπραξία. Όλες οι υποσχετικές δικαιοπραξίες είναι ενοχικές δικαιοπραξίες αλλά υπάρχουν και κάποιες ενοχικές που δεν είναι υποσχετικές αλλά εκποιητικές, καθώς έχουν ως αντικείμενο τη

²⁰⁶ «Γενικό Ενοχικό Δίκαιο». Μιχ. Π. Σταθόπουλου. Αθήνα 1979. Σελ. 17-61.

²⁰⁷ «Ενοχικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος». Παύλου Χρ. Φίλιου. Εκδοση Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα 1987. Σελ.52.

μεταβίβαση, αλλοίωση ή κατάργηση ενοχικού δικαιώματος, όπως είναι για παράδειγμα η εκχώρηση, η άφεση χρέους κ.λ.π.

2. Σύμφωνα με το άρθρο 914 του Αστικού Κώδικα, αδικοπραξία διαπράττει όποιος ζημιώσει τον άλλον παράνομα και υπαίτια, οπότε οφείλει και να τον αποζημιώσει. Αδικοπραξία είναι λοιπόν η άδικη και παράνομη πράξη που προκαλεί ζημία σε ένα άλλο πρόσωπο. Στην περίπτωση λοιπόν αδικοπραξία δημιουργείται μια **ενοχή από αδικοπραξία**, η οποία συνίσταται στην υποχρέωση αυτού που τέλεσε την αδικοπραξία (οφειλέτη) να αποζημιώσει αυτόν ο οποίος ζημιώθηκε από την άδικη και παράνομη πράξη του (δανειστή).

3. Η περίπτωση του **αδικαιολόγητου πλουτισμού** που προβλέπεται στο άρθρο 904 του Αστικού Κώδικα, βάσει του οποίου όποιος έγινε πλουσιότερος χωρίς νόμιμη αιτία από την περιουσία ή με ζημία άλλου έχει υποχρέωση να αποδώσει την ωφέλεια. Π.χ. Ο Α χρωστάει από μια σύμβαση δανείου στον Β το ποσό των 100€. Κατά λάθος καταβάλλει στον Γ και όχι στον Β το ποσό των 100€. Στην περίπτωση αυτή ο Γ γίνεται πλουσιότερος από την περιουσία του Α και χωρίς νόμιμη αιτία, οπότε υποχρεούται να αποδώσει την ωφέλειά του.

Ιγ. Η Αποζημίωση

Στην περίπτωση των ενοχών από το νόμο, όπως είπαμε, γεννιέται η ενοχή προς αποζημίωση. Η ενοχή προς αποζημίωση είναι η υποχρέωση προς αποκατάσταση της ζημιάς και αποζημίωση είναι η αποκατάσταση της ζημιάς που προκλήθηκε σε άλλον.

Υπάρχουν περιπτώσεις όπου ο νόμος επιβάλλει ευθύνη προς αποζημίωση άλλου, ανεξάρτητα αν αυτός που καλείται να καταβάλει την αποζημίωση έχει δόλο ή αμέλεια. Στην περίπτωση αυτή μιλάμε για αντικειμενική ευθύνη. Στην περίπτωση όμως του άρθρου 914 ΑΚ μιλάμε για υποκειμενική ευθύνη, εφόσον η υποχρέωση του ζημιώσαντα προς αποζημίωση εξαρτάται από το αν έχει δόλο ή αμέλεια.

Εκτός από την αδικοπρακτική ευθύνη του άρθρου 914 ΑΚ υπάρχει και η ευθύνη από αθέτηση ενοχικής υποχρέωσης. Η διαφορά τους έγκειται στο ότι η αδικοπρακτική ευθύνη είναι πρωτογενής, αφού η ενοχική σχέση μεταξύ ζημιώσαντος και ζημιωθέντος δημιουργείται για πρώτη φορά με τη μορφή αυτής της ευθύνης προς αποζημίωση. Αντίθετα η ευθύνη από αθέτηση ενοχικής υποχρέωσης είναι δευτερογενής, αφού προϋποθέτει την ύπαρξη ενοχής μεταξύ των μερών και για το λόγο αυτό η ευθύνη αυτή ονομάζεται ενδοσυμβατική ευθύνη.²⁰⁸

Ιδ. Η Αρχή της Ελευθερίας των Συμβάσεων

Στο αρχαιότερο ρωμαϊκό δίκαιο δεν ίσχυε η αρχή του υποχρεωτικού κάθε συμφωνίας. Η αρχή αυτή καθιερώθηκε εθιμικά κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους. Μέχρι την καθιέρωση της αρχής αυτής η σύμπτωση των βουλήσεων των δύο μερών δημιουργούσε μια συμφωνία, η οποία όμως δεν ήταν υποχρεωτική για τα μέρη. Για να καταστεί υποχρεωτική έπρεπε η συμφωνία να περιβληθεί το «τύπο» που όριζε το αστικό δίκαιο και μόνο τότε καθίστατο σύμβαση (contratus), δηλαδή

²⁰⁸ «Γενικό Ενοχικό Δίκαιο ΙΙ». Μιχ. Π. Σταθόπουλος. Αθήνα 1983. Σελ. 95-96.

υποχρεωτική για τα μέρη συμφωνία.²⁰⁹ Για τη σύναψη δηλαδή μιας σύμβασης απαιτείτο η τήρηση συγκεκριμένου τύπου (π.χ. έγγραφη μορφή της σύμβασης) χωρίς τον οποίο τα έννομα αποτελέσματα δεν επέρχονταν και έτσι οι προφορικά καταρτισθείσες συμβάσεις δεν αποτελούσαν παρά «γυμνά σύμφωνα».

Στο γαλλικό δίκαιο εκτός από τη συμφωνία των μερών απαιτείται και η ύπαρξη νόμιμης αιτίας για την έγκυρη κατάρτιση μιας σύμβασης. Η ανάγκη ύπαρξης και νόμιμης αιτίας συνιστά σοβαρό περιορισμό της βούλησης των μερών.

Στο γερμανικό δίκαιο ισχύει ό,τι και στο ελληνικό δίκαιο. Η πιο χαρακτηριστική εξαίρεση από τα ισχύοντα στη χώρα μας όμως παρουσιάζεται στο αγγλοσαξονικό δίκαιο. Σύμφωνα με αυτό για να δεσμευτεί κάποιος από μια συμφωνία που συνάπτει, για να είναι δηλαδή έγκυρη η σύμβαση θα πρέπει εκτός από τη βούληση των μερών να υπάρχει και κάποιο αντάλλαγμα, να αποκτά κανείς και κάποιο δικαίωμα. Όταν λοιπόν συμφωνείται η καταβολή μιας παροχής από τη μία πλευρά θα πρέπει να υπάρχει και κάποιο οικονομικό αντιστάθμισμά της. Η προϋπόθεση αυτή γνωστή με το όνομα «consideration» (δεσμεύομαι επειδή υπολογίζω να πάρω κάποιο αντάλλαγμα) ισχύει με ελάχιστες εξαιρέσεις.

Σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος «Καθένας έχει το δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας...».

²⁰⁹ «Εγχειρίδιον Ενοχικού Δικαίου». Α. Γ. Μαγκάκης. Εκδοτικός Οίκος Δ. Ν. Τζάκα, Σ. Δελαγραμμάτικα κ. Σια. 1936. Σελ. 162επ.

Βάσει της ελευθερίας αυτής που ορίζει το Σύνταγμα, το άρθρο 361 του Αστικού Κώδικα καθιερώνει τον κανόνα, ότι για τη δικαιοπρακτική γέννηση ενοχής, δηλαδή για τη γέννηση ενοχής με δικαιοπραξία και όχι από το νόμο, απαιτείται σύμβαση. Με άλλα λόγια για να αυτοδεσμευτεί ένα πρόσωπο απαιτείται σύμβαση. Μονομερής δικαιοπραξία δεν αρκεί αλλά χρειάζεται η βούληση τόσο του οφειλέτη όσο και του δανειστή (consensus). Το ίδιο άρθρο προσθέτει «...εφόσον ο νόμος δεν ορίζει αλλιώς» αλλά σε ελάχιστες περιπτώσεις ο νόμος θεωρεί επαρκή τη βούληση ενός για τη γέννηση της ενοχής. Επιτρέπεται μόνο σε περιπτώσεις, που οφειλέτης μόνο εκφράζει τη βούλησή του. Το δικαίωμα αυτοδιάθεσης του δανειστή δεν θίγεται καθώς μόνο δικαιώματα αποκτά από την εξαίρεση αυτή. Μάλιστα ο αμέτοχος στη δικαιοπραξία αυτή δανειστής δεν είναι υποχρεωμένος να ασκήσει το δικαίωμα που αποκτά χωρίς να το ζητήσει. Σε μερικές περιπτώσεις μάλιστα δίνεται από το νόμο το δικαίωμα στο δανειστή, εκτός από το να μην ασκήσει το δικαίωμα, ακόμη και να το αποποιηθεί.²¹⁰

Η μεγαλύτερη σημασία της διάταξης αυτής όμως είναι ότι καθιερώνει, έστω κι έμμεσα, την αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων. Για την ακρίβεια την προϋποθέτει και για το λόγο αυτό την καθιερώνει έμμεσα. Η αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων αποτελεί άμεση απόρροια της αρχής της αυτονομίας της ιδιωτικής βούλησης στην οποία στηρίζεται ολόκληρο το ιδιωτικό δίκαιο. Η αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων σημαίνει:

²¹⁰ Όπως για παράδειγμα στο άρθρο 413 ΑΚ (σύμβαση υπέρ τρίτου). Βλ. επίσης και άρθρο 2001 ΑΚ.

1. Την ελευθερία του ατόμου να συνάπτει ή να μη συνάπτει συμβάσεις (εξωτερική ελευθερία).

2. Την ελευθερία του ατόμου να καθορίζει το περιεχόμενο των συμβάσεων που συνάπτει (εσωτερική ελευθερία).²¹¹

Άμεσο αποτέλεσμα της αρχής αυτής είναι η δεσμευτικότητα της σύμβασης. Το άτομο έχει το δικαίωμα να αποφασίσει αν θα αυτοδεσμευτεί και με ποιους όρους με αποτέλεσμα άμεσο να πρέπει να τηρήσει τη σύμβαση που αποφάσισε να καταρτίσει.²¹²

Για την αλλοίωση ή την κατάργηση μιας ενοχικής σχέσης που έχει συναφθεί ισχύει η ίδια ελευθερία.

Η αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων στο άρθρο 361 ΑΚ αναφέρεται μόνο στις ενοχικές συμβάσεις. Η ελευθερία για την σύναψη ή μη μιας σύμβασης ισχύει πάντως για όλες τις συμβάσεις (π.χ. εμπράγματος δικαιοπραξίες, γάμος κ.λ.π.). Η ελευθερία όμως καθορισμού του περιεχομένου τους δεν ισχύει παρά μόνο στις ενοχικές συμβάσεις.

Παράδειγμα: Καθένας μπορεί να αποφασίσει αν θα συνάψει ή όχι την έννομη σχέση του γάμου που προβλέπεται στο οικογενειακό δίκαιο²¹³ αλλά δεν είναι ελεύθερος να αποφασίσει τους ειδικούς όρους με τους οποίους θα ισχύει η έννομη αυτή σχέση. Δεν μπορεί για παράδειγμα να παντρευτεί συμφωνώντας ότι δε θα ισχύουν οι υποχρεώσεις που προβλέπονται στον Αστικό Κώδικα σχετικά με το γάμο.²¹⁴

²¹¹ «Ενοχικόν Δίκαιον». Α Μέρος, Παν. Ι. Ζέπου. Αθήνα 1947. Σελ. 114 επ.

²¹² Αυτό συνήθως καλείται με το λατινικό όρο *pacta sunt servanda*, που σημαίνει ότι οι συμφωνίες πρέπει να τηρούνται.

²¹³ Άρθρα 1350-1371 του Αστικού Κώδικα.

²¹⁴ Άρθρα 1386-1416 του Αστικού Κώδικα.

Η αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων συνδέεται με την αρχή του άτυπου των δικαιοπραξιών²¹⁵ και συνεπάγεται επίσης τη μη ύπαρξη κλειστού αριθμού ειδών συμβάσεων. Σύμβαση μπορεί να συναφθεί με οποιοδήποτε περιεχόμενο και να δεσμεύει τα μέρη. Δεν είναι απαραίτητο να έχει το όνομα ούτε το περιεχόμενο μιας από τις ρητά κατονομαζόμενες στο νόμο ενοχικές συμβάσεις (π.χ. πώληση).

Η αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων βρίσκει τη θεμελίωση και δικαιολόγησή της στην αυτονομία και αυτοδέσμευση του ατόμου, όπως αναφέρθηκε. Για την ηθική θεμελίωση της αρχής αυτής προϋπόθεση αποτελεί και η ύπαρξη ισότητας μεταξύ των συμβαλλομένων. Η ελευθερία των συμβάσεων αποτελεί ένα αναμφισβήτητο αγαθό πάνω στο οποίο πρέπει να στηρίζονται όλες οι συμβάσεις, δεν αποτελεί όμως το μόνο. Η αρχή της ισότητας πρέπει να λαμβάνεται πάντοτε υπόψη ως προϋπόθεση. Χωρίς την προϋπόθεση αυτή η ελευθερία των συμβάσεων μπορεί σε κάποιες περιπτώσεις να εμφανίζεται ως ελευθερία εκμετάλλευσης της ανάγκης του ασθενέστερου εκ των συμβαλλομένων.

Για την αποτροπή των αδικιών ο Αστικός μας Κώδικας θεσπίζει μεν στο άρθρο 361 την αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων αλλά έχει θεσπίσει και κάποια άλλα άρθρα ως εξαιρέσεις στην αρχή αυτή. Τα άρθρα αυτά είναι τα 178, 179, 281, 288, 388 και μέχρι ενός βαθμού και το άρθρο 919 του Αστικού Κώδικα.²¹⁶

Ακριβώς επειδή η αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων βρίσκει τη θεμελίωση και δικαιολόγησή της στην αυτονομία και αυτοδέσμευση του ατόμου, όπως είπαμε, και λόγω του προσωπικού δεσμού, που

²¹⁵ Άρθρο 158 του Αστικού Κώδικα.

²¹⁶ «Γενικό Ενοχικό Δίκαιο II». Μιχ. Π. Σταθόπουλος. Αθήνα 1983. Σελ. 45-54.

αναπτύσσεται μεταξύ δανειστή και οφειλέτη οι ενοχές λέμε ότι εμφανίζουν το στοιχείο της σχετικότητας. Η σχετικότητα σημαίνει ότι η ενοχή εκδηλώνει την ενέργειά της μόνο μεταξύ των δύο μερών (inter partes), δηλαδή του δανειστή και του οφειλέτη και όχι και σε τρίτους.^{217 218}

III. Εμπράγματο Δίκαιο

Ια. Το Εμπράγματο δικαίωμα

Εμπράγματο δικαίωμα είναι η από το νόμο αναγνωρισμένη στο δικαιούχο άμεση και κατά παντός εξουσία (απόλυτη εξουσία) πάνω σε ένα πράγμα ή δικαίωμα.^{219 220} Πράγμα είναι κάθε αντικείμενο ενσώματο, αυθύπαρκτο, απρόσωπο και δεκτικό ανθρώπινης εξουσίσεως.²²¹

Άμεση εξουσία πάνω στο πράγμα σημαίνει ότι μεταξύ του πράγματος και του δικαιούχου δεν παρεμβάλλεται η βούληση άλλου προσώπου.²²² Απόλυτη εξουσία σημαίνει ότι ο δικαιούχος έχει την εξουσία να αποκλείσει παρεμβάσεις τρίτων πάνω στο πράγμα και η εξουσία αυτή ενεργεί κατά οποιουδήποτε παρακωλύει ή δεν ανέχεται την εξουσία του δικαιούχου πάνω στο πράγμα.^{223 224 225}

²¹⁷ «Ενοχικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος». Απ. Σ. Γεωργιάδης. Δίκαιο και Οικονομία Π.Ν.Σάκκουλας. Αθήνα 1999. Σελ. 30-31.

²¹⁸ Για εξαιρέσεις από την αρχή της σχετικότητας των ενοχών βλ. «Ενοχικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος». Απ. Σ. Γεωργιάδης. Δίκαιο και Οικονομία Π.Ν.Σάκκουλας. Αθήνα 1999. Σελ. 35-43.

²¹⁹ Βλ. άρθρο 973 του Αστικού Κώδικα.

²²⁰ «Εμπράγματον Δίκαιον». Αναστασίου Δημ. Παπαχρήστου. Αθήνα 1985. Σελ. 51.

²²¹ «Εγχειρίδιο Αστικού Δικαίου». Ι.Σ.Σπυριδάκη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1983. Τόμος 3^{ος}. Εμπράγματο Δίκαιο. Σελ. 5 και 29.

²²² «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 95.

²²³ «Εγχειρίδιο Αστικού Δικαίου». Ι.Σ.Σπυριδάκη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1983. Τόμος 3^{ος}. Εμπράγματο Δίκαιο. Σελ. 6.

Το πράγμα πρέπει καταρχήν να είναι απρόσωπο.²²⁶ Επομένως ο άνθρωπος που είναι πρόσωπο δεν μπορεί να αποτελέσει πράγμα. Το ίδιο ισχύει και για όλα τα μέρη του ανθρώπινου σώματος (φυσικά ή τεχνητά) που είναι ενωμένα με αυτό. Εάν όμως τα μέρη αυτά αποχωριστούν από το ανθρώπινο σώμα, τότε αποτελούν πράγματα.²²⁷ Αυθύπαρκτο²²⁸ είναι ένα ενσώματο αντικείμενο εφόσον διαθέτει φυσική αυθυπαρξία μέσα στο χώρο, δηλαδή να διαθέτει κάποια όρια, σύνορα μέσα στο χώρο, που μπορούν να καθοριστούν. Τα στερεά λοιπόν είναι αυθύπαρκτα ενώ τα υγρά και τα αέρια γίνονται αυθύπαρκτα μόνο εφόσον περικλείονται σε συγκεκριμένο χώρο. Κατά πόσο ένα ενσώματο αντικείμενο είναι δεκτικό ανθρώπινης εξουσίασης²²⁹ κρίνεται κατά τις αντιλήψεις των συναλλαγών. Έτσι δεν είναι δεκτικά ανθρώπινης εξουσίασης τα ενσώματα²³⁰ αντικείμενα τα οποία δεν μπορούν να οριοθετηθούν (π.χ. ο ατμοσφαιρικός αέρας) ή τα αντικείμενα τα οποία είναι ακόμη απροσπέλαστα στον άνθρωπο (π.χ. ο πλανήτης Κρόνος).²³¹

²²⁴ «Σύνοψις Εμπραγμάτου Δικαίου». Θ. Βασιλάκη. Εκδοτικός Οίκος «Το Νομικόν» Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα 1977. Σελ. 37επ.

²²⁵ «Εμπράγματον Δίκαιον». Ανδρέα Χρ. Τούση. Αθήνα 1948. Σελ. 1-7.

²²⁶ «Εμπράγματον Δίκαιον». Κωνσταντίνου Αναστ. Βαβούσκου. Εκδοτικός Οίκος Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη 1979. Σελ. 19.

²²⁷ «Εγχειρίδιο Αστικού Δικαίου». Ι.Σ.Σπυριδάκη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1983. Τόμος 3^{ος}. Εμπράγματο Δίκαιο. Σελ. 30-33.

²²⁸ «Εμπράγματον Δίκαιον». Κωνσταντίνου Αναστ. Βαβούσκου. Εκδοτικός Οίκος Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη 1979. Σελ. 18.

²²⁹ «Εμπράγματον Δίκαιον». Κωνσταντίνου Αναστ. Βαβούσκου. Εκδοτικός Οίκος Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη 1979. Σελ. 19.

²³⁰ «Εμπράγματον Δίκαιον». Κωνσταντίνου Αναστ. Βαβούσκου. Εκδοτικός Οίκος Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη 1979. Σελ. 15.

²³¹ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 94.

Τα πράγματα διακρίνονται σε:

1. Κινητά και ακίνητα.²³² Ακίνητα είναι το έδαφος και τα συστατικά του μέρη, δηλαδή όσα δεν μπορούν να μετακινηθούν.²³³ Διακρίνονται σε αστικά ακίνητα και αγροτικά ακίνητα ανάλογα με το είδος της χρήσης που τους γίνεται. Τα κινητά είναι αυτά που δεν είναι ακίνητα.

2. Κύρια και παρεπόμενα. Ένα κινητό ή ακίνητο πράγμα καλείται κύριο σε σχέση με τα πράγματα τα οποία είναι συνδεδεμένα με αυτό ή σε σχέση με τα πράγματα που εξυπηρετούν αυτό (π.χ. παρεπόμενα σε σχέση με το σπίτι είναι τα έπιπλα του, σε σχέση με το πλοίο οι μηχανές του, σε σχέση με το τραπέζι, τα συρτάρια του κ.λ.π.). Τα παρεπόμενα πράγματα τα οποία δεν μπορούν να αποχωριστούν από το πράγμα χωρίς βλάβη του ιδίου ή του κυρίου πράγματος καλούνται συστατικά (π.χ. το οικοδόμημα είναι συστατικό του εδάφους), ενώ τα κινητά πράγματα τα οποία μπορούν να αποχωριστούν από το πράγμα χωρίς βλάβη και προορίζονται να εξυπηρετούν τον οικονομικό σκοπό του κυρίου πράγματος καλούνται παραρτήματα (π.χ. το κλειδί είναι παράρτημα του σπιτιού).²³⁴

Ιβ. Κατοχή, Νομή, Κυριότητα

Συνήθως το εμπράγματο δικαίωμα και η φυσική εξουσία του πράγματος συμπίπτουν με την έννοια ότι αυτός που έχει εμπράγματο δικαίωμα πάνω σε ένα πράγμα έχει και την αντίστοιχη φυσική ή σωματική

²³² «Εμπράγματον Δίκαιον». Κωνσταντίνου Αναστ. Βαβούσκου. Εκδοτικός Οίκος Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη 1979. Σελ. 22.

²³³ Βλ. Άρθρο 948 του Αστικού Κώδικα.

²³⁴ «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Τεύχος Α΄. Σελ. 163 και «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 96.

εξουσία πάνω σε αυτό. Υπάρχουν περιπτώσεις όμως που δε συμβαίνει αυτό.

Παράδειγμα: κρατάω ένα στυλό (φυσική εξουσία) αλλά δεν είμαι κύριος του στυλό (εμπράγματο δικαίωμα), διότι το έχω δανειστεί.

Κατοχή είναι η απλή φυσική εξουσίαση του πράγματος με θέληση κατοχής δηλαδή αναγνωρίζοντας ότι είναι κάτοχος, ότι προσωρινά κατέχει το πράγμα και όχι τίποτε περισσότερο. Π.χ. ο μισθωτής (ενοικιαστής) ενός πράγματος.

Νομή είναι η φυσική εξουσίαση του πράγματος, η οποία ασκείται με «διάνοια κυρίου» δηλαδή ο νομέας συμπεριφέρεται σαν να ήταν ο ίδιος κύριος του πράγματος, χωρίς να θεωρεί ότι απλώς προσωρινά κατέχει το πράγμα.²³⁵ ²³⁶ Π.χ. αυτός που αγόρασε ένα ακίνητο αλλά με άκυρη σύμβαση, αυτός που έκλεψε ένα πράγμα κ.λ.π.

Ενώ λοιπόν ο κάτοχος ασκεί τη φυσική εξουσία πάνω στο πράγμα με τη θέληση εξουσίασης του πράγματος επ' ονόματι κάποιου άλλου, ο νομέας ασκεί τη φυσική εξουσίαση με τη θέληση εξουσίασης του πράγματος επ' ονόματί του, σαν να ήταν δικό του το πράγμα.

Η Κυριότητα σε αντίθεση με τη νομή, που αποτελεί μια πραγματική κατάσταση, είναι δημιούργημα της έννομης τάξης και νοείται μόνο εντός του πλαισίου της έννομης τάξης.²³⁷ **Κυριότητα** λοιπόν είναι η αναγνωριζόμενη από το νόμο άμεση, απόλυτη και καθολική εξουσία πάνω στο πράγμα.²³⁸ ²³⁹ Η κυριότητα λοιπόν σε αντίθεση με τα άλλα εμπράγματα

²³⁵ Για τη σχέση κατοχής και νομής βλ. «Το Δίκαιον της Νομής». Τόμος Α'. Χρίστου Γ. Θηβαίου. Αθήνα 1950. Σελ. 303επ.

²³⁶ «Εμπράγματον Δίκαιον». Αναστασίου Δημ. Παπαχρήστου. Αθήνα 1985. Σελ. 52επ.

²³⁷ «Εμπράγματον Δίκαιον». Γεωργίου Α. Μπαλή. Εκδόσεις Πυρσός Α.Ε. Αθήνα 1951. Σελ. 86.

²³⁸ Βλ. Άρθρο 1000 του Αστικού Κώδικα.

²³⁹ «Εμπράγματον Δίκαιον». Αναστασίου Δημ. Παπαχρήστου. Αθήνα 1985. Σελ. 130επ.

δικαιώματα περιλαμβάνει κάθε δυνατή εξουσία πάνω στο πράγμα.²⁴⁰ Ο κύριος μπορεί να κατέχει, να χρησιμοποιεί, να καρπούται, να μεταβάλλει, να εκποιεί, να επιβαρύνει ή και να καταστρέφει το πράγμα. Από αυτή την καθολικότητα που περιλαμβάνει η κυριότητα, προκύπτουν δύο αρχές που αφορούν στην κυριότητα:

1. Η αρχή ότι το περιορισμένο εμπράγματο δικαίωμα (π.χ. υποθήκη) μπορεί να συσταθεί μόνο σε αλλότριο πράγμα. Ο κύριος δεν μπορεί να αποκτήσει και περιορισμένο εμπράγματο δικαίωμα πάνω στο ίδιο του το πράγμα.^{241 242}

2. Η σύσταση περιορισμένου εμπράγματος δικαιώματος πάνω στο πράγμα δε μεταβάλλει τη φύση του δικαιώματος της κυριότητας, αλλά περιορίζει την άσκησή της. Μόλις εκλείψει ο περιορισμός της κυριότητας, η κυριότητα επεκτείνεται αυτόματα, χωρίς άλλη ενέργεια του κυρίου και στις εξουσίες οι οποίες αποδεσμεύονται.

Η κυριότητα μπορεί να αποκτηθεί είτε παράγωγα, όταν στηρίζεται σε προϋπάρχον δικαίωμα κυριότητας και υπάρχει διαδοχή στο δικαίωμα αυτό, είτε πρωτότυπα όταν δε στηρίζεται σε προϋπάρχον δικαίωμα κυριότητας άλλου προσώπου. Χαρακτηριστική περίπτωση κτήσης κυριότητας από μη κύριο έχουμε π.χ. όταν κάποιος γίνεται κύριος ενός αδέσποτου ζώου, οπότε έχουμε πρωτότυπη κτήση. Όταν όμως κάποιος αγοράζει από τον κύριό του ένα ζώο, τότε έχουμε παράγωγη κτήση. Σημαντικός τρόπος πρωτότυπης κτήσης κυριότητας, είναι η χρησικτησία.

²⁴⁰ «Εμπράγματον Δίκαιον». Ανδρέα Χρ. Τούση. Αθήνα 1948. Σελ. 156επ.

²⁴¹ «Εγχειρίδιο Εμπράγματον Δικαίου». Α.Σ. Γεωργιάδης. Αθήνα 1980. Τεύχος Ε. Σελ. 11-13.

²⁴² «Εμπράγματον Δίκαιον». Γεωργίου Α. Μπαλή. Εκδόσεις Πυρσός Α.Ε. Αθήνα 1951. Σελ. 87.

Τακτική χρησικτησία έχουμε όταν κάποιος νέμεται ακίνητο για δέκα χρόνια ή κινητό για τρία χρόνια καλόπιστα και με νόμιμο ή νομιζόμενο τίτλο. Αυτό σημαίνει ότι ο νεμόμενος πρέπει ειλικρινά να πιστεύει ότι έχει αποκτήσει κυριότητα. Ο νομοθέτης απαιτεί και την ύπαρξη νόμιμου ή νομιζόμενου τίτλου, δηλαδή να έχει καταρτισθεί μια σύμβαση πώλησης αλλά λόγω ελαττώματος να είναι άκυρη, οπότε ο νεμόμενος να μην έχει καταστεί στην πραγματικότητα κύριος από τη σύμβαση αυτή. Εκτακτη χρησικτησία έχουμε όταν κάποιος νέμεται για είκοσι χρόνια κινητό ή ακίνητο πράγμα.²⁴³

Ιγ. Δουλείες, Ενέχυρο, Υποθήκη

Πάνω στο ακίνητο ενός κυρίου μπορεί να αποκτηθεί εμπράγματο δικαίωμα υπέρ κυρίου άλλου ακινήτου, που να του παρέχει κάποια ωφέλεια. Η ωφέλεια αυτή ονομάζεται πραγματική δουλεία. Το ακίνητο πάνω στο οποίο συστήνεται η πραγματική δουλεία καλείται δουλεύον ακίνητο και το ακίνητο υπέρ του οποίου συστήνεται η πραγματική δουλεία καλείται δεσπόζον ακίνητο.

Παραδείγματα πραγματικής δουλείας: δουλεία άντλησης νερού, δουλεία αποχέτευσης νερού, δουλεία ποτισμού, δουλεία διόδου, δουλεία βοσκής, δουλεία ξύλευσης κ.λ.π.

Πάνω σε ακίνητο ενός κυρίου μπορεί να αποκτηθεί εμπράγματο δικαίωμα υπέρ άλλου προσώπου, που να παρέχει στο πρόσωπο αυτό εξουσία ή χρησιμότητα πάνω στο αλλότριο αυτό ακίνητο, οπότε μιλάμε για προσωπική δουλεία.

²⁴³ «Εγχειρίδιο Εμπράγματος Δικαίου». Α.Σ. Γεωργιάδης. Αθήνα 1980. Τεύχος Α,Β,Γ,Δ,Ε.

Παράδειγμα προσωπικής δουλείας: Η πιο συνηθισμένη περίπτωση προσωπικής δουλείας είναι η επικαρπία που συνίσταται στο εμπράγματο δικαίωμα του επικαρπωτή να χρησιμοποιεί πλήρως και να καρπώνεται το ξένο πράγμα διατηρώντας όμως ακέραιη την ουσία του.²⁴⁴

Ενέχυρο είναι το περιορισμένο εμπράγματο δικαίωμα, συνήθως καλούμενο εμπράγματο ασφάλεια, που συστήνεται μόνο σε ξένο κινητό πράγμα και συνίσταται στην εξασφάλιση απαίτησης του δικαιούχου (ενεχυρούχου δανειστή) με τη θεμελίωση δικαιώματος αναγκαστικής εκποίησης και προνομιακής ικανοποίησης, δηλαδή ικανοποίησης κατά προτεραιότητα από τους άλλους δανειστές.^{245 246}

Υποθήκη είναι το περιορισμένο εμπράγματο δικαίωμα, συνήθως καλούμενο εμπράγματο ασφάλεια, που συστήνεται μόνο σε ξένο ακίνητο πράγμα και συνίσταται στην εξασφάλιση απαίτησης του δικαιούχου με την προνομιακή ικανοποίηση του δανειστή από το πράγμα.^{247 248 249}

Ιδ. Σχέση Ενοχικών και Εμπραγμάτων Δικαιωμάτων

Οι αρχές που διέπουν τα ενοχικά και εμπράγματα δικαιώματα μπορούν πολύ παραστατικά να περιγραφούν μέσα από τις διαφορές τους. Οι

²⁴⁴ «Εμπράγματον Δίκαιον». Γεωργίου Α. Μπαλή. Εκδόσεις Πυρσός Α.Ε. Αθήνα 1951. Σελ. 335επ.

²⁴⁵ «Εμπράγματον Δίκαιον». Κωνσταντίνου Αναστ. Βαβούσκου. Εκδοτικός Οίκος Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη 1979. Σελ. 400επ.

²⁴⁶ «Εμπράγματον Δίκαιον». Ανδρέα Χρ. Τούση. Αθήνα 1948. Σελ. 470.

²⁴⁷ «Εμπράγματον Δίκαιον». Κωνσταντίνου Αναστ. Βαβούσκου. Εκδοτικός Οίκος Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη 1979. Σελ. 427επ.

²⁴⁸ «Εμπράγματον Δίκαιον». Αναστασίου Δημ. Παπαρήστου. Αθήνα 1985. Σελ. 605επ.

²⁴⁹ «Εμπράγματον Δίκαιον». Ανδρέα Χρ. Τούση. Αθήνα 1948. Σελ. 501επ.

διαφορές ενοχικών και εμπραγμάτων δικαιωμάτων είναι οι ακόλουθες:²⁵⁰

251 252

1. Το ενοχικό δικαίωμα είναι σχετικό, δηλαδή αναπτύσσει ενέργεια μόνο μεταξύ οφειλέτη και δανειστή και δεν μπορεί να αντιταχθεί έναντι παντός τρίτου σε αντίθεση με τα εμπράγματα δικαιώματα τα οποία είναι απόλυτα, δηλαδή μπορούν να προβληθούν έναντι παντός τρίτου. Π.χ. ο Α πωλεί στον Β ένα κινητό τηλέφωνο, το οποίο λίγο πριν το παραδώσει στον Β καταστρέφεται από τον Γ. Ο Β έχει ένα σχετικό δικαίωμα, το ενοχικό δικαίωμα κατά του Α και δε μπορεί να στραφεί κατά του Γ.

2. Η πρώτη εκδήλωση του εμπράγματος δικαιώματος είναι η εξουσία δίωξης και παρακολούθησης, που σημαίνει ότι ο δικαιούχος μπορεί να στραφεί κατά κάθε τρίτου που προσβάλλει το εμπράγματο δικαίωμα, ενώ το ενοχικό δικαίωμα δεν παρέχει τέτοια εξουσία κατά τρίτων. Π.χ. στο προηγούμενο παράδειγμα ο Α είναι κύριος ενός κινητού τηλεφώνου, το οποίο καταστρέφεται από τον Γ. Σε αντίθεση με τον Β που έχει ενοχικό, δηλαδή σχετικό δικαίωμα, ο Α έχει ένα απόλυτο δικαίωμα, το εμπράγματο δικαίωμα (κύριος του κινητού) και την εξουσία δίωξης και παρακολούθησης του πράγματος και μπορεί να στραφεί κατά παντός τρίτου άρα και του Γ.

3. Βάσει της αρχής προτίμησης των εμπραγμάτων δικαιωμάτων έναντι των ενοχικών, στην περίπτωση που κατά του ίδιου οφειλέτη στρέφονται πολλοί δανειστές, θα ικανοποιηθούν πρώτοι (προτιμούνται) εκείνοι που

²⁵⁰ «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Τεύχος Α΄. Σελ. 131-132.

²⁵¹ «Ενοχικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος.». Απ. Σ. Γεωργιάδης. Δίκαιο και Οικονομία Π.Ν.Σάκκουλας. Αθήνα 1999. Σελ. 31-35.

²⁵² «Γενικό Ενοχικό Δίκαιο Ι». Μιχ. Π. Σταθόπουλος. Αθήνα 1979. Σελ. 68 επ.

έχουν εμπράγματα αξίωση. Π.χ. ο Α χρωστάει χρήματα σε πολλούς δανειστές (ενοχικό δικαίωμα). Συγχρόνως έχει μισθώσει το σπίτι κυριότητας του Β (εμπράγματο δικαίωμα). Αν η περιουσία του Α δεν αρκεί για να ικανοποιήσει τους δανειστές με το ενοχικό δικαίωμα δε θα εκποιηθεί και το σπίτι κυριότητας του Β διότι ο Β έχει εμπράγματο δικαίωμα κατά του Α, που συνίσταται στο να του παραδώσει το σπίτι κυριότητάς του.

4. Βάσει της αρχής της χρονικής προτεραιότητας, όταν υπάρχουν πολλά εμπράγματα δικαιώματα πάνω στο ίδιο πράγμα, προηγείται εκείνο που συστάθηκε πρώτο. Αντίθετα όταν υπάρχουν πολλά ενοχικά δικαιώματα ισχύει η αρχή της πρόληψης που σημαίνει ότι θα ικανοποιηθεί όποιος προλάβει να ικανοποιηθεί πριν από τους άλλους δικαιούχους. Π.χ. όταν κατά του σπιτιού κυριότητας του Α έχουν εγγραφεί πολλές υποθήκες υπέρ διαφόρων δανειστών, οι δανειστές αυτοί, που έχουν εμπράγματο δικαίωμα θα ικανοποιηθούν με τη χρονική σειρά που ενέγραψαν τις υποθήκες τους, δηλαδή πρώτα η παλαιότερη και κατόπιν οι νεώτερες.

5. Στα εμπράγματα δικαιώματα ισχύει η αρχή του κλειστού αριθμού των εμπραγμάτων δικαιωμάτων και άρα αυτά είναι τα συγκεκριμένα που αναφέρονται στον αστικό κώδικα (δηλαδή η κυριότητα, οι δουλείες, η υποθήκη και το ενέχυρο) και δεν μπορούν να υπάρξουν άλλα. Αντίθετα στα ενοχικά δικαιώματα ισχύει η αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων, βάσει της οποίας μπορούν να διαμορφωθούν απεριόριστου αριθμού ενοχές και όχι μόνο οι επώνυμες, που ρυθμίζονται ρητά στον αστικό κώδικα.

IV. Οικογενειακό Δίκαιο

Ια. Ιδιαιτερότητες των Κανόνων του Οικογενειακού δικαίου

Οι διατάξεις του οικογενειακού δικαίου εκφράζουν την υποταγή του νομοθέτη σε ορισμένες συνταγματικές αρχές. Οι συνταγματικές αρχές που έχουν άμεση σχέση με το οικογενειακό δίκαιο είναι οι ακόλουθες:²⁵³

1. Η αρχή της προστασίας του γάμου και της οικογένειας (άρθρο 21 παρ. 1 του Συντάγματος).
2. Η αρχή της ισότητας των φύλων (άρθρο 4 παρ. 2 του Συντάγματος).
3. Η αρχή της ανεξιθρησκείας (άρθρο 13 του Συντάγματος).
4. Η αρχή της όμοιας μεταχείρισης παιδιών που γεννήθηκαν εντός και εκτός γάμου (προκύπτει εμμέσως από το άρθρο 4 παρ. 2 του Συντάγματος καθώς προβλέπεται η προστασία της μητρότητας και της παιδικής ηλικίας χωρίς διακρίσεις).

Οι κανόνες δικαίου διακρίνονται σε κανόνες αναγκαστικού δικαίου και κανόνες ενδοτικού δικαίου. Οι κανόνες ενδοτικού δικαίου είναι εκείνοι που ισχύουν μόνο εφόσον οι ενδιαφερόμενοι δεν έχουν συμφωνήσει μεταξύ τους κάτι διαφορετικό από το περιεχόμενο του κανόνα, δηλαδή το προβάδισμα έχει η βούληση των μερών. Αντίθετα οι κανόνες αναγκαστικού δικαίου ισχύουν ακόμη κι αν υπάρχει αντίθετη θέληση των μερών και αντίθετες συμφωνίες κηρύσσονται άκυρες. Λόγω του αυξημένου ενδιαφέροντος της Πολιτείας για το θεσμό του γάμου, οι κανόνες του οικογενειακού δικαίου είναι αναγκαστικού δικαίου και οι

²⁵³ «Οικογενειακό Δίκαιο». Γιώργου Κουμάντου. Τόμος Ι. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1988. Σελ. 4-6.

πράξεις που αφορούν το γάμο και την οικογένεια χαρακτηρίζονται από αυξημένη τυπικότητα (π.χ. ο γάμος απαιτεί την τέλεση μιας συγκεκριμένης τελετής, με την τήρηση συγκεκριμένων διατυπώσεων).²⁵⁴

Τα οικογενειακά δικαιώματα διακρίνονται σε προσωπικά και περιουσιακά δικαιώματα. Προσωπικά είναι εκείνα που δίνουν τη νομική εξουσία στο δικαιούχο να επεμβαίνει στον ατομικό βίο του άλλου μέλους της οικογένειάς του και να αξιώνει την τήρηση ορισμένης συμπεριφοράς (π.χ. το δικαίωμα του κάθε συζύγου να συμβιώνει με τον άλλον). Περιουσιακά είναι εκείνα που δίνουν τη νομική εξουσία στο δικαιούχο να απαιτεί από κάποιο μέλος της οικογένειάς του ορισμένη παροχή με οικονομική σημασία (π.χ. το δικαίωμα διατροφής που υπάρχει ανάμεσα στους συζύγους ή στους συγγενείς άρθρα 1400 και 1390, 1485 επ. ΑΚ).²⁵⁵

Ένα άλλο χαρακτηριστικό των οικογενειακών δικαιωμάτων είναι ότι είναι προσωποπαγή, δηλαδή στενά συνδεδεμένα με το πρόσωπο του δικαιούχου και συνεπώς δεν μπορούν να μεταβιβαστούν σε κάποιο άλλο πρόσωπο, όπως μπορούν να μεταβιβαστούν κατά κανόνα τα άλλα περιουσιακά δικαιώματα. Ενώ αυτό φαίνεται περίπου αυτονόητο για τα προσωπικά οικογενειακά δικαιώματα (καθώς είναι φυσικό ότι δεν μπορεί να μεταβιβάζεται το δικαίωμα συμβίωσης), εντούτοις ισχύει και για τα περιουσιακά οικογενειακά δικαιώματα. Μια απαίτηση μπορεί γενικώς να εκχωρηθεί από το δανειστή σε κάποιο τρίτο, που πλέον γίνεται αυτός δανειστής αλλά μια οικογενειακή απαίτηση δεν μπορεί να μεταβιβαστεί

²⁵⁴ «Οικογενειακό Δίκαιο». Γιώργου Κουμάντου. Τόμος Ι. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1988. Σελ. 7-8.

²⁵⁵ Βλ. παλαιότερες απόψεις σύμφωνα με τις οποίες η έννομη τάξη ρυθμίζει το γάμο ως ηθική σχέση «Οικογενειακόν Δίκαιον». Γεωργίου Α. Μπαλή. Εκδοτικός Οίκος Τζάκα-Δελαγραμμάτικα. Αθήνα 1956. Σελ. 4-6.

(π.χ. μια σύζυγος που έχει δικαίωμα διατροφής από τον άντρα της δεν μπορεί να εκχωρήσει το δικαίωμα αυτό σε κάποιον τρίτο).²⁵⁶

Ιβ. Γάμος, Συγγένεια, Διαζύγιο

Ο γάμος είναι μια σύμβαση^{257 258 259} που ιδρύει μια μόνιμη συμβίωση ανάμεσα σε πρόσωπα διαφορετικού φύλου. Για τη σύναψη της σύμβασης αυτής του γάμου απαιτείται οι μελλόνυμφοι να έχουν συμπληρώσει το 18^ο έτος της ηλικίας τους, να υπάρχει συμφωνία τους να συνάψουν γάμο και να δηλώσουν την πρόθεσή τους αυτή αυτοπροσώπως δηλαδή όχι μέσω αντιπροσώπου και χωρίς αίρεση ή προθεσμία.²⁶⁰

Το οικογενειακό δίκαιο διέπεται από τις ακόλουθες αρχές.²⁶¹

- Την αρχή της ισότητας των δύο φύλων, που προβλέπεται από το άρθρο 4 παρ.1 του Συντάγματος.
- Την αρχή της μονογαμίας.
- Την αρχή της ελευθερίας σύναψης ή μη σύναψης γάμου, που προκύπτει από το άρθρο 5 παρ.1 του Συντάγματος περί ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας.
- Την αρχή της προστασίας του γάμου, που προβλέπεται από το άρθρο 21 παρ.1 του Συντάγματος.

²⁵⁶ «Οικογενειακό Δίκαιο». Γιώργου Κουμάντου. Τόμος Ι. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1988. Σελ. 10-13.

²⁵⁷ Για το θέμα του αν ο γάμος αποτελεί σύμβαση ή θεσμό βλ. «Οικογενειακό Δίκαιο». Α΄ Τεύχος. Ιω. Γ. Δεληγιάννη. Εκδόσεις Σάκκουλα Θεσσαλονίκη 1984. Σελ. 90επ.

²⁵⁸ Βλ. παλαιότερες απόψεις σύμφωνα με τις οποίες ο γάμος είναι θεσμός ιδιόρρυθμης νομικής φύσης «Οικογενειακόν Δίκαιον». Ανδρ. Χρ. Τούση. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1970. Σελ. 36.

²⁵⁹ Βλ. άποψη σύμφωνα με την οποία ο γάμος είναι σύμβαση οικογενειακού δικαίου με συνέπειες ενοχικού δικαίου «Οικογενειακόν Δίκαιον». Γεωργίου Γ. Ροϊλού εκσυγχρονισθείσα δια προσθηκών Γιώργου Α. Κουμάντου. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1965. Σελ. 38.

²⁶⁰ Βλ. άρθρο 1350 του Αστικού Κώδικα.

²⁶¹ «Οικογενειακό Δίκαιο». Τόμος Ι. Εφη Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη. Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2003. Σελ. 29επ.

Τα πρόσωπα είναι μεταξύ τους συγγενείς εξ αίματος σε ευθεία γραμμή, αν το ένα κατάγεται από το άλλο (όπως είναι οι γονείς με τα παιδιά τους). Συγγενείς εξ αίματος σε πλάγια γραμμή είναι τα πρόσωπα που, χωρίς να είναι συγγενείς σε ευθεία γραμμή, κατάγονται από τον ίδιο ανιόντα (όπως είναι τα αδέρφια). Ο βαθμός της συγγένειας ορίζεται από τον αριθμό των γεννήσεων που συνδέουν τα πρόσωπα.

Η συγγένεια του προσώπου με τη μητέρα του και τους συγγενείς της ιδρύεται με μόνη τη γέννηση. Η συγγένεια με τον πατέρα και τους συγγενείς του συνάγεται από το γάμο της μητέρας με τον πατέρα ή ιδρύεται με την αναγνώριση, εκούσια ή δικαστική.²⁶²

Οι συγγενείς εξ αίματος του ενός από τους συζύγους είναι συγγενείς εξ αγχιστείας του άλλου στην ίδια γραμμή και τον ίδιο βαθμό. Η συγγένεια εξ αγχιστείας εξακολουθεί να υπάρχει και μετά τη λύση ή την ακύρωση του γάμου, από τον οποίο δημιουργήθηκε.^{263 264}

Το τέκνο που γεννήθηκε κατά τη διάρκεια του γάμου της μητέρας του ή μέσα σε τριακόσιες ημέρες από τη λύση ή την ακύρωσή του τεκμαίρεται ότι έχει πατέρα το σύζυγο της μητέρας (τέκνο γεννημένο σε γάμο).

Αν το τέκνο γεννήθηκε μετά την τριακοσιοστή ημέρα από τη λύση ή την ακύρωση του γάμου, η απόδειξη της πατρότητας του συζύγου της μητέρας βαρύνει εκείνον που την επικαλείται.²⁶⁵

²⁶² Βλ. άρθρο 1463 του Αστικού Κώδικα.

²⁶³ Βλ. άρθρο 1464 του Αστικού Κώδικα.

²⁶⁴ Επομένως οι γονείς δύο προσώπων που έχουν παντρευτεί (συμπέθεροι) δεν μπορούν να παντρευτούν μεταξύ τους ακόμη και μετά τη λύση του γάμου των παιδιών τους λόγω συγγένειάς τους εξ αγχιστείας που δημιουργήθηκε από το γάμο των παιδιών τους.

²⁶⁵ Βλ. άρθρο 1465 του Αστικού Κώδικα.

Αρα συγγενείς εξ αίματος σε ευθεία γραμμή είναι ο παππούς, ο πατέρας και ο υιός ενώ σε πλάγια γραμμή συγγενείς είναι τα αδέρφια και τα ξαδέλφια. Οι γονείς με κάθε παιδί είναι συγγενείς σε ευθεία γραμμή πρώτου βαθμού. Οι παππούδες με τα εγγόνια είναι συγγενείς σε ευθεία γραμμή δεύτερου βαθμού. Τα αδέρφια είναι συγγενείς σε πλάγια γραμμή δεύτερου βαθμού διότι μεσολαβούν δύο γεννήσεις και τα πρώτα ξαδέλφια είναι συγγενείς σε πλάγια γραμμή τέταρτου βαθμού διότι μεσολαβούν τέσσερις γεννήσεις. Οι σύζυγοι μεταξύ τους δε θεωρούνται συγγενείς αλλά όσον αφορά στη συγγένεια θεωρούνται ως ένα πρόσωπο.²⁶⁶

Ο γάμος μπορεί να λυθεί με δύο τρόπους: είτε με το θάνατο ενός από τους συζύγους, είτε με το διαζύγιο. Διαζύγιο είναι η λύση του γάμου, ενόσω ακόμη ζουν οι σύζυγοι, για ορισμένους λόγους, που προβλέπονται από το νόμο και ύστερα από δικαστική απόφαση.²⁶⁷

Οι κυριότερες συνέπειες του διαζυγίου, εκτός βέβαια από την αυτονόητη λύση του γάμου τους, είναι οι ακόλουθες:²⁶⁸

1. Παύει η υποχρέωση των συζύγων για συμβίωση (1386 ΑΚ).
2. Παύει η δυνατότητα του κάθε συζύγου να χρησιμοποιεί το επώνυμο του άλλου στις κοινωνικές του σχέσεις (1388 ΑΚ).
3. Γεννιέται η αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα (1400-1402 ΑΚ).
4. Η άσκηση της γονικής μέριμνας των τέκνων μπορεί με δικαστική απόφαση να ανατεθεί στον έναν γονέα ή να κατανεμηθεί μεταξύ τους (1513 ΑΚ).

²⁶⁶ «Οικογενειακό Δίκαιο». Γιώργου Κουμάντου. Τόμος II. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1988. Σελ. 8-10.

²⁶⁷ Βλ. άρθρο 1438 του Αστικού Κώδικα.

²⁶⁸ «Οικογενειακό Δίκαιο». Γιώργου Κουμάντου. Τόμος I. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1988. Σελ. 260-261.

5. Παύουν τα κληρονομικά δικαιώματα των συζύγων μεταξύ τους (1820, 1825 ΑΚ)

V. Κληρονομικό Δίκαιο

Κληρονομικό δίκαιο είναι το σύνολο των κανόνων δικαίου που ρυθμίζει την τύχη των εννόμων σχέσεων (κυρίως των περιουσιακών) ενός φυσικού προσώπου για τον μετά το θάνατό του χρόνο.²⁶⁹

Κατά το θάνατο κάποιου προσώπου η περιουσία του ως σύνολο (κληρονομιά)²⁷⁰ περιέρχεται από διαθήκη ή από το νόμο σε ένα ή περισσότερα πρόσωπα (κληρονόμοι). Η κληρονομική διαδοχή από το νόμο επέρχεται όταν δεν υπάρχει διαθήκη (εξ αδιαθέτου διαδοχή) ή όταν η διαδοχή από διαθήκη ματαιωθεί ολικά ή μερικά.

Η κληρονομιά επάγεται στον κληρονόμο κατά το χρόνο του θανάτου του κληρονομούμενου. Κληρονόμος μπορεί να γίνει μόνο εκείνος, που κατά το χρόνο επαγωγής της κληρονομιάς βρίσκεται στη ζωή ή έχει τουλάχιστον συλληφθεί, είναι δηλαδή κυοφορούμενος.

Η διαθήκη συντάσσεται μόνο αυτοπροσώπως και με τις διατυπώσεις που ορίζονται στο νόμο. Οι διαθήκη μπορεί να είναι ιδιόγραφη, δημόσια ή μυστική. Η ιδιόγραφη γράφεται ολόκληρη με το χέρι του διαθέτη χρονολογείται και υπογράφεται από αυτόν. Η δημόσια συντάσσεται με δήλωση από το διαθέτη ενώπιον συμβολαιογράφου παρουσία τριών

²⁶⁹ «Κληρονομικό Δίκαιο». Ι. Σ. Σπυριδάκη. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα – Κομοτηνή 2002. Σελ. 5.

²⁷⁰ «Κληρονομικόν Δίκαιον». Ανδρ. Χρ. Τούση. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1969. Σελ. 31.

μαρτύρων. Για την κατάρτιση της μυστικής διαθήκης, ο διαθέτης εγχειρίζεται στο συμβολαιογράφο, παρουσία τριών μαρτύρων, έγγραφο δηλώνοντας προφορικά ότι περιέχει την τελευταία του βούληση.²⁷¹

Σε αντίθεση με τις άλλες δικαιοπραξίες, χαρακτηριστικό γνώρισμα της διαθήκης είναι η ελευθερία που παρέχει ο νομοθέτης στο διαθέτη να την ανακαλέσει οποτεδήποτε μέχρι την ημέρα του θανάτου του.²⁷² Κάθε διαθήκη μπορεί να ανακληθεί:

1. Αν πρόκειται για ιδιόχειρη με σχετική δήλωση σε μεταγενέστερη διαθήκη.

2. Αν πρόκειται για δημόσια ή μυστική διαθήκη, με δήλωση του διαθέτη ενώπιον συμβολαιογράφου και παρουσία τριών μαρτύρων.

Η διαδοχή από το νόμο διακρίνεται στην εξ αδιαθέτου διαδοχή και στη νόμιμη μοίρα. Τα άρθρα 1813 έως 1824 ΑΚ καθορίζουν τη σειρά των κληρονόμων που καλούνται στην περίπτωση της εξ αδιαθέτου διαδοχής.

Ο νομοθέτης λοιπόν επαφίεται κατά κύριο λόγο στον κληρονομούμενο να επιλέξει τους κληρονόμους του συντάσσοντας διαθήκη. Υπάρχουν περιπτώσεις όμως που η εξουσία αυτή του διαθέτη καταλήγει σε παραμερισμό στενών συγγενών ή του συζύγου του. Στην περίπτωση αυτή είναι λογικό ότι ο νομοθέτης έπρεπε να επέμβει και να περιορίσει την εξουσία αυτή του διαθέτη. Έτσι στα άρθρα 1825επ. ΑΚ ρυθμίζεται το θέμα της νόμιμης μοίρας.

Νόμιμη μοίρα είναι το κληρονομικό δικαίωμα που αναγνωρίζεται από το νόμο σε ορισμένα πρόσωπα ακόμη και παρά την τυχόν αντίθετη

²⁷¹ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 106-107.

²⁷² «Στοιχεία Κληρονομικού Δικαίου». Τόμος β'. Κωνσταντίνου Γ. Στεφανόπουλου. Αθήνα 1977. Σελ. 501.

βούληση του διαθέτη. Ετσι λοιπόν οι κατιόντες και οι γονείς του κληρονομούμενου, καθώς και ο σύζυγος που επιζεί, οι οποίοι θα είχαν κληθεί ως εξ αδιαθέτου κληρονόμοι, έχουν δικαίωμα νόμιμης μοίρας στην κληρονομιά. Η νόμιμη μοίρα ανέρχεται στο μισό της εξ αδιαθέτου μερίδας δηλαδή στο μισό από όσα θα δικαιούτο αν ο κληρονομούμενος δεν είχε κάνει διαθήκη.²⁷³

²⁷³ «Κληρονομικό Δίκαιο» Νικ. Σ. Παπαντωνίου. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1985. Σελ. 383-398.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

I. Γενικά

Εμπόριο είναι η κερδοσκοπική διαμεσολάβηση στην κυκλοφορία αγαθών και υπηρεσιών²⁷⁴ ή αλλιώς το σύνολο των πράξεων, με τις οποίες επιτυγχάνεται, με σκοπό το κέρδος, η μεταβίβαση και κυκλοφορία των οικονομικών αγαθών, που χρησιμοποιούνται για τις ανάγκες του ανθρώπου, από τον παραγωγό ή τον κάτοχό τους στον καταναλωτή.

Το εμπόριο εμφανίστηκε για πρώτη φορά με τον καταμερισμό της εργασίας με εντελώς ανοργάνωτο τρόπο. Το εμπόριο αναπτύχθηκε πολύ από το λαό των Φοινίκων και έλαβε οργανωμένη μορφή με τους εμπορικούς σταθμούς, που ίδρυσαν σε όλη τη Μεσόγειο και τον Εύξεινο Πόντο. Μετά την παρακμή των Φοινίκων, την πρώτη θέση στο εμπόριο κατέλαβαν οι Έλληνες, κυρίως των Ιωνικών πόλεων, όπως επίσης και οι Καρχηδόνιοι. Στους πρώτους αιώνες της μεσαιωνικής περιόδου το εμπόριο γνώρισε παρακμή πιθανώς διότι διεξαγόταν από υπαλλήλους του κράτους αλλά όλη την υπόλοιπη μεσαιωνική περίοδο και έπειτα το εμπόριο γνώρισε τεράστια άνθιση.

Τα κύρια χαρακτηριστικά του εμπορίου είναι:

- Η μεσολάβηση του εμπόρου ανάμεσα στην παραγωγή και την κατανάλωση.

²⁷⁴ «Στοιχεία Εμπορικού Δικαίου». Κίμων Π. Αλεξόπουλος, Interbooks, 1999. Σελ.20.

- Η ανάληψη κινδύνου από τον έμπορο κατά τη μεσολάβηση αυτή με άμεσο αποτέλεσμα την πιθανή ζημία.

- Το κέρδος, δηλαδή ο έμπορος αποσκοπεί σε κάποιο κέρδος και για το λόγο αυτό μεσολαβεί ανάμεσα στον παραγωγό και τον καταναλωτή και δέχεται να διακινδυνεύσει.²⁷⁵

Εμπορικό δίκαιο είναι το σύνολο των κανόνων που ρυθμίζουν τις σχέσεις που απορρέουν από το εμπόριο.²⁷⁶ Τα χαρακτηριστικά του εμπορικού δικαίου είναι ότι:²⁷⁷

- Εντάσσεται στο ιδιωτικό δίκαιο.

- Αποτελεί ιδιαίτερο δίκαιο και η ιδιαιτερότητά του αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι καθιερώνει ειδικές ρυθμίσεις για τους εμπόρους και τις εμπορικές πράξεις.

- Διέπεται από μια αυτονομία σε σχέση με το αστικό δίκαιο, τόσο ως προς την συστηματική του αντιμετώπιση, όσο και ως προς τις αρχές που το διέπουν.

Το ελληνικό δίκαιο επηρεασμένο από το γαλλικό, αντιμετωπίζει το εμπορικό δίκαιο ως το δίκαιο των εμπορικών πράξεων και συναλλαγών, χωρίς να παραγνωρίζει και τη σημασία του εμπόρου ως επαγγελματία που ασκεί μια συγκεκριμένη δραστηριότητα.^{278 279}

²⁷⁵ «Επίτομο Εμπορικό Δίκαιο» Γιάννης Ε. Βελέντζας. IUS. Θεσσαλονίκη 1996. Σελ 7-10.

²⁷⁶ «Στοιχεία Εμπορικού Δικαίου». Κίμων Π. Αλεξόπουλος. Interbooks. 1999. Σελ.20.

²⁷⁷ «Εισαγωγή στο Εμπορικό Δίκαιο». Λευτέρης Σκαλίδης. 1999. Σελ. 17-20.

²⁷⁸ Το ελληνικό δίκαιο λοιπόν ακολουθεί ένα μεικτό σύστημα που συνδυάζει το αντικειμενικό (που στηρίζεται στις εμπορικές πράξεις) με το υποκειμενικό σύστημα (που στηρίζεται στην ιδιότητα του εμπόρου).

²⁷⁹ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 111-112.

II. Εμπορικές Πράξεις και Εμπορος

Εμπορικές πράξεις είναι οι πράξεις που ενεργεί ο έμπορος κατά την άσκηση της εμπορίας τους. Ο εμπορικός κώδικας καθορίζει με ακρίβεια ποιες είναι οι εμπορικές πράξεις, η απαρίθμηση αυτή όμως είναι ενδεικτική, με την έννοια ότι μπορούν να θεωρηθούν εμπορικές και άλλες πράξεις που δεν απαριθμούνται στον εμπορικό κώδικα.²⁸⁰ Το ποια πράξη θα θεωρηθεί ως εμπορική έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς, όπως αναφέρθηκε ήδη, στο ελληνικό εμπορικό δίκαιο, είναι κυρίως μέσω των εμπορικών πράξεων που προσδίδεται η ιδιότητα του εμπόρου σε κάποιο πρόσωπο. Οι εμπορικές πράξεις διακρίνονται στις:²⁸¹

➤ Αντικειμενικά εμπορικές πράξεις, που χαρακτηρίζονται ως εμπορικές απευθείας από το νόμο και τις οποίες όταν κάποιος ενεργεί εμπίπτει στις διατάξεις του εμπορικού δικαίου.

➤ Υποκειμενικά ή παράγωγα εμπορικές πράξεις, που είναι οι πράξεις που ενεργούνται από κάποιον έμπορο. Ο νόμος δηλαδή θεωρεί ότι όλες οι πράξεις που γίνονται από κάποιον έμπορο είναι κατά τεκμήριο εμπορικές πράξεις²⁸² και εμπίπτουν στο πλαίσιο του εμπορικού δικαίου. Ο έμπορος μπορεί να αποδείξει ότι οι πράξεις αυτές παρόλα αυτά δεν είναι εμπορικές όπως π.χ. όταν πρόκειται για τις καθαυτό αστικές πράξεις (π.χ. δωρεά),

²⁸⁰ Κλασσικές εμπορικές πράξεις βάσει του νόμου θεωρούνται π.χ. η αγορά με σκοπό τη μεταπώληση, η μεταπώληση, η προμήθεια, η χειροτεχνία, η παραγγελία, η μεσιτεία, οι κολλυβιστικές εργασίες, τραπεζικές εργασίες, οι αποστολές χρημάτων από τόπο σε τόπο, η έκδοση, αποδοχή και οπισθογράφηση συναλλαγματικών, γραμματίων και επιταγών, η μεταφορά, πρακτορεία, επιχείρηση πλειστηρίασης, επιχείρηση δημοσίων θεαμάτων και άλλες πράξεις που θεωρούνται εμπορικές από ειδικούς νόμους ή κατά αναλογία.

²⁸¹ «Στοιχεία Εμπορικού Δικαίου». Κίμων Π. Αλεξόπουλος. Interbooks. 1999. Σελ.30.

²⁸² Πρόκειται για το λεγόμενο «τεκμήριο εμπορικότητας». Το τεκμήριο αυτό είναι νόμιμο αφού προβλέπεται από το νόμο, μαχητό καθώς επιτρέπει την ανταπόδειξη από τον έμπορο και τέλος είναι και δικονομικό καθώς στην απόδειξή του χρησιμοποιούνται οι μέθοδοι της δικονομίας.

τις πράξεις στις οποίες ο έμπορος έχει δηλώσει ρητά ότι δεν έχουν εμπορικό χαρακτήρα, τις πράξεις που δεν έχουν καμία σχέση με την άσκηση της εμπορίας του (π.χ. ένας έμπορος ψαριών αγοράζει τα έπιπλα του σπιτιού του).²⁸³

Έμπορος είναι αυτός που ασκεί εμπορικές πράξεις και ασκεί την εμπορία κατά σύνηθες επάγγελμα, δηλαδή έχει τουλάχιστον βιοποριστικό σκοπό.^{284 285}

Εμπορική ιδιότητα μπορούν να αποκτήσουν και τα φυσικά αλλά και τα νομικά πρόσωπα. Κάθε φυσικό πρόσωπο που έχει δικαιοπρακτική ικανότητα είναι και ικανό να διενεργήσει εμπορικές πράξεις. Όταν λοιπόν ένα ικανό φυσικό πρόσωπο ασκεί πραγματικά, συνεχώς και για προσωπικό όφελος εμπορικές πράξεις, τότε το φυσικό αυτό πρόσωπο καθίσταται έμπορος. Ένα νομικό πρόσωπο από την άλλη καθίσταται έμπορος όταν από το σκοπό του (που αναγράφεται στο καταστατικό) προκύπτει ότι το νομικό αυτό πρόσωπο έχει εμπορικό σκοπό.

Εμπορική ιδιότητα απευθείας από το νόμο έχουν από τα νομικά πρόσωπα, οι ανώνυμες εταιρίες, οι εταιρίες περιορισμένης ευθύνης, ο συνεταιρισμός και από τα φυσικά πρόσωπα ο χρηματιστής και ο μεσίτης του χρηματιστηρίου.

²⁸³ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 113-114.

²⁸⁴ «Επίτομο Εμπορικό Δίκαιο» Γιάννης Ε. Βελέντζας. ΙΥΣ. Θεσσαλονίκη 1996. Σελ 21, βλ επίσης «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Τεύχος Α΄. Σελ. 278, καθώς επίσης και «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 114-115.

²⁸⁵ «Στοιχεία Εμπορικού Δικαίου». Κίμων Π. Αλεξόπουλος. Interbooks. 1999. Σελ.44.

III. Εμπορική και Βιομηχανική Ιδιοκτησία

Εμπορική και βιομηχανική ιδιοκτησία είναι το σύνολο των θεσμών, που έχουν ως σκοπό την έννομη προστασία της επιχείρησης. Οι κυριότεροι θεσμοί είναι τα διακριτικά γνωρίσματα της επιχείρησης, τα διπλώματα ευρεσιτεχνίας και οι διατάξεις περί αθέμιτου ανταγωνισμού.²⁸⁶

Τα **διακριτικά γνωρίσματα** της επιχείρησης περιλαμβάνουν το σήμα, την εμπορική επωνυμία και το διακριτικό τίτλο της επιχείρησης.²⁸⁷ Το σήμα είναι από τα σημαντικότερα περιουσιακά στοιχεία της βιομηχανικής ιδιοκτησίας μιας επιχείρησης. Το σήμα λειτουργεί ως διακριτικό σημείο των προϊόντων που παράγει ή εμπορεύεται μια επιχείρηση ή των υπηρεσιών που προσφέρει και τα χαρακτηρίζει.

Σήμα είναι κάθε σημείο επιδεικτικό γραφικής παράστασης, ικανό να διακρίνει τα προϊόντα ή τις υπηρεσίες μιας επιχείρησης από εκείνα άλλων επιχειρήσεων.²⁸⁸ Σήμα μπορούν να αποτελέσουν ιδίως οι λέξεις, τα ονόματα φυσικών ή νομικών προσώπων, τα ψευδώνυμα, οι απεικονίσεις, τα σχέδια, τα γράμματα, οι αριθμοί, οι ήχοι, συμπεριλαμβανομένων των μουσικών φράσεων, το σχήμα του προϊόντος ή της συσκευασίας του.²⁸⁹ Το δικαίωμα για αποκλειστική χρήση του σήματος αποκτάται με την καταχώρησή του σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου περί σημάτων.²⁹⁰ Ο δικαιούχος²⁹¹ ενός σήματος δικαιούται να απαγορεύει σε κάθε τρίτο να

²⁸⁶ «Βιομηχανική Ιδιοκτησία». Θανάσης Λιακόπουλος. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1988. Τόμος Ι. Σελ. 19-20.

²⁸⁷ «Στοιχεία Εμπορικού Δικαίου». Κίμων Π. Αλεξόπουλος. Interbooks. 1999. Σελ. 58.

²⁸⁸ Βλ. άρθρο 1, παρ. 1, εδ. α' του Ν. 2239/1994.

²⁸⁹ Βλ. άρθρο 1, παρ. 1, εδ. β' του Ν. 2239/1994.

²⁹⁰ Βλ. άρθρο 2 του Ν. 2239/1994.

²⁹¹ «Βιομηχανική Ιδιοκτησία». Θανάσης Λιακόπουλος. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1988. Τόμος ΙΙ. Σελ. 73 επ.

χρησιμοποιεί στις συναλλαγές σημεία, τα οποία αποτελούν παραποίηση ή απομίμηση του σήματός του. Η προστασία του σήματος διαρκεί μια δεκαετία. Η διάρκεια της προστασίας μπορεί να παρατείνεται για μια δεκαετία κάθε φορά με νέα αίτηση του δικαιούχου.²⁹² Το δικαίωμα στο σήμα είναι μεταβιβάσιμο, ανεξάρτητα από τη μεταβίβαση της επιχείρησης διότι το σήμα θεωρείται ότι έχει αυθύπαρκτη οικονομική αξία πέρα από τη δικαιούχο επιχείρηση.²⁹³

Η εμπορική επωνυμία είναι το όνομα με το οποίο ο έμπορος (φυσικό ή νομικό πρόσωπο) συναλλάσσεται. Κάθε έμπορος πρέπει να έχει μια επωνυμία. Οι αρχές που διέπουν την εμπορική επωνυμία είναι οι ακόλουθες:²⁹⁴

- Η αρχή της αλήθειας, δηλαδή η επωνυμία πρέπει να ανταποκρίνεται στο πραγματικό όνομα του εμπόρου και να μην είναι φανταστική ή παραπλανητική.
- Η αρχή της διάρκειας, δηλαδή η επωνυμία μιας επιχείρησης πρέπει να διατηρείται όσο διαρκεί η επιχείρηση, ανεξάρτητα αν υπάρχει μεταβολή στο φορέα της επιχείρησης (π.χ. αν τον πατέρα έμπορο διαδέχεται ο υιός)
- Η αρχή της διακριτικότητας, δηλαδή κάθε νέα επωνυμία πρέπει να είναι ξεχωριστή από τις ήδη υπάρχουσες και να διακρίνεται από αυτές με τρόπο ευκρινή.

²⁹² Βλ. άρθρο 21, παρ.1 του Ν. 2239/1994

²⁹³ Για το λόγο αυτό επιτρέπεται και η αναγκαστική κατάσχεση και η εκποίηση του σήματος.

²⁹⁴ «Επίτομο Εμπορικό Δίκαιο» Γιάννης Ε. Βελέντζας. ΙΥΣ. Θεσσαλονίκη 1996. Σελ 52, βλ επίσης «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Τεύχος Α΄. Σελ. 282, καθώς επίσης και «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 118.

Ο διακριτικός τίτλος της επιχείρησης είναι η φανταστική ή πραγματική λέξη, η οποία αναφέρεται είτε στην επωνυμία, είτε σε ορισμένο κύκλο πελατών, είτε στην τοποθεσία του καταστήματος και αποτελεί πάντα γνώρισμα του καταστήματος, όπου ασκείται η επιχείρηση (π.χ. μια επιχείρηση με την επωνυμία «Α. Μπενέκος Γυμναστήρια Ε.Π.Ε.» χρησιμοποιεί το διακριτικό τίτλο «Αμι Τζυμ Ε.Π.Ε.»).²⁹⁵

Το **δίπλωμα ευρεσιτεχνίας** χορηγείται για εφευρέσεις που είναι επιδεκτικές βιομηχανικής εφαρμογής, νέες και εμπεριέχουν εφευρετική δραστηριότητα.²⁹⁶ Η εφεύρεση αποτελεί κανόνα του ανθρωπίνου πνεύματος, με τον οποίο επιλύεται ένα τεχνικό πρόβλημα κατά τρόπο άγνωστο μέχρι τη στιγμή εκείνη, που υπερβαίνει για το μέσο ειδικό, τη σχετική και γνωστή στάθμη της τεχνικής.²⁹⁷

Το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας είναι τίτλος προστασίας που χορηγεί στο δικαιούχο εφευρέτη απόλυτο δικαίωμα χρονικά περιορισμένο διάρκειας είκοσι ετών, που επιτρέπει στον εφευρέτη να επιχειρεί πράξεις εκμετάλλευσης του αντικειμένου της εφεύρεσης. Ο δικαιούχος μπορεί να μεταβιβάσει το δικαίωμά του στην ευρεσιτεχνία.

Ο ανταγωνισμός μεταξύ των εμπόρων είναι απαραίτητο να υπάρχει διότι έτσι βελτιώνεται η ποιότητα των παρεχόμενων προϊόντων και υπηρεσιών, μειώνονται οι τιμές και αποφεύγεται η δυσάρεστη για τους καταναλωτές ομηρία τους από μονοπώλια. Ο ελεύθερος ανταγωνισμός έχει και όρια που καθορίζονται από το νόμο. Ο ανταγωνισμός που ασκείται

²⁹⁵ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 119.

²⁹⁶ Βλ. Άρθρο 5, παρ. 1 του Ν. 1733/1987.

²⁹⁷ Βλ. Άρθρο 5 του Ν. 1733/1987.

εντός των ορίων του νόμου καλείται θεμιτός ενώ αυτός που ασκείται εκτός των ορίων του νόμου καλείται αθέμιτος.

Οι διατάξεις περί αθέμιτου ανταγωνισμού προϋποθέτουν δυνατότητα ανταγωνισμού, δηλαδή δυνατότητα πρόσβασης στην αγορά και δυνατότητα ελεύθερης διαμόρφωσης της επιχειρηματικής δράσης.²⁹⁸

Απαγορεύεται κάθε πράξη που ακόμη κι αν δεν επιφέρει τελικώς ζημία σε άλλο έμπορο εντούτοις γίνεται με σκοπό αθέμιτου ανταγωνισμού και αθέμιτης επικράτησης στην αγορά σε βάρος άλλου εμπόρου ή εμπόρων.²⁹⁹

Αθέμιτος ανταγωνισμός είναι λοιπόν κάθε πράξη που γίνεται με σκοπό τον ανταγωνισμό και είναι αντίθετη στα χρηστά ήθη δηλαδή στις αντιλήψεις περί κοινωνικής ηθικής των σωστά, δίκαια και λογικά σκεπτόμενων ανθρώπων σε ένα δεδομένο τόπο και χρόνο.^{300 301}

Ο νόμος προβλέπει διάφορες ενέργειες, οι οποίες αποτελούν αθέμιτο ανταγωνισμό, όπως είναι οι ψευδείς διαφημίσεις, οι ανακριβείς και παραπλανητικές δηλώσεις, η συκοφαντική ή απλή δυσφήμιση ανταγωνιστή κ.α.

IV. Εταιρείες

Εταιρεία με την ευρεία έννοια του όρου είναι η σύμβαση με την οποία δύο ή περισσότερα πρόσωπα αναλαμβάνουν αμοιβαία την

²⁹⁸ «Αθέμιτος Ανταγωνισμός. Ερμηνεία κατ' Άρθρο». Νικ. Κ. Ρόκας, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ. Αθήνα 1996. Σελ. 16.

²⁹⁹ «Επίτομο Εμπορικό Δίκαιο» Γιάννης Ε. Βελέντζας. ΙΥΣ. Θεσσαλονίκη 1996. Σελ 54.

³⁰⁰ «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004. Σελ. 123.

³⁰¹ Για τη νομική φύση του αθέμιτου ανταγωνισμού βλ. «Μελέται Εμπορικού Δικαίου». Τόμος Α'. Λεωνίδα Ν. Γεωργακόπουλου. Αθήνα 1971. Σελ. 104π.

υποχρέωση να επιδιώκουν κοινό σκοπό, ο οποίος μπορεί να είναι κερδοσκοπικός ή απλά οικονομικός, ιδεολογικός, ιδανικός.^{302 303 304 305 306}

Οι εταιρείες μπορούν να διακριθούν σε διαφορετικές κατηγορίες. Οι σημαντικότερες είναι:

- Η διάκριση σε **εταιρείες του αστικού δικαίου**, οι οποίες προβλέπονται από τον αστικό κώδικα, όπως είναι το σωματείο³⁰⁷ και η αστική εταιρεία^{308 309} και **εταιρείες του εμπορικού δικαίου**, όπως είναι η ομόρρυθμη, η ετερόρρυθμη, η ανώνυμη και η εταιρεία περιορισμένης ευθύνης.³¹⁰

- Η διάκριση των εταιρειών του εμπορικού δικαίου σε **προσωπικές** εταιρείες, οι οποίες στηρίζονται κυρίως στην προσωπική συμβολή των εταίρων τους και σε **κεφαλαιουχικές** εταιρείες, οι οποίες στηρίζονται στην περιουσιακή συμβολή των εταίρων τους.³¹¹

Από τις εταιρείες του εμπορικού δικαίου οι προσωπικές εταιρείες διακρίνονται κυρίως στην ομόρρυθμη εταιρεία (Ο.Ε.), την ετερόρρυθμη εταιρεία (Ε.Ε.) και την αφανή εταιρεία ενώ οι κεφαλαιουχικές εταιρείες

³⁰² «Δίκαιο Εμπορικών Εταιριών». Βασίλη Αντωνόπουλου. Εκδόσεις Σάκκουλα. Αθήνα Θεσσαλονίκη 1998. Τόμος 1. Σελ. 19.

³⁰³ Βλ. άρθρο 741 ΑΚ.

³⁰⁴ Η ελευθερία ίδρυσης εμπορικών εταιριών, ως ειδικότερη έκφανση της οικονομικής ελευθερίας, προστατεύεται από το Σύνταγμα, άρθρο 5 παρ. 1, το οποίο προστατεύει επίσης την αυτοδιοίκηση των νομικών προσώπων.

³⁰⁵ «Στοιχεία Εμπορικού Δικαίου». Κίμων Π. Αλεξόπουλος. Interbooks. 1999. Σελ.152.

³⁰⁶ «Στοιχεία Εμπορικού Δικαίου». Αντωνία Πουλάκου-Ευθυμιάδου. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1983. Σελ.99.

³⁰⁷ Βλ. άρθρο 78 ΑΚ.

³⁰⁸ Βλ. άρθρα 741 επ. ΑΚ.

³⁰⁹ Οι δύο βασικές διαφορές τους είναι ότι στο σωματείο, η πραγμάτωση του κοινού σκοπού στηρίζεται στη σύμπραξη μεγάλου αριθμού μελών ενώ στην αστική εταιρεία μικρού καθώς επίσης και ότι στην αστική εταιρεία η διοίκηση ανατίθεται σε όλους τους εταίρους οι οποίοι αποφασίζουν ομόφωνα, ενώ στο σωματείο σε ορισμένα μέλη.

³¹⁰ «Δίκαιο Εμπορικών Εταιριών». Βασίλη Αντωνόπουλου. Εκδόσεις Σάκκουλα. Αθήνα Θεσσαλονίκη 1998. Τόμος 1. Σελ. 20.

³¹¹ «Εμπορικές Εταιρίες». Νικ. Κ. Ρόκας. Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλας. Αθήνα-Κομοτηνή 1996. Σελ. 9.

διακρίνονται στην ανώνυμη εταιρεία (Α.Ε.), την εταιρεία περιορισμένης ευθύνης (Ε.Π.Ε.) και το συνεταιρισμό.

Για τη σύσταση προσωπικής εταιρείας απαιτείται σύμβαση μεταξύ των εταίρων, χωρίς να χρειάζεται η τήρηση ορισμένου τύπου αλλά στην ομόρρυθμη και στην ετερόρρυθμη απαιτείται η τήρηση κάποιων διατυπώσεων δημοσιότητας. Οι εταίροι στις προσωπικές εταιρίες επίσης υποχρεούνται:

- Στην κατά κανόνα καταβολή ίσων εισφορών.
- Στην κατά κανόνα συμμετοχή στις εταιρικές εργασίες.
- Στην παράλειψη ενεργειών που μπορεί να βλάψει τα εταιρικά συμφέροντα.
- Στην κατά κανόνα συμμετοχή κατά ίσα μέρη στις ζημίες της εταιρείας.

Ενώ οι προσωπικές εταιρείες είναι εμπορικές μόνο εφόσον έχουν σκοπό εμπορικό, οι κεφαλαιουχικές εταιρείες είναι από το νόμο εμπορικές εταιρείες, δηλαδή ανεξάρτητα αν έχουν εμπορικό σκοπό βάσει του καταστατικού τους. Οι κεφαλαιουχικές εταιρίες (ιδίως Α.Ε. και Ε.Π.Ε.) έχουν δική τους νομική προσωπικότητα, δική τους επωνυμία και περιουσία, οι εταίροι τους ευθύνονται μόνο μέχρι του ύψους της εισφοράς τους στην εταιρεία και το κεφάλαιο είναι διαιρεμένο σε μετοχές ή εταιρικά μερίδια, τα οποία κατά βάση μεταβιβάζονται ελεύθερα. Οι κεφαλαιουχικές αυτές εταιρείες ιδρύονται με καταστατικό που καταρτίζεται ενώπιον συμβολαιογράφου και περιλαμβάνει μεταξύ άλλων την επωνυμία, την έδρα, το σκοπό, τη διάρκεια και το ύψος και τον τρόπο καταβολής του εταιρικού κεφαλαίου.

V. Οι Βασικές Αρχές σχετικά με την Ευθύνη των Εταίρων

Στην ομόρρυθμη εταιρία όλοι οι εταίροι ευθύνονται αλληλέγγυα δηλαδή ευθέως, απεριόριστα με ολόκληρη την προσωπική τους περιουσία, και εις ολόκληρο ο καθένας για ολόκληρο το ύψος των χρεών της εταιρείας.

Στην ετερόρρυθμη εταιρεία υπάρχουν δύο ειδών εταίροι, οι ετερόρρυθμοι, που ευθύνονται περιορισμένα μέχρι το ύψος της εισφοράς τους και ένας τουλάχιστον ή και περισσότεροι ομόρρυθμοι, οι οποίοι ευθύνονται, όπως και οι ομόρρυθμοι στην ομόρρυθμη εταιρεία.

Αντίθετα στην ανώνυμη εταιρεία και στην εταιρεία περιορισμένης ευθύνης, οι εταίροι ευθύνονται για τα χρέη της εταιρείας μέχρι του ύψους της εισφοράς τους στην εταιρεία. Επομένως οι δανειστές των εταιριών αυτών δεν μπορούν να στραφούν κατά της προσωπικής περιουσίας των μετόχων της Α.Ε. ή των εταίρων της Ε.Π.Ε.. Σε γενικές γραμμές το ίδιο ισχύει και για τα μέλη της διοίκησης των εταιρειών αυτών δηλαδή το Διοικητικό Συμβούλιο της Α.Ε. και το Διαχειριστή της Ε.Π.Ε.^{312 313}

Ιδιαίτερη προσοχή χρειάζεται στις περιπτώσεις, που εκδίδεται επιταγή από μια κεφαλαιουχική εταιρεία. Η επιταγή όπως είναι φυσικό υπογράφεται από κάποιο μέλος της διοίκησης της εταιρείας (π.χ. το

³¹² Χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή όμως όσον αφορά στα χρέη της εταιρείας προς το Ι.Κ.Α., την εφορία και γενικά απέναντι στο Δημόσιο.

³¹³ Εξαιρέση υπάρχει στην περίπτωση που μπορεί να στοιχειοθετηθεί αδικοπραξία της διοίκησης της εταιρείας, οπότε τα μέλη της διοίκησης μπορούν να ευθύνονται και με την προσωπική τους περιουσία για το χρέος της εταιρείας, που παράνομα και υπαίτια δημιούργησαν.

Διευθύνοντα Σύμβουλο ή το Διαχειριστή). Αυτό δε σημαίνει ότι το ποσό οφείλεται από τον υπογράφοντα, διότι αυτός τη στιγμή εκείνη λειτουργεί ως όργανο της εταιρείας. Ας υποθέσουμε τώρα ότι η επιταγή δεν μπορεί να καλυφθεί από την εταιρεία, οπότε είναι ακάλυπτη. Ο κομιστής της επιταγής στην τράπεζα για να πάρει τα χρήματά του θα πρέπει να στραφεί κατά της εταιρείας, η οποία και τα οφείλει. Από την άλλη πλευρά βέβαια, το μέλος της διοίκησης που υπέγραψε την επιταγή, η οποία κατόπιν προέκυψε ακάλυπτη, τελεί το ποινικώς κολάσιμο έγκλημα της έκδοσης ακάλυπτης επιταγής και ο κομιστής της επιταγής μπορεί να ασκήσει έγκληση ενώπιον των αρμοδίων ποινικών αρχών κατά αυτού, χωρίς να διαφοροποιείται το γεγονός ότι τα χρήματα που του οφείλονται, εξακολουθούν να του οφείλονται από την εταιρεία και μόνο.

Παρεμφερής είναι και η περίπτωση των εργοδοτικών εισφορών στο ΙΚΑ που οφείλει να καταβάλλει μια εταιρεία καθώς η μη καταβολή τους θεωρείται ότι στοιχειοθετεί το ποινικώς κολάσιμο έγκλημα της υπεξαίρεσης για τον υπόχρεο απέναντι στο ΙΚΑ, ο οποίος είναι κάποιο μέλος της διοίκησης της εταιρείας. Και στην περίπτωση αυτή, τα χρήματα οφείλονται από την εταιρεία αλλά στα γρανάζια της ποινικής δικαιοσύνης θα εμπλακεί προσωπικώς και το υπεύθυνο μέλος της διοίκησης που τέλεσε την αξιόποινη πράξη της υπεξαίρεσης.

VI. Αξιόγραφα

Αξιόγραφο ή πιστωτικός τίτλος είναι ένα έγγραφο που περικλείει ένα δικαίωμα³¹⁴, είναι δηλαδή το έγγραφο (το χαρτί), πάνω στο οποίο ενσωματώνεται ιδιωτικό και περιουσιακό δικαίωμα, κατά τέτοιο τρόπο, ώστε για την άσκηση του δικαιώματος να είναι αναγκαία η κατοχή του εγγράφου.^{315 316} Στην περίπτωση λοιπόν των αξιογράφων, η φυσική κατοχή του εγγράφου, αποτελεί προϋπόθεση της άσκησης από το δικαιούχο του δικαιώματος που περικλείει το έγγραφο.³¹⁷ Τα γνωστότερα αξιόγραφα είναι η συναλλαγματική, το γραμματίο (εις διαταγήν) και η επιταγή.

Τόσο στενός είναι ο νομικός δεσμός του χαρτιού και του δικαιώματος, ώστε μόνο εκείνος που κατέχει το χαρτί μπορεί ν' ασκήσει το δικαίωμα. Αν ο κομιστής (αυτός που προσκομίζει το χαρτί αυτό) το χάσει, δεν μπορεί να ασκήσει το δικαίωμά του παρά μόνο με δικαστική απόφαση, σύμφωνα με τη διαδικασία της απώλειας, η οποία δικαστική απόφαση θα έχει τη θέση του τίτλου που χάθηκε δηλαδή θα αναπληρώνει το απολεσθέν αξιόγραφο.

Οι αρχές που ισχύουν στα αξιόγραφα^{318 319} είναι οι ακόλουθες:

➤ Η αρχή της απλής μεταβίβασης, σύμφωνα με την οποία με μόνη τη μεταβίβαση του χαρτιού μεταβιβάζεται και το δικαίωμα, χωρίς να απαιτείται και η εκχώρηση του δικαιώματος.

³¹⁴ «Επίτομο Εμπορικό Δίκαιο» Γιάννης Ε. Βελέντζας. IUS. Θεσσαλονίκη 1996. Σελ 152.

³¹⁵ «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Τεύχος Α'. Σελ. 301.

³¹⁶ «Στοιχεία Εμπορικού Δικαίου». Αντωνία Πουλάκου-Ευθυμιάδου. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1983. Σελ.141.

³¹⁷ «Εγχειρίδιο Εμπορικού Δικαίου». Λ.Ν. Γεωργακόπουλου. Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1985. Τόμος 2. Τεύχος 1. Σελ. 9.

³¹⁸ «Επίτομο Εμπορικό Δίκαιο» Γιάννης Ε. Βελέντζας. IUS. Θεσσαλονίκη 1996. Σελ 153.

³¹⁹ «Εγχειρίδιο Εμπορικού Δικαίου». Λ.Ν. Γεωργακόπουλου. Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1985. Τόμος 2. Τεύχος 1. Σελ. 15-20.

➤ Η αρχή της γραμματοπάγειας (Litteralita),³²⁰ σύμφωνα με την οποία αυτός που αποκτά το αξιόγραφο λαμβάνει τόσα δικαιώματα, όσα μπορούν να του δοθούν από το έγγραφο αυτό.³²¹

➤ Η αρχή της αυτονομίας, σύμφωνα με την οποία η νομική θέση εκείνου που αποκτά ένα αξιόγραφο είναι διαφορετική από τη νομική θέση εκείνου που το μεταβίβασε, δηλαδή δε μπορούν να προταθούν κατά του νέου κτήτορα ενστάσεις που μπορούσαν να προταθούν κατά του παλαιού κτήτορα.³²²

➤ Η αρχή της αδιάκοπης σειράς οπισθογραφήσεων, σύμφωνα με την οποία εκείνος που είναι κύριος ή κάτοχος του χαρτιού και στηρίζει το δικαίωμά του σε αδιάκοπη σειρά οπισθογραφήσεων νομιμοποιείται να ασκήσει τα δικαιώματα που πηγάζουν από αυτό.³²³

➤ Στα αξιόγραφα ως κινητά που είναι, εφαρμόζεται επίσης η αρχή ότι εκείνος που αποκτά από μη κύριο κινητό πράγμα, άρα και αξιόγραφο, γίνεται κύριος αυτού, αρκεί κατά το χρόνο της απόκτησης να ήταν καλόπιστος.³²⁴

³²⁰ «Εγχειρίδιο Εμπορικού Δικαίου». Λ.Ν. Γεωργακόπουλου. Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1985. Τόμος 2. Τεύχος 1. Σελ. 15.

³²¹ Βλ. άρθρο 14 του Ν. 5325/1932, άρθρο 17 παρ. 1 του Ν. 5960/1933.

³²² Βλ. άρθρο 17 του Ν. 5325/1932 και άρθρο 22 του Ν. 5960/1933 καθώς επίσης και άρθρο 78 του ΝΔ 17.7/13.8.1923.

³²³ Βλ. άρθρο 16 του Ν. 5325/1932 και 19 του Ν. 5960/1933.

³²⁴ Η αρχή αυτή προκύπτει από το εμπράγματο δίκαιο και ειδικότερα από το άρθρο 1036 του ΑΚ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ

ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

I. Γενικά

Το πεδίο εφαρμογής του εργατικού δικαίου είναι μόνο οι σχέσεις εργασίας ιδιωτικού δικαίου. Οι εργασιακές σχέσεις του δημόσιου τομέα, δηλαδή των δημοσίων υπαλλήλων, των υπαλλήλων Ο.Τ.Α. και νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, διέπονται από το δημοσιουπάλληλικό δίκαιο, που ανήκει στον κλάδο του δημοσίου δικαίου.

Η βασική σχέση που εξετάζει το εργατικό δίκαιο είναι η εργασία που προσφέρει ένα πρόσωπο στην υπηρεσία κάποιου άλλου προσώπου, το οποίο τη χρησιμοποιεί και την εξουσιάζει στο πλαίσιο μιας ειδικής έννομης σχέσης που ονομάζεται **σχέση εξαρτημένης εργασίας**.^{325 326 327} Αυτή λοιπόν η ιδιωτικού δικαίου, διαρκής, αμφοτεροβαρής ενοχική σύμβαση³²⁸ ή αλλιώς σχέση εξαρτημένης εργασίας, κατά την οποία η παρεχόμενη εργασία, δεν εξουσιάζεται από το πρόσωπο, που την παρέχει, αποτελεί και το αντικείμενο του εργατικού δικαίου. Συνεπώς σε σχέση εξαρτημένης εργασίας τελούν οι υπάλληλοι σε κάποιον εργοδότη (π.χ. υπάλληλοι ιδιωτικής εταιρείας). Στο αντίθετο άκρο βρίσκεται η μη εξαρτημένη

³²⁵ «Ατομικό Εργατικό Δίκαιο». Αλέξανδρος Καρακατσάνης. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1992. Σελ. 31-32.

³²⁶ Για τις έννοιες της προσωπικής και οικονομικής εξάρτησης βλ. «Εργατικόν Δίκαιον». Χρ. Αγαλλόπουλου. Εκδόσεις Κέντρου Κοινωνικών Σπουδών Α.Σ.Β.Σ. 1958. Σελ. 44επ.

³²⁷ «Εργασιακή Σχέση». Γεωργίου Βαζ. Σπυρόπουλου. Εκδόσεις Παπασωτηρίου. Αθήνα 1994. Σελ. 3.

³²⁸ «Εργατικό Δίκαιο». Τόμος Α'. Μιλτιάδη Κ. Λεονταρή. Εκδοτικός Οίκος «Παμίσος». Αθήνα 2002. Σελ. 15.

εργασία, η σχέση παροχής ανεξάρτητων υπηρεσιών, η οποία είναι με πολύ απλά λόγια η εργασία των ανεξάρτητων, ελεύθερων επαγγελματιών (π.χ. μεσίτες).

Η **σύμβαση εργασίας** λοιπόν δημιουργεί μια σχέση εξαρτημένης εργασίας δηλαδή μια έννομη σχέση βάσει της οποίας η μία πλευρά, ο μισθωτός, συμφωνεί να παρέχει την εργασία του στη διάθεση της άλλης πλευράς, του εργοδότη, με αντάλλαγμα το μισθό. Τα βασικά χαρακτηριστικά λοιπόν της σχέσης παροχής εξαρτημένης εργασίας είναι τα ακόλουθα:

1. **Ο μισθωτός** ή εργαζόμενος είναι το φυσικό πρόσωπο που παρέχει στον εργοδότη κατόπιν συμφωνίας που καλείται σύμβαση εργασίας και με αμοιβή την εργασία του υπό συνθήκες εξάρτησης από τον εργοδότη αυτόν.

2. **Ο εργοδότης** είναι το φυσικό ή νομικό πρόσωπο στο οποίο προσφέρει την εργασία του ο μισθωτός και το πρόσωπο που δικαιούται βάσει συμφωνίας (σύμβαση εργασίας) να χρησιμοποιεί την εργασία του μισθωτού αυτού.

3. **Η εργασία**³²⁹ που παρέχει ο μισθωτός στον εργοδότη είναι κάθε απασχόληση και κάθε μορφή δραστηριότητας με ορισμένο σκοπό.³³⁰ Νομικά ο σκοπός μπορεί να είναι οποιοσδήποτε αρκεί να είναι θεμιτός, δηλαδή όχι παράνομος ή ανήθικος. Μπορεί επίσης να πρόκειται για οποιοδήποτε είδος εργασίας, πνευματικής, σωματικής ή και τα δύο ή να συνίσταται σε θετική ενέργεια του εργαζομένου ή και απλή παρουσία του σε ένα τόπο ακόμη και ακινησία (π.χ. η απασχόληση μοντέλου από

³²⁹ «Ερμηνεία Εργατικού Δικαίου». Σταύρος Σταυρόπουλος. Νομική Βιβλιοθήκη. Αθήνα 1993. Σελ. 39επ.

³³⁰ «Εργατικόν Δίκαιον». Ανδρέου Χρ. Τούση – Σταύρου Ι. Σταυρόπουλου. Αθήνα 1967. Σελ. 29επ.

ζωγράφο) ή και ο ύπνος (π.χ. η απασχόληση φύλακα που κοιμάται σε εργοστάσιο).³³¹

4. Ο μισθός αποτελεί το αντάλλαγμα που παρέχει ο εργοδότης στο μισθωτό για την εργασία που του παρέχει,³³² είναι δηλαδή η οικονομική αποτίμηση της αξίας της προσφερόμενης εργασίας.

II. Διάρκεια της Σχέσης Εξαρτημένης Εργασίας

Η σύμβαση εργασίας δημιουργεί μια σχέση διάρκειας μεταξύ των δύο πλευρών (μισθωτού και εργοδότη) με επαναλαμβανόμενες τακτικά στο χρόνο την παροχή του μισθωτού (εργασία) και την αντιπαροχή του εργοδότη (μισθός). Η διάρκεια της σύμβασης εργασίας μπορεί να είναι είτε ορισμένη, οπότε μιλάμε για σύμβαση εργασίας ορισμένου χρόνου, είτε αόριστη, οπότε μιλάμε για σύμβαση εργασίας αορίστου χρόνου.

Η σύμβαση εργασίας είναι ορισμένου χρόνου όταν η λήξη της σχέσης καθορίζεται με ακριβείς χρονικούς προσδιορισμούς (π.χ. όταν ορίζεται ότι λήγει σε δύο μήνες, ένα χρόνο κ.λ.π.). Παρόλα αυτά η σύμβαση εργασίας μπορεί να είναι ορισμένου χρόνου και όταν δεν αναφέρεται ρητά το χρονικό σημείο της λήξης της αλλά το χρονικό σημείο της λήξης της συνάγεται από το είδος και το σκοπό της σύμβασης (π.χ. πρόσληψη μισθωτού για την εκτέλεση ενός συγκεκριμένου έργου, όπως είναι η κατασκευή μιας οικοδομής).

³³¹ Βλ. άρθρο 22 παρ. 1 του Συντάγματος σχετικά με την προστασία της εργασίας από το κράτος και την εργασία ως δικαίωμα.

³³² «Εργατικόν Δίκαιον». Χρ. Αγαλλόπουλου. Εκδόσεις Κέντρου Κοινωνικών Σπουδών Α.Σ.Β.Σ. 1958. Σελ. 115.

Η σύμβαση εργασίας είναι αορίστου χρόνου όταν ο προσδιορισμός της λήξης της εξαρτάται από γεγονός μελλοντικό αλλά αβέβαιο ή όταν περιλαμβάνει διάταξη βάσει της οποίας παρέχεται στον εργοδότη το δικαίωμα να λύσει τη σύμβαση όταν αυτός το ορίσει.³³³

III. Οι Υποχρεώσεις του Μισθωτού

Η βασικότερη υποχρέωση του μισθωτού είναι βέβαια η παροχή της εργασίας του καθεαυτής, χωρίς να τον ενδιαφέρει που θα εφαρμοσθεί ούτε το αποτέλεσμα της εφαρμογής της και χωρίς να συμμετάσχει στον κίνδυνο της καλής ή μη κατασκευής. Με άλλα λόγια για το μισθωτό αρκεί ότι παρέχει την εργασία του στον εργοδότη στον συμφωνημένο τόπο και χρόνο, χωρίς να τον ενδιαφέρει πως θα την εκμεταλλευθεί ο εργοδότης.

Ο μισθωτός οφείλει επίσης κατά κανόνα να εκπληρώνει την υποχρέωση εργασίας του αυτοπροσώπως και όχι μέσω υποκατάστατου τρίτου προσώπου, όπως επίσης και ο εργοδότης κατά κανόνα δε δικαιούται να μεταβιβάσει την αξίωση που έχει από το μισθωτό να εργασθεί, σε τρίτο πρόσωπο (π.χ. να δανείσει τον εργαζόμενο).

Ο μισθωτός έχει επίσης την υποχρέωση να παρέχει τις υπηρεσίες του μόνο για το είδος της εργασίας για το οποίο έχει προσληφθεί. Το είδος της εργασίας για την οποία προσελήφθη μπορεί είτε να αναφέρεται ρητά στη σύμβαση εργασίας είτε να συνάγεται από την επαγγελματική ειδικότητα

³³³ «Εργασιακή Σχέση». Γεωργίου Βασ. Σπυρόπουλου. Εκδόσεις Παπασωτηρίου. Αθήνα 1994. Σελ. 11επ.

του μισθωτού, το αντικείμενο της επιχείρησης του εργοδότη, την ειδικότερη ανάγκη που καλύπτει η πρόσληψη του μισθωτού.

Επίσης ο μισθωτός πρέπει να παρέχει την εργασία του μέσα σε ορισμένα χρονικά όρια τα οποία δε πρέπει να ξεπεραστούν διότι μπορεί να θέσουν σε κίνδυνο την υγεία ή την ψυχική ισορροπία του μισθωτού.

Ο τρόπος στον οποίο ο μισθωτός οφείλει να παρέχει την εργασία του είναι συνήθως αυτονόητος από το γεγονός ότι εκεί βρίσκεται και η επιχείρηση. Σε ορισμένες περιπτώσεις όμως ο τρόπος παροχής της εργασίας μπορεί να συνάγεται από τη φύση της εργασίας (π.χ. όταν πρόκειται για αθλητή ο τρόπος παροχής της εργασίας του μπορεί να εξαρτάται από τον τόπο της κάθε διοργάνωσης).

Γενικά ο μισθωτός πρέπει να φροντίζει να εκτελεί την εργασία του με επιμέλεια και όπως υπαγορεύουν η καλή πίστη και τα συναλλακτικά ήθη ώστε να επιτευχθεί ο εργασιακός σκοπός. Για το λόγο αυτό πρέπει να συμμορφώνεται στις εντολές του εργοδότη εκτός αν είναι παράνομες, ανήθικες, αντίθετες στη σύμβαση εργασίας που έχουν υπογράψει ή πρόκειται για εντολές που αφορούν στην ιδιωτική του ζωή, την ηθική του, τις πολιτικές, θρησκευτικές και άλλες ιδεολογίες του και γενικά δεν έχει την υποχρέωση να συμμορφώνεται με οδηγίες που εμπίπτουν στον κύκλο της προσωπικότητάς του. Μόνο κατ' εξαίρεση όταν η ιδιωτική του ζωή και οι εκδηλώσεις της προσωπικότητάς του μπορεί να επηρεάσουν τα συμφέροντα της επιχείρησης είναι δυνατό να δικαιολογείται η παρέμβαση

του εργοδότη (π.χ. περιορισμοί των βραδινών εξόδων των αθλητών, της διατροφής τους κ.λ.π.).³³⁴

IV. Ο Μισθός

Η βασική υποχρέωση του εργοδότη προς το μισθωτό είναι η καταβολή του μισθού του. Επειδή ο μισθός είναι το μέσο διαβίωσης του μισθωτού και της οικογένειάς του ο νόμος του παρέχει ειδική προστασία. Ετσι:

1. Ο μισθός απαγορεύεται να συμψηφισθεί³³⁵ με απαιτήσεις του εργοδότη κατά του μισθωτού από οποιαδήποτε αιτία κι αν προέρχονται (π.χ. δάνειο του μισθωτού από τον εργοδότη, ζημιά που προκάλεσε ο μισθωτός κ.λ.π.)

2. Απαγορεύεται τρίτος στον οποίο χρωστάει ο εργοδότης, να κατασχέσει ποσά που έχει στα χέρια του ο εργοδότης για την πληρωμή των μισθωτών που απασχολεί.

3. Ο μισθωτός δε μπορεί να εκχωρήσει σε τρίτο την απαίτηση που έχει από τον εργοδότη για το μισθό.

4. Είναι άκυρη οποιαδήποτε συμφωνία βάσει της οποίας ο μισθωτός παραιτείται του δικαιώματός του να λάβει μισθό.

³³⁴ «Ατομικό Εργατικό Δίκαιο». Αλέξανδρος Καρακατσάνης. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1992. Σελ. 105 επ.

³³⁵ «Εργασιακή Σχέση». Γεωργίου Βαζ. Σπυρόπουλου. Εκδόσεις Παπασωτηρίου. Αθήνα 1994. Σελ. 89επ.

Σε περίπτωση που δεν καταβληθεί ο μισθός στο μισθωτό αυτός μπορεί, έχοντας υπόψη ότι η αξίωση του μισθού παραγράφεται εντός πενταετίας:

1. Να επιδιώξει δικαστικά την καταβολή του μισθού του.
2. Να ασκήσει το λεγόμενο δικαίωμα επίσχεσης δηλαδή να μην παρέχει την εργασία του μέχρι να του καταβληθεί ο μισθός του.
3. Να καταγγείλει τη σύμβαση εργασίας του επικαλούμενος σπουδαίο λόγο.
4. Εάν ο εργοδότης καθυστερεί συχνά την καταβολή του μισθού του να το θεωρήσει ως καταγγελία της σύμβασης από την πλευρά του εργοδότη και να ζητήσει τη σχετική αποζημίωση.
5. Εάν ο εργοδότης δε καταβάλει το μισθό ή προκαλεί μονομερώς βλαπτική μεταβολή των όρων της σύμβασης εργασίας (π.χ. υποβιβασμός, μείωση του μισθού) με σκοπό να τον εξαναγκάσει σε παραίτηση μπορεί επίσης να το θεωρήσει ως καταγγελία της σύμβασης από τον εργοδότη και να αποχωρήσει ζητώντας αποζημίωση.
6. Εφόσον ο εργοδότης είναι έμπορος μπορεί να επιδιώξει να κηρυχθεί σε κατάσταση πτώχευσης.
7. Να μηνύσει τον εργοδότη καθώς η μη εμπρόθεσμη ή σε εύλογο χρόνο καταβολή του μισθού αποτελεί ποινικό αδίκημα.

V. Το Εργατικό Ατύχημα

Εργατικό ατύχημα είναι το ατύχημα εκείνο που επέρχεται σε μισθωτό από βίαιο συμβάν κατά τη διάρκεια της εργασίας του ή εξ' αφορμής της εφόσον του προκάλεσε ανικανότητα να εργασθεί, που διαρκεί περισσότερο από 4 ημέρες. Επειδή χρησιμοποιείται πάντως ο όρος "βίαιο συμβάν" γίνεται δεκτό ότι δεν εμπίπτει στην έννοια του εργατικού ατυχήματος οποιαδήποτε βλάβη μπορεί να πάθει ο μισθωτός με τις κανονικές συνθήκες εργασίας του. Το ατύχημα πάντως θα πρέπει να συμβεί κατά την εκτέλεση της εργασίας του μισθωτού ή εξ' αφορμής της.³³⁶

Η ευθύνη του εργοδότη σε περίπτωση εργατικού ατυχήματος είναι "αντικειμενική" δηλαδή ανεξάρτητη από πταίσμα του (το δικαστήριο δεν εξετάζει εάν έφταιγε ή όχι ο εργοδότης για το ατύχημα). Η ευθύνη του εργοδότη μπορεί να αποκλεισθεί μόνο εάν το ατύχημα οφείλεται σε δόλο του μισθωτού ή να μειωθεί σε περίπτωση που ο μισθωτός παρέβη αδικαιολόγητα κανόνες σχετικούς με τους όρους ασφαλείας της εργασίας. Κατά τα λοιπά η οφειλόμενη από τον εργοδότη αποζημίωση είναι ανάλογη με την έκταση και τη διάρκεια της ανικανότητας του παθόντος.

VI. Λήξη της Σύμβασης Εργασίας

Όταν πρόκειται για σύμβαση εργασίας ορισμένου χρόνου, η σύμβαση εργασίας λήγει αυτοδικαίως όπως είναι φυσικό με την πάροδο του

³³⁶ «Η Οργάνωση της Εργασίας και το Εργατικό Δίκαιο». Κώστα Ι. Τζιμάνη. ΗΛΙΑΣ ΚΑΜΠΙΑΝΑΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΑΒΕΕ. Αθήνα 2002. Σελ. 37. επ.

συμφωνημένου χρόνου ή και πριν από αυτήν εξ' αιτίας σπουδαίου λόγου, κατόπιν καταγγελίας της σύμβασης από το μισθωτό ή τον εργοδότη.

Σπουδαίος λόγος καταγγελίας της σύμβασης μπορεί να είναι οποιοδήποτε περιστατικό και οποιεσδήποτε περιστάσεις καθιστούν τη συνέχιση της σύμβασης τόσο επαχθή γι αυτόν που επικαλείται το σπουδαίο λόγο ώστε να μην είναι δυνατό να αξιώνει κανείς από αυτόν τη συνέχιση της σύμβασης.

Όταν πρόκειται για σύμβαση εργασίας αορίστου χρόνου, η σύμβαση εργασίας λήγει κατόπιν καταγγελίας της σύμβασης από το μισθωτό ή τον εργοδότη. Η καταγγελία διακρίνεται σε τακτική καταγγελία και άτακτη καταγγελία. Η τακτική καταγγελία συνίσταται σε καταγγελία με προειδοποίηση του μισθωτού και παράγει το αποτέλεσμα της, δηλαδή τη λύση της σύμβασης μετά την πάροδο ορισμένης προθεσμίας από τότε που θα επιδοθεί. Η άτακτη καταγγελία είναι η καταγγελία που παράγει το αποτέλεσμα της από το χρονικό σημείο κατά το οποίο επιδίδεται. Σε κάθε περίπτωση η καταγγελία πρέπει να είναι έγγραφη και να καταβληθεί η νόμιμη αποζημίωση την ημέρα που λύεται η σχέση εργασίας, σε διαφορετική περίπτωση η καταγγελία είναι άκυρη.^{337 338}

³³⁷ «Ατομικό Εργατικό Δίκαιο». Αλέξανδρος Καρακατσάνης. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1992. Σελ. 336-365.

³³⁸ Επίσης άκυρη μπορεί να είναι η καταγγελία όταν συνιστά κατάχρηση δικαιώματος βάσει του άρθρου 281 ΑΚ. Βλ. «Η Απόλυση ως Ultima Ratio». Δημήτρης Ζερδελής. Εκδόσεις Σάκκουλα Θεσσαλονίκη 1991. Σελ. 20 επ. και σελ. 43 επ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ

ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

I. Γενικά

Το όνειρο της ευρωπαϊκής ένωσης δεν είναι σημερινό αλλά διαθέτει μακρά προϊστορία. Αν ξεχάσουμε παλαιότερες προσπάθειες, να επιτευχθεί ο στόχος αυτός με τη βία, η ειρηνική προσπάθεια άρχισε με τρεις Συνθήκες:

- Τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα (ΣυνΘΕΚΑΧ) του 1952.
- Τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας (ΣυνΘΕΚΑΕ) του 1958.
- Τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΣυνΘΕΟΚ) του 1958.

Οι τρεις αυτές ευρωπαϊκές κοινότητες από τα 6 ιδρυτικά μέλη, Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Λουξεμβούργο, Βέλγο και Ολλανδία, έδωσαν το έναυσμα για τις μετέπειτα εξελίξεις.

Η χώρα μας είναι μέλος της ΕΟΚ από την 1^η Ιανουαρίου 1981.

Το 1992 υπογράφηκε η Συνθήκη του Μάαστριχτ για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣυνΘΕΕ), που τροποποίησε τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ). Η συνθήκη αυτή περιλάμβανε στόχους που υπερέβαιναν τα στενά πλαίσια της οικονομίας και

περιλάμβανε και διατάξεις που αφορούσαν και άλλα θέματα, όπως της κοινής εξωτερικής πολιτικής των κρατών-μελών.

Το 1997 τα 12 κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, κατέληξαν στην υπογραφή της Συνθήκης του Άμστερνταμ, που περιλάμβανε ενίσχυση των δικαιωμάτων των πολιτών, ενίσχυση της αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας μεταξύ των κρατών-μελών,³³⁹ μέτρα καταπολέμησης της ανεργίας, ενίσχυση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

Από την 1^η Μαΐου 2004 τα μέλη της Ε.Ε. έγιναν 25, με δεδομένη τη δυνατότητα περαιτέρω διεύρυνσης με ένταξη στην Ε.Ε. και άλλων «ευρωπαϊκών» κρατών σύμφωνα με το άρθρο 49 της ΣυνθΕΕ. Τα κριτήρια για την προσχώρηση ενός κράτους στην Ε.Ε. δεν είναι μόνο γεωγραφικά αλλά περιλαμβάνουν κοινές πολιτιστικές, ιστορικές και θρησκευτικές καταβολές των λαών της Ευρώπης, οι οποίες συνθέτουν τη λεγόμενη κοινή ευρωπαϊκή πολιτιστική παράδοση.^{340 341 342}

Το περίφημο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα υπεγράφη από τους αρχηγούς κρατών και κυβερνήσεων των κρατών-μελών στη Ρώμη, στις 29 Οκτωβρίου 2004. Στην πραγματικότητα το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα αποτελεί συνθήκη που διέπεται από τους κανόνες τους διεθνούς δικαίου αλλά ταυτόχρονα και σύνταγμα διότι περιέχει στοιχεία συνταγματικής φύσης. Το έργο της δημιουργίας του Συντάγματος της Ευρώπης ολοκληρώνεται με μια

³³⁹ Με ενσωμάτωση της σύμβασης Schengen στις κοινοτικές διαδικασίες.

³⁴⁰ «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Τεύχος Β΄. Σελ. 315.

³⁴¹ «Παραδόσεις Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου». Γρ. Ε. Καλαβρού, Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1988. Σελ. 9 επ.

³⁴² «Ευρωπαϊκό Εμπορικό Δίκαιο Ι». Λάμπρου Ε. Κοτσίρη, Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2003. Σελ. 1 επ.

διαδικασία επικύρωσης από τα εθνικά κοινοβούλια των 25 κρατών-μελών ή με δημοψήφισμα.

Στις 13 Δεκεμβρίου 2007 στη σύνοδο κορυφής της Λισαβόνας, όπου συμμετείχαν οι πολιτικοί αρχηγοί και οι υπουργοί εξωτερικών των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, υπεγράφη η Συνθήκη της Λισαβόνας με έναρξη ισχύος την 1^η Δεκεμβρίου 2009, η οποία αποτελεί μια Μεταρρυθμιστική Συνθήκη, που τροποποιεί τις ιδρυτικές συνθήκες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η Συνθήκη αυτή υποκατέστησε το εγκαταλειφθέν «Ευρωπαϊκό Σύνταγμα» και τροποποίησε τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση και τη Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Η ιδέα μια ενωμένης Ευρώπης ξεκίνησε λοιπόν από μια ομάδα έξι κρατών το 1951 και από την 1^η Ιουλίου 2013 με την προσχώρηση της Κροατία η Ε.Ε. αποτελείται πλέον από 28 κράτη μέλη, που είναι τα ακόλουθα:

1. Αυστρία
2. Βέλγιο
3. Βουλγαρία
4. Γαλλία
5. Γερμανία
6. Δανία
7. Ελλάδα
8. Εσθονία
9. Ηνωμένο Βασίλειο (Μ. Βρετανία)
10. Ιρλανδία
11. Ισπανία

12. Ιταλία
13. Κροατία
14. Κύπρος
15. Κάτω Χώρες (Ολλανδία)
16. Λετονία
17. Λιθουανία
18. Λουξεμβούργο
19. Μάλτα
20. Ουγγαρία
21. Πολωνία
22. Πορτογαλλία
23. Ρουμανία
24. Σλοβακία
25. Σλοβενία
26. Σουηδία
27. Τσέχικη Δημοκρατία
28. Φινλανδία

II. Η Υπεροχή του Ευρωπαϊκού Δικαίου

Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης³⁴³ από πολύ νωρίς κατέστησε σαφές ότι η υπαγωγή του ευρωπαϊκού δικαίου στα εθνικά δίκαια των κρατών-μελών δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή καθώς δε θα

³⁴³ Συνήθως καλείται για λόγους συντομίας ΔΕΕ.

μπορούσε να υπάρξει κάποια ιδιαίτερη κοινοτική έννομη τάξη.³⁴⁴ Στην περίπτωση αυτή οι διατάξεις του ευρωπαϊκού δικαίου θα μπορούσαν να τροποποιηθούν ή να καταργηθούν από τα εθνικά νομοθετικά συστήματα των κρατών-μελών και μάλιστα με διαφορετικό τρόπο σε κάθε κράτος-μέλος. Η πορεία προς μια ενιαία Ευρώπη θα ήταν αδύνατον να συνεχισθεί χωρίς την αναγνώριση της υπεροχής της Ευρωπαϊκής Έννομης Τάξης έναντι των εθνικών εννόμων τάξεων.³⁴⁵ Όταν ένα κράτος εισχωρεί στην Ενωμένη Ευρώπη, αναλαμβάνει την υποχρέωση να διαμορφώσει το εσωτερικό του δίκαιο κατά τέτοιο τρόπο ώστε να δίνεται η δυνατότητα άμεσης ή έμμεσης ισχύος στους κανόνες του Ευρωπαϊκού Δικαίου.³⁴⁶ Έτσι σήμερα είναι βέβαιο ότι το Ευρωπαϊκό Δίκαιο υπερέχει των κανόνων του εσωτερικού δικαίου, με ποιο τρόπο όμως συμβαίνει αυτό, δεν είναι τελείως ξεκάθαρο.³⁴⁷ Τα κράτη-μέλη έχουν εφαρμόσει διαφορετικές θεωρίες για να καταλήξουν να αποδεχθούν την υπεροχή του.³⁴⁸ Υπάρχουν κυρίως δύο θεωρίες, η **θεωρία του Διεθνούς δικαίου** που περιλαμβάνει τη μονιστική και τη δυαδική θεωρία (monist and dualist theory of international law)³⁴⁹ και η **θεωρία του Συνταγματικού δικαίου** που περιλαμβάνει τη θεωρία της εξουσιοδότησης (delegation of powers) και αυτή της μεταβίβασης κυριαρχίας (transfer of sovereignty).

³⁴⁴ W. Hallstein: "Die Europäische Gemeinschaft", 5. Auflage, Duesseldorf/Wien 1979.

³⁴⁵ M. Deuses: "Handbuch des EG-Wirtschaftsrechts", C.H.Beck, Muenchen 1993.

³⁴⁶ M. Schweizer & W. Hummer: "Europarecht", 3. Auflage, Metzner Verlag, Neuwied 1990.

³⁴⁷ Για περισσότερα στοιχεία βλ. Hartley, T.C., The foundations of European Community law, Oxford University Press, 1991. Σελ.186.

³⁴⁸ «Η Δημιουργική Αυτοκαταστροφή του Συντάγματος ή πώς το Σύνταγμα Υποδέχεται το Κοινοτικό Φαινόμενο» από την ημερίδα της 16 Μαΐου 2001 της ΕΝΕΕΣ με τίτλο «20 Χρόνια από την Ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Απολογισμός και Προοπτικές», Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Σελ. 22 επ.

³⁴⁹ «Διεθνές Δίκαιο Ι» Εμ. Ρούκουνας, Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1985. Σελ. 21 επ.

Σύμφωνα με την **μονιστική αντίληψη** του διεθνούς δικαίου, το διεθνές και το εσωτερικό δίκαιο ενός κράτους αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου συστήματος, του παγκόσμιου δικαιοσύνητος συστήματος. Υπό τη θεωρία αυτή, εφόσον έχει ολοκληρωθεί η συνταγματική διαδικασία εισδοχής μιας διεθνούς σύμβασης στο εσωτερικό σύστημα ενός κράτους, τα δικαστήρια θα εφαρμόσουν την ίδια αυτή διεθνή σύμβαση και όχι κάποιο εσωτερικό δίκαιο. Αντίθετα κατά τη **δυναμική θεωρία** το διεθνές και το εσωτερικό δίκαιο είναι δύο διαφορετικά δικαιοσύνητα συστήματα, έτσι ώστε τα δικαστήρια μιας χώρας δεν μπορούν να εφαρμόσουν το ίδιο το διεθνές δίκαιο, αλλά κάθε φορά που η εκτελεστική εξουσία συνάπτει μια διεθνή σύμβαση απαιτείται η νομοθετική εξουσία να ψηφίσει νόμο, ο οποίος θα εφαρμόζει τη συνθήκη. Με τον τρόπο αυτό τα δικαστήρια θεωρείται ότι εφαρμόζουν το εσωτερικό δίκαιο (το οποίο με τη σειρά του "φωτογραφίζει" τη διεθνή συνθήκη).

Σύμφωνα με τη **θεωρία της εξουσιοδότησης**, ο νομοθέτης ενός κράτους παρέχει την εξουσία σε κάποιο συγκεκριμένο αλλοδαπό νομοθετικό όργανο να νομοθετεί αντί αυτού.³⁵⁰

Τέλος, σύμφωνα με τη θεωρία της **μεταβίβασης κυριαρχίας**, τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατέχουν κυριαρχικά δικαιώματα, η άσκηση των οποίων επηρεάζει τα κράτη-μέλη καθώς και τους υπηκόους τους. Τα κράτη-μέλη περιορίζουν -κατά τη θεωρία αυτή- τα κυριαρχικά

³⁵⁰ Αυτή τη λύση έχει επιλέξει η Μ. Βρετανία, η οποία με το European Communities Act παρεχώρησε την εξουσία στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα να νομοθετεί αντί αυτής.

τους δικαιώματα και το Ευρωπαϊκό Δίκαιο παρέχει δικαιώματα σε ιδιώτες, τα οποία μπορούν να διεκδικήσουν στα εθνικά δικαστήρια.³⁵¹

Χάρη στο άρθρο 28 του Συντάγματός μας στην ελληνική έννομη τάξη όπως και στις υπόλοιπες χώρες (έστω κι αν κάποιες είχαν μεγαλύτερες δυσκολίες³⁵² στην αποδοχή αυτής της αρχής) στην κορυφή της ιεραρχίας των κανόνων δικαίου βρίσκονται οι κανόνες με άμεση εφαρμογή της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

III. Τα Όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι τα ακόλουθα:

➤ Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. Αποτελείται από τους αρχηγούς κρατών ή προέδρους κυβερνήσεων των κρατών-μελών και από τον Πρόεδρο της Επιτροπής της Ε.Ε., οι οποίοι επικουρούνται από τους αντίστοιχους υπουργούς εξωτερικών και καθορίζει τους γενικούς προσανατολισμούς της Ε.Ε.

➤ Το Συμβούλιο. Αποτελείται από τον κάθε υπουργό που αποστέλλει η κυβέρνηση κάθε κράτους-μέλους. Ανάλογα με το θέμα που πρόκειται να συζητηθεί το κάθε κράτος-μέλος αποστέλλει τον αρμόδιο για τα θέματα αυτά υπουργό.

➤ Η Επιτροπή (Commission). Ενώ το Συμβούλιο σχεδιάστηκε ως ένα όργανο που θα εκπροσωπούνται τα εθνικά συμφέροντα του κάθε κράτους-

³⁵¹ Τη θεωρία αυτή δέχθηκε το Δ.Ε.Κ. στην υπόθεση Van Gend en Loos (26/62, [1963] ECR 1.): "... member states have limited their sovereign rights, albeit within limited fields", "... Community law confers rights on individuals which become part of their legal heritage".

³⁵² Όπως η Γαλλία (Conseil d'Etat) και η Γερμανία (Bundesfinanzhof και Bundesverfassungsgericht).

μέλους, η Επιτροπή σχεδιάστηκε ως το κατεξοχήν όργανο εκπροσώπησης των συμφερόντων της Ε.Ε.

➤ Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Το κάθε κράτος-μέλος συμμετέχει στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο με ορισμένο αριθμό ευρωβουλευτών αναλόγως του πληθυσμού του. Το όργανο αυτό ασκεί τη νομοθετική εξουσία στην Ε.Ε.

➤ Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ). Αποτελείται από νομικούς αναγνωρισμένου κύρους με εχέγγυα αμεροληψίας, ανεξαρτησίας και εντιμότητας από το κάθε κράτος-μέλος. Οι αποφάσεις του έχουν τεράστια σημασία καθώς ερμηνεύουν τις διατάξεις του ευρωπαϊκού δικαίου.

IV. Η Έννομη Τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, η έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι υπερκείμενη από εκείνη των κρατών-μελών. Οι πηγές αυτής της έννομης τάξης διακρίνονται σε γραπτές και σε άγραφες. Οι γραπτές περιλαμβάνουν το πρωτογενές και το παράγωγο δίκαιο και οι άγραφες το έθιμο και τις γενικές αρχές του δικαίου.

Στο πρωτογενές δίκαιο της Ε.Ε. περιλαμβάνονται οι ιδρυτικές συνθήκες, δηλαδή οι συνθήκες για την ΕΚΑΧ, την ΕΚΑΕ, την ΕΟΚ, την Ε.Ε. μαζί με τα παραρτήματα, τα πρωτόκολλα που τις συνοδεύουν καθώς επίσης και όλες τις τροποποιητικές και συμπληρωματικές συνθήκες και τις συνθήκες προσχώρησης νέων μελών.

Στο παράγωγο δίκαιο της Ε.Ε. περιλαμβάνονται:³⁵³

➤ Οι κανονισμοί, που εκδίδονται από το Συμβούλιο, από το Συμβούλιο σε συνεργασία με το Κοινοβούλιο, από την Επιτροπή και από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και έχουν γενική ισχύ έναντι πάντων, δεσμευτικότητα ως προς όλα τα μέρη τους και άμεση ισχύ, δηλαδή ισχύουν σε όλα τα κράτη-μέλη χωρίς να απαιτείται κάποια επιπρόσθετη ενέργεια του εθνικού νομοθέτη ενός κράτους μέλους.

➤ Οι οδηγίες, που εκδίδονται από το Συμβούλιο, από το Συμβούλιο σε συνεργασία με το Κοινοβούλιο, από την Επιτροπή και δεσμεύουν τα κράτη-μέλη μόνο ως προς το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα ενώ τους αφήνουν να επιλέξουν τον τύπο και τη διαδικασία για την πραγματοποίηση του αποτελέσματος. Τα κράτη-μέλη οφείλουν να προσαρμόσουν την εθνική τους νομοθεσία στις ρυθμίσεις της οδηγίας εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας, μετά την παρέλευση της οποίας η οδηγία αναπτύσσει άμεση ισχύ.

➤ Οι αποφάσεις, που εκδίδονται από το Συμβούλιο, από το Συμβούλιο σε συνεργασία με το Κοινοβούλιο, από την Επιτροπή και από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και αναπτύσσουν άμεση ισχύ, όπως οι οδηγίες.

➤ Οι συστάσεις και οι γνώμες, οι οποίες δεν είναι δεσμευτικές.

Οι άγραφοι κανόνες του δικαίου της Ε.Ε. περιλαμβάνουν το έθιμο, για το οποίο γίνεται λόγος παραπάνω, και τις γενικές αρχές του δικαίου. Οι γενικές αρχές του δικαίου σύμφωνα με τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου διακρίνονται σε:

³⁵³ «Ευρωπαϊκό Δίκαιο και Στοιχεία Ελληνικού Δικαίου Προσαρμογής». Νίκου Σκανδάμη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1994. Τόμος Ι. Σελ. 312 επ.

- Γενικές αρχές του δημοσίου δικαίου (π.χ. η απαγόρευση της χρήσης ή απειλής βίας).
- Γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου (π.χ. αρχή της ισότητας των φύλλων, της απαγόρευσης διακρίσεων λόγω ιθαγένειας).
- Γενικές αρχές στα δίκαια των κρατών-μελών. Στην κατηγορία αυτή μπορούν να υπαχθούν η αρχή της αναλογικότητας, της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του πολίτη, η αρχή της νομιμότητας της διοικητικής δράσης, αρχή της προστασίας της καλής πίστης, η αρχή του κράτους δικαίου κ.α.³⁵⁴

V. Άμεση Εφαρμογή των Διατάξεων του Ευρωπαϊκού Δικαίου

Όταν λέμε ότι μια διάταξη του Ευρωπαϊκού Δικαίου έχει άμεση εφαρμογή εννοούμε ότι δημιουργεί δικαιώματα και υποχρεώσεις στα όργανα της Ε.Ε., στα κράτη-μέλη αλλά και στους πολίτες τους κατά τρόπο άμεσο, χωρίς να απαιτείται καμία άλλη διατύπωση ή διαδικασία, τα οποία (δικαιώματα και υποχρεώσεις) αναγνωρίζονται από τα εθνικά δικαστήρια.³⁵⁵ ³⁵⁶ Το πρόβλημα είναι ποιοι κανόνες του Ευρωπαϊκού Δικαίου έχουν άμεση εφαρμογή.³⁵⁷ Είναι προφανές ότι οι κανονισμοί μπορούν να έχουν άμεση εφαρμογή (δεν έχουν πάντα όμως). Αυτό προέκυψε από το άρθρο 189 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση

³⁵⁴ «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002. Τεύχος Β΄. Σελ. 328-329.

³⁵⁵ T. Oppermann: "Europarecht", C.H.Beck, Muenchen 1991.

³⁵⁶ Schermers: "Judicial Protection in the European Communities", 5th edition, Kluwer, Deventer 1991.

³⁵⁷ Βλ. σελ. 750επ. J. Rideau: "Droit Institutionnel de l' Union des Communautes Europeenes", 2e edition, L.G.D.J., Paris 1996.

(μετά την αναθεώρηση της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ). Το πιο σημαντικό ερώτημα είναι εάν οι οδηγίες μπορούν να έχουν άμεση εφαρμογή μετά την παρέλευση της προθεσμίας για τη λήψη μέτρων από τα κράτη-μέλη, τα οποία να την υιοθετούν.³⁵⁸ Έτσι το ΔΕΕ³⁵⁹ έκρινε στην υπόθεση Van Duyn το 1974, ότι μια οδηγία μπορεί να έχει άμεση εφαρμογή. Η απόφαση στηρίχθηκε σε τρεις λόγους, οι οποίοι έχουν υποστεί μεγάλη κριτική από τη θεωρία με το σκεπτικό, ότι η απόφαση στηρίχθηκε κυρίως στην αρχή "Nemo auditur propriam turpitudinem allegans" (δηλ. κανείς δεν μπορεί να στηρίξει την υπεράσπισή του σε παράνομη ενέργειά του). Έτσι όταν ένας ιδιώτης αποκτά ένα δικαίωμα κατά του κράτους, το οποίο δικαίωμα πηγάζει από μια οδηγία, το κράτος δε δικαιούται να υποστηρίξει ότι ο ιδιώτης δεν έχει αποκτήσει το επίδικο δικαίωμα επειδή το ίδιο το κράτος παρέλειψε να λάβει τα αναγκαία μέτρα εφαρμογής της οδηγίας. Δε μπορεί να χρησιμοποιήσει ως υπεράσπιση την ίδια του την παράλειψη.³⁶⁰

Αυτή η αρχή που αφορά στις σχέσεις κράτους και ιδιωτών ονομάζεται **κατακόρυφη άμεση εφαρμογή** των κανόνων του Ευρωπαϊκού Δικαίου.³⁶¹ Μια οδηγία της Ευρωπαϊκής Ένωσης όμως είναι δυνατόν να επιβάλλει σε ένα κράτος-μέλος να θεσπίσει ένα νομικό πλαίσιο βάσει του οποίου ένας ιδιώτης θα αναλαμβάνει μια υποχρέωση προς άλλον.³⁶² Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις κατά τις οποίες το κράτος-μέλος δεν

³⁵⁸ Στην υπόθεση Ratti (148/78, [1979], ECR 1629, το Δ.Ε.Κ. δέχθηκε ότι μια οδηγία μπορεί να γίνει άμεσα εφαρμοστέα μετά την άπρακτη παρέλευση της προθεσμίας για την υιοθέτησή της από κράτος μέλος.

³⁵⁹ Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

³⁶⁰ Βλ. πρώτο τόμο J. Boulois: "Grands Arrêts de la Cour de Justice des Communautés Europeenes", 5e edition, Dalloz, Paris 1991.

³⁶¹ Pescatore "Direct Effect: An Infant Disease of Community Law", (1983), ELRev 155.

³⁶² Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί μια οδηγία που απευθύνεται σε κράτος-μέλος και το υποχρεώνει να θεσπίσει κάποιο νομικό πλαίσιο που παρέχει συγκεκριμένα δικαιώματα σε εργαζομένους κατά του εργοδότη.

προέβη στις απαραίτητες ενέργειες ώστε να γεννηθεί η συγκεκριμένη υποχρέωση ενός ιδιώτη και ως εκ τούτου κάποιος άλλος ιδιώτης που ανέμενε τη γέννηση κάποιου αντίστοιχου δικαιώματός του ζημιώθηκε. Γεννάται τότε το ερώτημα αν μπορεί να θεωρηθεί ότι μια οδηγία δεν έχει μόνο κατακόρυφη άμεση εφαρμογή, δηλαδή δε δημιουργεί μόνο υποχρέωση του κράτους-μέλους απέναντι στους ιδιώτες-υπηκόους του αλλά και **οριζόντια άμεση εφαρμογή**, με άλλα λόγια αναθέτει υποχρεώσεις σε ιδιώτες απέναντι σε άλλους ιδιώτες. Στην περίπτωση αυτή η καθυστέρηση ή άρνηση υιοθέτησης των αναγκαίων μέτρων από το κράτος-μέλος δε θα απέτρεπε τη γέννηση της υποχρέωσης του ιδιώτη απέναντι σε άλλον ιδιώτη. Το ΔΕΕ στην περίπτωση αυτή θα έπρεπε είτε να αναγνωρίσει και τη δυνατότητα να έχουν οριζόντια άμεση εφαρμογή οι οδηγίες ή να βρει κάποιον άλλο τρόπο να υποχρεώσει τα κράτη-μέλη να εφαρμόζουν τις οδηγίες και αφού δέχθηκε, ότι οι οδηγίες δε μπορούν να δημιουργήσουν υποχρεώσεις σε ιδιώτες και άρα απέρριψε την ύπαρξη της αρχής αυτής³⁶³ προέβη σε δύο ακόμη ρηξικέλευθες κινήσεις.

Καταρχήν σε μεταγενέστερες υποθέσεις έγινε δεκτή μια τεχνική ερμηνείας των οδηγιών, η οποία αναγνωρίζει μια **οιωνεί οριζόντια άμεση εφαρμογή** των κανόνων του Ευρ. Δικαίου³⁶⁴ και κατά δεύτερον αναγνώρισε στον ιδιώτη το **δικαίωμα να ζητήσει αποζημίωση** από το κράτος εφόσον λόγω αυτής της (κρατικής) παράλειψης εφαρμογής μιας

³⁶³ Υπόθεση Marshall (152/84 [1986] CMLR 688. θεωρήθηκε ίσως υπερβολικό να αναγνωρισθεί οριζόντια άμεση εφαρμογή τη στιγμή που υπήρχαν ανώτατα δικαστήρια κρατών-μελών που δεν είχαν ακόμη δεχθεί την κατακόρυφη άμεση εφαρμογή των οδηγιών.

³⁶⁴ Βλ. υποθέσεις Von Colson (14/83 [1984] ECR 1891) και Marleasing (C-106/89 [1990] ECR 1921). Βάσει της θεωρίας αυτής το εσωτερικό δίκαιο μιας χώρας θα πρέπει να ερμηνεύεται κατά τρόπο ώστε να εξυπηρετούνται οι στόχοι της οδηγίας ακόμη κι αν οι διατάξεις του εσωτερικού δικαίου υιοθετήθηκαν μετά την έκδοση της οδηγίας.

οδηγίας, δεν γεννήθηκε ένα δικαίωμα του ιδιώτη αυτού κατά ενός άλλου ιδιώτη.^{365 366}

Βάσει μιας άλλης απόφασης του Δ.Ε.Κ.,³⁶⁷ το θέμα του δικαιώματος ιδιώτη να λάβει αποζημίωση από το κράτος-μέλος λόγω παράλειψης να εφαρμόσει οδηγία, βάσει της οποίας θα γεννιόταν κάποιο δικαίωμά του έχει πλέον ως εξής:

➤ Όταν το κράτος-μέλος δεν εφαρμόζει την οδηγία ή την εφαρμόζει αλλά με καθυστέρηση, οφείλει να αποζημιώσει τον ζημιωθέντα ιδιώτη.

➤ Όταν το κράτος-μέλος εφαρμόζει την οδηγία νομότυπα και πλήρως, πλην όμως με καθυστέρηση αλλά της δίνει αναδρομική εφαρμογή για να καλύψει την καθυστέρηση αυτή, η αναδρομική αυτή εφαρμογή αρκεί συνήθως για την εξασφάλιση της ικανοποίησης της θετικής ζημίας (*damnum emergens*) του ιδιώτη.

➤ Όταν παρά την πλήρη νομότυπη και αναδρομική εφαρμογή της οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο ο ζημιωθείς αποδεικνύει την ύπαρξη και αποθετικής ζημίας (*damnum cessans*) η αποζημίωση θα πρέπει να καλύπτει και αυτή τη ζημία.

VI. Οι Θεμελιώδεις Ελευθερίες στην Εσωτερική Αγορά της Ε.Ε.

³⁶⁵ βλ υπόθεση Francovich (C-6 & 9/90 [1992] IRLR 84): Σύμφωνα με την απόφαση αυτή τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να αναγνωρίζουν την ευθύνη του κράτους το οποίο παρέλειψε να προβεί στα κατάλληλα μέτρα για την εφαρμογή μιας οδηγίας.

³⁶⁶ βλ. Steiner, J., *From Direct Effect to Francovich: Shifting Means of Enforcement of Community Law*, [1993]18 ELRev 3.

³⁶⁷ Υπόθεση Danilla Bonifaci vs. INPS. C-94/95 και C-95/95. Η υπόθεση αυτή αφορά στην οδηγία 80/987/EOK βάσει της οποίας θα πρέπει κάθε κράτος-μέλος να καθιερώσει ένα πλαίσιο βάσει του οποίου θα προβλέπεται μια μορφή εγγύησης που να εξασφαλίζει τους μισθούς των εργαζομένων σε περίπτωση αφερεγγυότητας των εργοδοτών.

Οι θεμελιώδεις ελευθερίες που ισχύουν στην Ε.Ε. εντάσσονται στους ακόλουθους τομείς:

➤ Η **ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων**, η οποία περιλαμβάνει την τελωνειακή ένωση και την άρση φορολογικών φραγμών στη διακίνηση των εμπορευμάτων.

➤ Η **ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων και η εκτέλεση πληρωμών**.

➤ Η **ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων**, η οποία περιλαμβάνει τη γεωγραφική κινητικότητα, την επαγγελματική κινητικότητα και την κοινωνική ενσωμάτωση.

➤ Η **ελευθερία εγκατάστασης**.

➤ Η **ελευθερία παροχής υπηρεσιών**.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η

ΤΟ ΑΘΛΗΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

I. Γενικά

Ο αθλητισμός είχε αρχικά το χαρακτήρα μιας κοινωνικής δραστηριότητας, το προνόμιο της άσκησής της οποίας είχε η τάξη των ευγενών. Με την αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων η αθλητική δραστηριότητα άρχισε να επεκτείνεται στις μάζες των λαών. Έτσι προέκυψε η ανάγκη καθιέρωσης κάποιων γραπτών κανόνων, που διέπουν την οργάνωση των αθλητικών δραστηριοτήτων.

Το αθλητικό δίκαιο αναφέρεται στο τελευταίο κεφάλαιο του παρόντος βιβλίου, καθώς έχει την ιδιομορφία να παρουσιάζει στοιχεία που εντάσσονται σε πολλούς, αν όχι όλους από τους παραπάνω τομείς του δικαίου. Όμως μια αυτούσια εφαρμογή των κανόνων και αρχών των λοιπών κλάδων του δικαίου στο χώρο του αθλητισμού δημιουργεί περίπλοκα και δυσεπίλυτα προβλήματα, λόγω των ιδιαιτεροτήτων του αθλητισμού. Αυτός είναι και ο λόγος που το αθλητικό δίκαιο παρουσιάζει τόσες πολλές ιδιαιτερότητες ώστε μπορεί να πει κανείς πως στο αθλητικό δίκαιο δοκιμάζονται όλες οι θεμελιώδεις αρχές του δικαίου και από το στοιχείο αυτό πηγάζει η αξία και η «ομορφιά» του αθλητικού δικαίου ως επιστημονικό πεδίο μελέτης.

II. Η Ιδιαιτερότητα του Αθλητισμού (*Specificity*)

Η πιο σημαντική αρχή που έχει υιοθετηθεί στο γνωστικό πεδίο της αθλητικής διακυβέρνησης και έχει εξαχθεί προς την επιστήμη του δικαίου είναι η αρχή της ιδιαιτερότητας του αθλητισμού. Η αρχή αυτή πλέον έχει αναγνωριστεί στα εθνικά δίκαια των περισσότερων κρατών καθώς επίσης και στις νομολογίες των δικαστηρίων τους. Επίσης σε ευρωπαϊκό επίπεδο έχει εισαχθεί ειδική μνεία στη Λευκή Βίβλο του Αθλητισμού, στη Συνθήκη της Λισσαβώνας και σε πολλά άλλα κείμενα και εξαγγελίες. Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναγνωρίζει ρητά την αρχή αυτή σε αποφάσεις του. Το CAS (Court of Arbitration for Sport), ήτοι το ανώτατο αθλητικό δικαιοδοτικό όργανο, έχει αναγνωρίσει επίσης ρητά την αρχή αυτή στις αποφάσεις του. Τέλος ακόμη και το Ανώτατο Ελβετικό Δικαστήριο (Swiss Federal Tribunal) έχει αναγνωρίσει την αρχή αυτή.³⁶⁸

Στην αρχή αυτή έχει βασιστεί μεταξύ άλλων και η παραχώρηση του μονοπωλιακού χαρακτήρα των ομοσπονδιών αλλά και η δυνατότητας αποκλεισμού ξένων παικτών από τις εθνικές ομάδες. Βάσει της αρχής αυτής προτάθηκαν κανόνες όπως ο γνωστός κανόνας περί Third Party Ownership, ο γνωστός κανόνας περί Grassroots Sports, και ο νέος κανόνας περί Financial Fair Play. Όλοι αυτοί οι κανόνες δε θα συζητούνταν σε ευρωπαϊκό επίπεδο αν το αθλητικό κατεστημένο δεν είχε κατορθώσει να πείσει για την ιδιαιτερότητα του αθλητισμού.

Η αρχή αυτή ως στόχο είχε να προσφέρει μόνο προστασία στον αθλητισμό αφού του εξασφαλίζει εξαιρέσεις απ'τους κανόνες της

³⁶⁸ Βλ. Papaloukas, M., «CAS: The Court of Arbitration for Sport», 2013, Papaloukas Edition.

ελεύθερης αγοράς αλλά και από τους κανόνες προστασίας των θεμελιωδών ελευθεριών. Επομένως οι αθλητικοί φορείς την επικαλούνται καταρχήν ως ασπίδα σε έξωθεν παρεμβάσεις. Το αθλητικό κατεστημένο έχει κατηγορηθεί όμως, ότι αξιοποιεί το επιχείρημα αυτό και ως ξίφος για τη διεκδίκηση νέων δικαιωμάτων, που θα του εξασφάλιζαν μια ασυλεια απέναντι στον κοινό (εθνικό ή διεθνή) νομοθέτη.

III. Χαρακτηριστικά της Αθλητικής Έννομης Τάξης

Κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, επήλθε η διαμόρφωση της παγκόσμιας αθλητικής έννομης τάξης και των επιμέρους εθνικών αθλητικών έννομων τάξεων.

Η παγκόσμια αθλητική έννομη τάξη χαρακτηρίζεται από:

- την αυτοδύναμη ίδρυσή της,
- την ανεξαρτησία της από τις άλλες έννομες τάξεις,
- την κατά κανόνα μη υποβολή της στον έλεγχο της κρατικής εξουσίας.

Αν όμως η παγκόσμια αθλητική έννομη τάξη μπορεί να χαρακτηρίζεται ως πρωτογενής, δύσκολα μπορεί να θεωρηθεί το ίδιο και για τις εθνικές αθλητικές έννομες τάξεις.³⁶⁹ Σε εθνικό επίπεδο η Πολιτεία είναι αυτή, που θα καθορίσει την ισχύ που θα έχει κάθε κανόνας, ο οποίος προέρχεται από οποιοδήποτε άλλο φορέα εκτός από την κρατική νομοθετική εξουσία. Επομένως η όποια αυτονομία που απολαμβάνει ο αθλητισμός σε εθνικό επίπεδο οφείλεται στην ανοχή της κρατικής εξουσίας.

³⁶⁹ «Παραδόσεις Αθλητικού Δικαίου». Ανδρέας Λ. Μαλάτος. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2005. Σελ. 57επ. και 91επ.

Το αθλητικό δίκαιο μπορούμε να πούμε ότι είναι το σύνολο των κανόνων, που προέρχονται είτε από την κρατική, είτε από την αθλητική έννομη τάξη, διέπουν τον αθλητισμό και γενικά τη φυσική αγωγή και ρυθμίζουν τις σχέσεις που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της αθλητικής δραστηριότητας. Κατά τον τρόπο αυτό ο αθλητικός χώρος ρυθμίζεται είτε ετερόνομα (από την κρατική έννομη τάξη), είτε αυτόνομα (από τη αθλητική έννομη τάξη) χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ούτε ότι κάθε διάταξη της κρατικής έννομης τάξης που αφορά στον αθλητισμό εντάσσεται υποχρεωτικά στο χώρο του αθλητικού δικαίου (π.χ. ποινικές διατάξεις που αφορούν στην πρόκληση απλής σωματικής βλάβης από έναν αθλητή σε άλλον κατά τη διάρκεια αγώνων) αλλά ούτε και ότι κάθε διάταξη προερχόμενη από την αθλητική πλευρά πρέπει να εντάσσεται αβασάνιστα στην ύλη του αθλητικού δικαίου (π.χ. οι κανόνες «παιδιάς»). Γεγονός είναι πάντως ότι ακόμη και οι διατάξεις που προέρχονται από την κρατική έννομη τάξη και δε φαίνονται εκ πρώτης όψεως να εντάσσονται στην ύλη του αθλητικού δικαίου, από τη στιγμή που θα τύχουν εφαρμογής σε αθλητές αποκτούν μια νέα διάσταση, χάρη στην οποία μπορεί κανείς να πει ότι καθίστανται κανόνες αθλητικού δικαίου.³⁷⁰

Καθώς λοιπόν τα διάφορα όργανα του αθλητισμού γεννώνται και λειτουργούν στο εδαφικό πλαίσιο στο οποίο "δρα" η κρατική εξουσία, αναγκαία θα υφίστανται παρεμβάσεις. Συνήθως η παρέμβαση αυτή

³⁷⁰ Για τη σχετική διαμάχη για το με ποιόν τρόπο παραμένει ατιμώρητος ο αθλητής για την πράξη πρόκλησης σωματικής βλάβης σε άλλον αθλητή κατά τη διάρκεια των αγώνων βλ. Παπαλουκάς, Μ., "Η Απαλλαγή του Αθλητή από την Ποινική Ευθύνη για Ατυχήματα κατά την Αθλητική Δράση". Ποινική Δικαιοσύνη, αρ. τεύχους 143, 3/2011, σελ. 367-372. Βλ. επίσης πρακτικά Παγκόσμιου Συνεδρίου Διοίκησης Αθλητισμού. Α΄ Πανελλήνιο Συνέδριο Διοίκησης Αθλητισμού. Σάββατο 3-5 Ιουνίου 2005. «Η Δικαιολόγηση Σωματικών Βλαβών στα Πλαίσια Διεξαγωγής Αθλητικών Αγώνων». Μ. Μακρή, Π. Μιχαϊλίδου, Π. Μπράμος, Μ. Κατσιμπής.

εκδηλώνεται σε ήπια μορφή με τη συνεργασία των κρατικών φορέων με τους αθλητικούς για τη θέσπιση κάποιου κανόνα. Παρ' όλα αυτά έχει καθιερωθεί η ύπαρξη τομέων αθλητικής δραστηριότητας, οι οποίοι παραδοσιακά ρυθμίζονται αποκλειστικά είτε από το κράτος είτε από τους αθλητικούς φορείς, καθώς επίσης και η ύπαρξη κάποιων τομέων συνεργασίας κράτους και αθλητικών φορέων. Οι πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι οι ακόλουθες:

- Ο τομέας της φορολογίας των αθλητών και αθλητικών σωματείων ρυθμίζεται αποκλειστικά από την κρατική εξουσία.
- Ο τομέας των ρυθμίσεων σχετικά με τη βαθμολογία των ομάδων και των αθλητών στις αθλητικές συναντήσεις, ανήκει αποκλειστικά στους αθλητικούς φορείς.
- Η οργάνωση και λειτουργία των αθλητικών σωματείων, ρυθμίζεται με συνεργασία του κράτους και των αθλητικών φορέων.

Είναι βεβαίως προφανές, ότι στο χώρο, όπου υπάρχει συνεργασία κράτους και αθλητικών φορέων οι αντίστοιχες κρατικές και αθλητικές ρυθμίσεις πολλές φορές συγκρούονται. Τέτοιες συγκρούσεις εμφανίζονται όταν:

- Οι αθλητικές ρυθμίσεις περιέχουν μια εκτίμηση των πραγματικών γεγονότων διαφορετική από αυτή που περιέχουν οι κρατικές ρυθμίσεις για τα ίδια πραγματικά περιστατικά (π.χ. το κτύπημα στο πρόσωπο η κρατική νομοθεσία θεωρεί παράνομη ενέργεια, ενώ η ίδια πράξη στην πυγμαχία θεωρείται θεμιτή).
- Οι αθλητικές και κρατικές ρυθμίσεις εκτιμούν, με τον ίδιο τρόπο τα ίδια πραγματικά γεγονότα, αλλά περιλαμβάνουν γι' αυτά διαφορετικές

έννομες συνέπειες (π.χ. για τη φαρμακοδιέγερση - doping οι κρατικές ρυθμίσεις προβλέπουν φυλάκιση, ενώ οι αθλητικές αποκλεισμούς).

➤ Οι αθλητικές και κρατικές ρυθμίσεις προβλέπουν την ίδια νομική εκτίμηση, τις ίδιες έννομες συνέπειες, αλλά καθιερώνουν διαφορετικούς τρόπους προστασίας των δικαιωμάτων (π.χ. η καθιέρωση ιδιαίτερων δικαιοδοτικών οργάνων στον αθλητισμό στο πλαίσιο της αθλητικής δικονομίας).

Είναι χαρακτηριστικό πάντως, ότι μέχρι σήμερα το πρόβλημα αυτό της νομοθετικής σύγκρουσης των κανόνων αυτών, ενώ έχει ήδη εντοπισθεί, εντούτοις δεν έχουν ληφθεί μέτρα για τη θεσμοθέτηση ενός τρόπου επίλυσης των διαφορών, που προκύπτουν από μια τέτοια σύγκρουση, όπως συμβαίνει στην περίπτωση συγκρούσεως κρατικών έννομων τάξεων (κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δικαίου).

Η σχέση των δύο έννομων τάξεων, της κρατικής και της αθλητικής, έχει κάποια κοινά σημεία με τη σχέση μεταξύ κρατικής και θρησκευτικής έννομης τάξης στη χώρα μας. Θεωρητικά είναι δυνατές παρεμβάσεις από πλευράς κρατικής εξουσίας, οι οποίες θα καταργούσαν πλήρως την αυτονομία του αθλητισμού, στην πράξη όμως κάτι τέτοιο αποφεύγεται στο βαθμό που ο αθλητισμός κατορθώνει να ρυθμίζει τα θέματα, που τον αφορούν, καλύτερα από ό,τι θα μπορούσε η κρατική εξουσία.

Η κρατική εξουσία εμφανίζεται να ανέχεται κατώτερες μορφές εξουσίας (οι αθλητικοί φορείς) να αναλαμβάνουν δράση σε ένα τομέα (αθλητισμό) και να επιτρέπει οι μορφές αυτές εξουσίας να εμφανίζονται ως εκδοχείς μιας αρμοδιότητας (νομοθετική αρμοδιότητα), την οποία μόνη αυτή έχει, λόγω μιας παραδοσιακής τάσης αυτονόμησης του αθλητισμού,

καθώς επίσης και λόγω του γεγονότος, ότι οι αθλητικοί φορείς γνωρίζουν καλύτερα τα προβλήματα του αθλητισμού και τον τρόπο αντιμετώπισής τους. Παρατηρείται λοιπόν, ότι η εφαρμογή της αρχής της επικουρικότητας, η οποία παρατηρείται σε ομοσπονδιακά κρατικά συστήματα οργάνωσης και σημαίνει την τάση περιορισμού της κεντρικής εξουσίας προς όφελος των κατωτέρων μορφών εξουσίας μέσα σε ένα κράτος, βρίσκει την εφαρμογή της στη σχέση κράτους και αθλητικών φορέων.

IV. Ο Παγκόσμιος Χαρακτήρας της Αθλητικής Ενωμης Τάξης

Η θεωρία αναφέρεται σε ένα παγκόσμιο, υπερεθνικό αθλητικό δίκαιο. Ποια η διαφορά αυτών των δύο;

Ένα διεθνές αθλητικό δίκαιο μπορεί να εφαρμοστεί από τα εθνικά δικαστήρια ενώ αντίθετα ένα παγκόσμιο αθλητικό δίκαιο προϋποθέτει τον αποκλεισμό των εθνικών δικαίων στη θέσπισή του και στην εφαρμογή του.³⁷¹ Το διεθνές δίκαιο ρυθμίζει τις σχέσεις μεταξύ κρατών, συνεπώς το διεθνές αθλητικό δίκαιο πρέπει να περιλαμβάνει τους κανόνες του διεθνούς δικαίου που εφαρμόζονται στον αθλητισμό. Με αυτή την έννοια ένα καλούμενο διεθνές αθλητικό δίκαιο θα πρέπει να περιλαμβάνει το *Jus Commune*, τις γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου, οπότε μάλλον θα πρέπει να αποτελεί τμήμα του διεθνούς δικαίου παρά μια ξεχωριστή έννομη τάξη που συχνά καλείται υπερεθνικό αθλητικό δίκαιο ή *Lex*

³⁷¹ Foster, K. «Is There a Global Sports Law?». *Entertainment Law*. Published by Frank Cass. London. Vol.2, No. 1, Spring 2003, pp. 1-18.

Sportiva.³⁷² Ένα διεθνές αθλητικό δίκαιο θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από ένα σύστημα στο οποίο οι εθνικές έννομες τάξεις είναι κυρίαρχες και η ανώτατη αρχή του αθλητισμού συστήνεται από τα εθνικά αυτά δίκαια με τη μορφή ενός πολυεθνικού οργανισμού. Όλες οι σύγχρονες εξελίξεις και οι σχετικές με τον αθλητισμό ρυθμίσεις από την Ε.Ε. συνεπικουρούμενες και από τις αποφάσεις του ΔΕΕ για τον αθλητισμό, έχουν δημιουργήσει πλέον ένα Ευρωπαϊκό Αθλητικό Δίκαιο³⁷³ το οποίο αναμφίβολα εντάσσεται στον κλάδο του διεθνούς δικαίου.

Αντίθετα ένα παγκόσμιο αθλητικό δίκαιο δε ρυθμίζεται από τα εθνικά δίκαια και αποτελεί μια υπερεθνική, αυτόνομη έννομη τάξη³⁷⁴ που δημιουργείται από τους παγκόσμιους φορείς που ρυθμίζουν τον αθλητισμό. Πρόκειται για ένα παγκόσμιο δίκαιο χωρίς εθνικούς δεσμούς, ένα σύνολο υπερεθνικών νομικών αρχών *suī generis*, που παράγονται από τους κανόνες που έχουν θεσπίσει οι διεθνείς αθλητικές ομοσπονδίες, όπως ερμηνεύονται οι κανόνες αυτοί τα αρμόδια δικαιοδοτικά αθλητικά όργανα. Πρόκειται για μια ξεχωριστή έννομη τάξη που είναι παγκοσμίως αυτόνομη.³⁷⁵ ³⁷⁶ Προϋποθέτει ότι οι καλούμενες διεθνείς αθλητικές ομοσπονδίες δεν μπορούν να υπάγονται στα εθνικά δικαστήρια και στα επιμέρους εθνικά δίκαια. Μπορούν μόνο να ρυθμίζονται από τα δικά τους

³⁷² Αυτή η άποψη έχει υποστηριχθεί από τον J. Nafzinger. Βλ. σχετικά Nafzinger J: "Globalizing Sports law". *Marquette Sports Law Journal*. 9 (1999), pp.225-237.

³⁷³ Papaloukas, M. "Sport Law and the European Union Χορηγία. *Sport Management International Journal*. Vol. 3(2): 39-49, 2007.

³⁷⁴ Papaloukas, M. "Sports Law and Sports Market". Χορηγία. *Sport Management International Journal*. Vol. 1(1): 39-45, 2005.

³⁷⁵ Παπαλουκάς, Μ. «Η Αθλητική Έννομη Τάξη και η Αθλητική Αγορά». 2007. *Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών*. Τεύχος 137, Σελ. 569-574.

³⁷⁶ Παπαλουκάς, Μ. «Αθλητισμός: Νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων», Εκδοση Μ. Παπαλουκάς, Αθήνα 2008.

εσωτερικά όργανα ή από εξωτερικά όργανα που έχουν συσταθεί ή εγκριθεί από τις ίδιες τις διεθνείς αθλητικές ομοσπονδίες.³⁷⁷

Φαίνεται λοιπόν, όπως έχει υποστηριχθεί,³⁷⁸ ότι μπορεί να συνυπάρχουν στο διεθνές αθλητικό στερέωμα κανόνες διεθνούς αθλητικού δικαίου και κανόνες παγκόσμιου αθλητικού δικαίου. Το διεθνές αθλητικό δίκαιο περιλαμβάνει τους κανόνες που ρυθμίζουν το τμήμα εκείνο του αθλητισμού που ενώ παρουσιάζει διεθνή στοιχεία εντούτοις βασίζεται σταθερά στον εθνικό αθλητισμό, ρυθμίζεται από εθνική νομοθεσία και συνήθως επιχορηγείται από τα εθνικά συστήματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το ποδόσφαιρο. Αντίθετα το παγκόσμιο αθλητικό δίκαιο περιλαμβάνει τους κανόνες που ρυθμίζουν τα αθλήματα στα οποία συμμετέχουν ομάδες χωρίς καθόλου ή με αμφίβολες εθνικές ρίζες. Στην περίπτωση αυτή κάθε ομάδα δεν επιχορηγείται από κάποιο κράτος και τον κύριο ρόλο έχουν οι χορηγοί. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Φόρμουλα 1. Με την έννοια αυτή ένα παγκοσμιοποιημένο σύστημα αθλητικού δικαίου περιλαμβάνει κανόνες με τους οποίους ο αθλητισμός αυτορυθμίζεται, ενώ ένα διεθνοποιημένο αθλητικό δίκαιο είτε σε επίπεδο κρατών είτε σε επίπεδο ευρωπαϊκής ένωσης θα παράγει ένα μωσαϊκό κανονιστικών ρυθμίσεων από διαφορετικά κανονιστικά συστήματα.

Με βάση τα παραπάνω μπορούμε να διακρίνουμε διαφορετικούς κανόνες αθλητικού δικαίου που υπερβαίνουν το εθνικό δίκαιο. Καταρχήν υπάρχουν οι κανόνες που αφορούν τον τρόπο διεξαγωγής των αγώνων και

³⁷⁷ Foster, K. «Is There a Global Sports Law?». Entertainment Law. Published by Frank Cass. London. Vol.2, No. 1, Spring 2003, pp. 1-18.

³⁷⁸ Hoolihan, B. «Governance, Globalisation and Sport». Η εργασία αυτή παρουσιάστηκε το Νοέμβριο του 1991 κατά τη διάρκεια του Anglia polytechnic University LLM Sports law Seminar.

εντάσσονται σε αυτό που συνήθως καλείται **Lex Ludica**. Κατόπιν υπάρχουν κανόνες διεθνούς δικαίου αλλά και γενικές αρχές διεθνούς δικαίου, που εφαρμόζονται στον αθλητισμό και εντάσσονται στο καλούμενο **Διεθνές Αθλητικό Δίκαιο**. Τέλος, υπάρχουν οι αρχές που πηγάζουν από την ερμηνεία και εφαρμογή των κανόνων των διεθνών αθλητικών ομοσπονδιών καθώς επίσης και οι κανόνες που περιλαμβάνουν τις ηθικές αρχές του αθλητισμού, όπως είναι οι αρχές του αθλητικού πνεύματος και του ευ αγωνίζεσθαι. Οι κανόνες αυτοί είναι συμβατικής προέλευσης, μοναδικοί και ιδιαίτεροι και περιλαμβάνονται στο καλούμενο **Παγκόσμιο Αθλητικό Δίκαιο**.

Υποστηρίζεται συχνά ότι δεν είναι δυνατόν κανόνες συμβατικής προέλευσης, όπως αυτοί των διεθνών ομοσπονδιών, να θεωρούνται κανόνες δικαίου. Όμως η παγκόσμια αθλητική έννομη τάξη έχει θεσπίσει ένα παγκόσμιο αθλητικό «δικαστήριο» που ερμηνεύει τους κανόνες αυτούς και μέσω του μονοπωλίου και της ποινής του αποκλεισμού παραγόντων, διαθέτει και την απαραίτητη δύναμη καταναγκασμού, επιβολής των κανόνων αυτών στο χώρο του αθλητισμού χωρίς να απαιτείται κρατική συνδρομή.

Από όλα τα παραπάνω προκύπτει, ότι σήμερα έχει διαμορφωθεί μια έννομη τάξη, που σε παγκόσμιο επίπεδο τουλάχιστον, κινείται παράλληλα με την κρατική αλλά και τη διεθνή και είναι αυτόνομη, εμφανίζοντας ιδιαίτερους κανόνες, δικονομία και χαρακτηριστικά, η οποία μπορεί πλέον να καλείται "παγκόσμια αθλητική έννομη τάξη" και αποτελεί αυτοτελή πηγή δικαίου και αυτοτελή κλάδο της νομικής επιστήμης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. «An Introduction to Comparative Law». K.Zweigert & H. Koetz. 2nd Edition. Clarendon Press. Oxford. 1992.
2. «Institutionen Des Deutschen Verwaltungsrecht». Fritz Fleiner. Μετάφραση Γ.Α. Στυφαλιάδη. Τύποις Κ. Σ. Παπαδογιάννη. Αθήναι 1932.
3. «Αθέμιτος Ανταγωνισμός. Ερμηνεία κατ' Άρθρο». Νικ. Κ. Ρόκας. ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ. Αθήνα 1996.
4. «Αι Εγγυήσεις Τηρήσεως του Συντάγματος ΙΙ». Αριστόβουλου Ι. Μάνεση. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Θεσ/νίκη 1965.
5. «Ατομικό Εργατικό Δίκαιο». Αλέξανδρος Καρακατσάνης. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1992.
6. «Βασικές Έννοιες Αστικού Δικαίου». Πηνελόπης Χρ. Αγαλλοπούλου. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα – Κομοτηνή 2003.
7. «Βιομηχανική Ιδιοκτησία». Θανάσης Λιακόπουλος. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1988. Τόμος Ι.
8. «Γενικά Αρχαία Αστικού Δικαίου». Γεώργιος Α. Μπαλής. Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία Α.Ε. 1961.
9. «Γενικά Αρχαία Αστικού Κώδικος». Δημ. Γ. Γιαννόπουλου. Αθήναι 1948.
10. «Γενικά Αρχαία του Αστικού Δικαίου». Ανδρέα Α. Γαζή. Τεύχος Α΄. 1970.
11. «Γενικά Αρχαία του Αστικού Δικαίου». Ανδρέα Χρ. Τούση. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη – Αθήνα 1962.
12. «Γενικά Αρχαία του Ποινικού Δικαίου». Τόμος Πρώτος. Νικόλαος Δ. Χωραφάς. Δ΄ Έκδοση. Εκδοτικός Οίκος «Το Νομικόν» Ν.Α.Σάκκουλα. Αθήναι 1958.
13. «Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου». Κωνσταντίνου Ι. Σημαντήρα. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη - Αθήνα 1973.
14. «Γενικές Αρχές». Ι.Σ. Σπυριδάκη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1985.
15. «Γενική Θεωρία του Ποινικού Δικαίου». Ιωάννη Ε. Μανωλεδάκη. Εκδοτικός Οίκος Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη 1979.
16. «Γενικό Ενοχικό Δίκαιο ΙΙ». Μιχ. Π. Σταθόπουλος. Αθήνα 1983.
17. «Γενικό Ενοχικό Δίκαιο Ι». Μιχ. Π. Σταθόπουλου. Αθήνα 1979.
18. «Γνωμοδοτήσεις». Π. Δ. Δαγτόγλου. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα – Κομοτηνή 1999.
19. «Διεθνές Δίκαιο Ι» Εμ. Ρούκουνας, Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1985.
20. «Δίκαιο Εμπορικών Εταιριών». Βασίλη Αντωνόπουλου. Εκδόσεις Σάκκουλα. Αθήνα Θεσσαλονίκη 1998. Τόμος 1.
21. «Διοικητικόν Δίκαιον». Τόμος Α. Μιχαήλ Α. Δένδια. Εκδότης: Αρ. Παπαζήσης. Αθήνα 1952.
22. «Εγχειρίδιο Αστικού Δικαίου». Ι.Σ.Σπυριδάκη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1983. Τόμος 3^{ος}. Εμπράγματο Δίκαιο.
23. «Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου». Ε. Π. Σπηλιωτόπουλου. Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1991.
24. «Εγχειρίδιο Εμπορικού Δικαίου». Λ.Ν. Γεωργακόπουλου. Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1984.

25. «Εγχειρίδιο Εμπορικού Δικαίου». Λ.Ν. Γεωργακόπουλου. Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1985. Τόμος 2. Τεύχος 1.
26. «Εγχειρίδιο Εμπράγματος Δικαίου». Α.Σ. Γεωργιάδης. Αθήνα 1980. Τεύχος Ε.
27. «Εγχειρίδιον Ενοχικού Δικαίου». Α. Γ. Μαγκάκης. Εκδοτικός Οίκος Δ. Ν. Τζάκα, Σ. Δελαγραμμάτικα κ. Σια. 1936.
28. «Εισαγωγή εις το Δίκαιον και εις την Επιστήμην του Δικαίου». Ε.Μ.Μιχελάκη. Αθήνα 1968.
29. «Εισαγωγή στην Επιστήμη του Δικαίου». Ι.Π.Αραβαντινού. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1983.
30. «Εισαγωγή στην Επιστήμη του Δικαίου». Μετάφραση Ν. Π. Ταζεδάκη. G. Radbruch. 1962.
31. «Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία του Δικαίου». Θ. Κ. Παπαχρήστου. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1983.
32. «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Δημ. Γ. Χριστοφιλόπουλου. Δίκαιο & Οικονομία Π.Ν. Σάκκουλας. 1999.
33. «Εισαγωγή στο Δίκαιο». Μ.Β.Φεφές. Νομική Βιβλιοθήκη. 2004.
34. «Εισαγωγή στο Εμπορικό Δίκαιο». Λευτέρης Σκαλίδης. 1999.
35. «Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο». Τόμος Ι. Αντώνης Μανιτάκης. Εκδόσεις Σάκκουλα. Αθήνα-Θεσ/νίκη 2004.
36. «Ελληνικόν Συνταγματικόν Δίκαιον». Τόμος Α. Νικολάου Ι. Σαριπόλου. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα – Κομοτηνή 1987.
37. «Εμπορικές Εταιρίες». Νικ. Κ. Ρόκας. Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλας. Αθήνα-Κομοτηνή 1996.
38. «Εμπράγματο Δίκαιο». Α.Σ. Γεωργιάδη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα 1991.
39. «Εμπράγματον Δίκαιον». Αναστασίου Δημ. Παπαχρήστου. Αθήνα 1985.
40. «Εμπράγματον Δίκαιον». Ανδρέα Χρ. Τούση. Αθήνα 1948.
41. «Εμπράγματον Δίκαιον». Γεωργίου Α. Μπαλή. Εκδόσεις Πυρσός Α.Ε. Αθήνα 1951.
42. «Εμπράγματον Δίκαιον». Κωνσταντίνου Αναστ. Βαβούσκου. Εκδοτικός Οίκος Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη 1979. «Το Δίκαιον της Νομής». Τόμος Α΄. Χρίστου Γ. Θηβαίου. Αθήνα 1950.
43. «Ενοχικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος.». Απ. Σ. Γεωργιάδης. Δίκαιο και Οικονομία Π.Ν.Σάκκουλας. Αθήνα 1999.
44. «Ενοχικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος». Παύλου Χρ. Φίλιου. Εκδοσης Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα 1987.
45. «Ενοχικόν Δίκαιον». Α Μέρος. Παν. Ι. Ζέπου. Αθήνα 1947.
46. «Ενοχικόν Δίκαιον». Αλ. Λιτζερόπουλου. 1979.
47. «Επιτομή Διοικητικού Δικαίου (Γενικόν Μέρος)». Νικόλαου Επ. Βροντάκη. Αθήναι 1977.
48. «Επίτομο Εμπορικό Δίκαιο» Γιάννης Ε. Βελέντζας. IUS. Θεσσαλονίκη 1996.
49. «Επίτομο Εμπορικό Δίκαιο». Ι.Ε. Βελέντζα. Τρίτη Εκδοση. Θεσσαλονίκη 1992.
50. «Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο». Κωνσταντίνου Λ. Γεωργόπουλου. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. 2001.
51. «Εργατικό Δίκαιο». Τόμος Α΄. Μιλτιάδη Κ. Λεονταρή. Εκδοτικός Οίκος «Παμίσος». Αθήνα 2002. Σελ. 15.

52. «Εργατικόν Δίκαιον». Ανδρέου Χρ. Τούση – Σταύρου Ι. Σταυρόπουλου. Αθήνα 1967.
53. «Εργατικόν Δίκαιον». Χρ. Αγαλλόπουλου. Εκδόσεις Κέντρου Κοινωνικών Σπουδών Α.Σ.Β.Σ. 1958.«Εργασιακή Σχέση». Γεωργίου Βασ. Σπυρόπουλου. Εκδόσεις Παπασωτηρίου. Αθήνα 1994.
54. «Ερμηνεία Εργατικού Δικαίου». Σταύρος Σταυρόπουλος. Νομική Βιβλιοθήκη. Αθήνα 1993.
55. «Ευρωπαϊκό Δίκαιο και Στοιχεία Ελληνικού Δικαίου Προσαρμογής». Νίκου Σκανδάμη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1994. Τόμος Ι. Τ. Oppermann: “Europarecht”, C.H.Beck, Muenchen 1991.
56. «Ευρωπαϊκό Εμπορικό Δίκαιο Ι». Λάμπρου Ε. Κοτσίρη, Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2003.
57. «Ευρωπαϊκή Αθλητική Αγορά. Θεωρία και Νομολογία». Μ. Δ. Παπαλουκάς, Εκδόσεις Παπαλουκάς, Αθήνα 2012.
58. «Η Απόλυση ως Ultima Ratio». Δημήτρης Ζερδελής. Εκδόσεις Σάκκουλα Θεσσαλονίκη 1991.
59. «Η Δημιουργική Αυτοκαταστροφή του Συντάγματος ή πώς το Σύνταγμα Υποδέχεται το Κοινοτικό Φαινόμενο» από την ημερίδα της 16 Μαΐου 2001 της ΕΝΕΕΣ με τίτλο «20 Χρόνια από την Ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Απολογισμός και Προοπτικές», Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2002.
60. «Η Διαλεκτική Έννοια των Ενόμων Αγαθών». Ιωάννη Ε. Μανωλεδάκη. Θεσ/νίκη 1973.
61. «Η Οργάνωση της Εργασίας και το Εργατικό Δίκαιο». Κώστα Ι. Τζιμάνη. ΗΛΙΑΣ ΚΑΜΠΙΑΝΑΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΑΒΕΕ. Αθήνα 2002.
62. «Η Σχετικότητα της Ποινικής Προστασίας». Ιωάννη Ε. Μανωλεδάκη. Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1980.
63. «Η Φιλοσοφική και Ιστορική Θεμελίωση της Διοικητικής Δικονομίας». Νικολάου Π. Σοϊλεντάκη. Εκδόσεις Παρ. Παρασκευόπουλου-Πάρη Καραμήτσα. Αθήνα 1992.
64. «Θεωρία και Πράξη του Ποινικού Δικαίου». Άννα Ψαρούδα-Μπενάκη. Δίκαιο και Οικονομία. Π.Ν.Σάκκουλας. Αθήνα 2004.
65. «Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο». Σ.Π. Βρέλλης. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα 1988.
66. «Ιστορία του Δικαίου. Από την Αρχαία στη Νεώτερη Ελλάδα». Σ. Τρωϊάνος – Ι. Βελισσαροπούλου-Καράκωστα. Δεύτερη Έκδοση. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1997.
67. «Κληρονομικό Δίκαιο» Νικ. Σ. Παπαντωνίου. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1985.
68. «Κληρονομικό Δίκαιο». Ι. Σ. Σπυριδάκη. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα – Κομοτηνή 2002.
69. «Κληρονομικό Δίκαιο». Ν.Σ. Παπαντωνίου. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π.Σάκκουλα. Αθήνα 1985.
70. «Κληρονομικόν Δίκαιον». Ανδρ. Χρ. Τούση. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1969.
71. «Μαθήματα Διοικητικού Δικαίου». Μιχ. Δ. Στασινόπουλου. Αθήνα 1957.

72. «Μελέται Εμπορικού Δικαίου». Τόμος Α΄. Λεωνίδα Ν. Γεωργακόπουλου. Αθήναι 1971.
73. «Μελέτες Ποινικών Επιστημών». Διονυσίου Δ.. Σπινέλλη. Εκδοτικός Οίκος Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2001.
74. «Οικογενειακό Δίκαιο». Α΄ Τεύχος. Ιω. Γ. Δελληγιάννη. Εκδόσεις Σάκκουλα Θεσσαλονίκη 1984.
75. «Οικογενειακό Δίκαιο». Γιώργου Κουμάντου. Τόμος Ι. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1988.
76. «Οικογενειακό Δίκαιο». Τόμος Ι. Εφη Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη. Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα -Θεσσαλονίκη 2003
77. «Οικογενειακόν Δίκαιον». Ανδρ. Χρ. Τούση. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1970.
78. «Οικογενειακόν Δίκαιον». Γεωργίου Α. Μπαλή. Εκδοτικός Οίκος Τζάκα-Δελαγραμμάτικα. Αθήναι 1956.
79. «Οικογενειακόν Δίκαιον». Γεωργίου Γ. Ροϊλού εκσυγχρονισθείσα δια προσθηκών Γιώργου Α.Κουμάντου. Εκδοτικός Οίκος Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1965.
80. «Παραδόσεις Αθλητικού Δικαίου». Ανδρέας Λ. Μαλάτος. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2005.
81. «Παραδόσεις Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου». Γρ. Ε. Καλαβρού, Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1988.
82. «Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου (Κατά το Σύνταγμα του 1975)». Αθανάσιου Γ. Ράικου. Τόμος Β΄. Αθήνα 1983.
83. «Ποινικό Δίκαιο και Κράτος Δικαίου». Αδάμ Παπαδαμάκης. Εκδόσεις Σάκκουλα. Θεσσαλονίκη 1998.
84. «Ποινικό Δίκαιο. Διάγραμμα Γενικού Μέρους». Γ΄ Έκδοση. Γ. Α. Μαγκάκης. Εκδόσεις Παπαζήση. Αθήνα 1984.
85. «Ποινικόν Δίκαιο. Γενικόν Μέρος». Ν.Κ.Ανδρουλάκη. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1991.
86. «Ποινικόν Δίκαιον. Γενικόν Μέρος». Νικόλαου Κ. Ανδρουλάκη. Τόμος Α΄. Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1985.
87. «Σημειώσεις Διοικητικού Δικαίου». Α.Μαρουλή. Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1989.
88. «Στοιχεία Δημοσίου Δικαίου. Πανεπιστημιακαί Παραδόσεις». Ελλη Κρίσπη-Νικολετοπούλου. Αθήναι 1973.
89. «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Τόμος Ι. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002.
90. «Στοιχεία Δικαίου και Εισαγωγή στη Νομική Επιστήμη». Χ.Ν.Σατλάνης. Τόμος ΙΙ. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002.
91. «Στοιχεία Εμπορικού Δικαίου». Αντωνία Πουλάκου-Ευθυμιάδου. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1983.
92. «Στοιχεία Εμπορικού Δικαίου». Κίμων Π. Αλεξόπουλος. Interbooks. 1999.
93. «Στοιχεία Κληρονομικού Δικαίου». Τόμος β΄. Κωνσταντίνου Γ. Στεφανόπουλου. Αθήναι 1977.
94. «Σύννοψις Εμπραγμάτου Δικαίου». Θ. Βασιλάκη. Εκδοτικός Οίκος «Το Νομικόν» Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήναι 1977.

95. «Συνταγματικό Δίκαιο». Α. Ι. Μάνεσης. Εκδοτικός Οίκος Σάκκουλα. Θεσ/νίκη 1980.
96. «Συνταγματικό Δίκαιο». Κώστας Γ. Μαυριάς. Εκδόσεις Α.Ν.Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 2002.
97. «Το Ποινικό Πρόβλημα». Βασ. Ι. Παππά. Έκδοση Αφοι Π. Σάκκουλα. Αθήνα 1986.
98. «Το Τεκμήριο της Νομιμότητας των Διοικητικών Πράξεων». Γλυκερία Π. Σιούτη. Εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα-Κομοτηνή 1994.

99. Hartley, T.C.: "The foundations of European Community law", Oxford University Press, 1991.
100. J. Boulois: "Grands Arrets de la Cour de Justice des Communautés Europeenes", 5e edition, Dalloz, Paris 1991.
101. J. Rideau: "Droit Institutionnel de l' Union des Communautés Europeenes", 2e edition, L.G.D.J., Paris 1996.
102. M. Deuses: "Handbuch des EG-Wirtschaftsrechts", C.H.Beck, Muenchen 1993.
103. M. Papaloukas "CAS: The Court of Arbitration for Sport", Papaloukas Edition, Athens, 2013.
104. M. Schweizer & W. Hummer: "Europarecht", 3. Auflage, Metzner Verlag, Neuwied 1990.
105. P. Pescatore: "Direct Effect: An Infant Disease of Community Law", (1983), ELRev 155.
106. Schermers: "Judicial Protection in the European Communities", 5th edition, Kluwer, Deventer 1991.
107. J. Steiner: "From Direct Effect to Francovich: Shifting Means of Enforcement of Community Law", [1993]18 ELRev 3.
108. W. Hallstein: "Die Europaeische Gemeinschaft", 5. Auflage, Duesseldorf/Wien 1979.

109. Πρακτικά Παγκόσμιου Συνεδρίου Διοίκησης Αθλητισμού. Α΄ Πανελλήνιο Συνέδριο Διοίκησης Αθλητισμού. Σπάρτη 3-5 Ιουνίου 2005. «Η Δικαιολόγηση Σωματικών Βλαβών στα Πλαίσια Διεξαγωγής Αθλητικών Αγώνων». Μ. Μακρή, Π. Μιχαϊλίδου, Π.Μπράμος, Μ. Κατσιμπής.
110. Χαιρετισμός Στέφανου Μαθθία Προέδρου του Αρείου Πάγου δημοσιευμένο στις σελίδες 27-28 στα Πρακτικά του Συνεδρίου με τίτλο «Ποινικό Δίκαιο και Πολιτική». Κομοτηνή 3-4 Δεκεμβρίου 1999. Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλα. Αθήνα Κομοτηνή 2001.

ISBN: 978-960-92616-9-2

9 789609 261692

